

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOM
TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1971. DECEMBER 1.

I. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

BARÁCIUS ZOLTÁN

BIACSI ANTAL (felelős szerkesztő)

BODROGVÁRI FERENC

DÉR ZOLTÁN

GAJDOS TIBOR

MOLNÁR CS. ATTILA

SISKOVSZKI ANDRÁS (technikai szerkesztő)

SZEKERES LÁSZLÓ

ZÁKÁNY ANTAL

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 17—19

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica — 666-3-296.

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4 dinár;
külföldre az összeg kétszerese.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

I. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM — 1971. DECEMBER

- 371 HERCEG JÁNOS: Egymásra nézve —
A hatvanéves Lévy Endre köszöntése
- 373 ZÁKÁNY ANTAL: Apelláció egy szegényért; Ballada Jóbról (versek)
- 375 HERCEG JÁNOS: Rigószél III. (elbeszélés)
- 380 CS. SIMON ISTVÁN: Akkordokká vált szorongás;
Féregnyúlvány (versek)
- 381 VIRÁG ÁGNES: Jelenések (vers)
- 383 KOPECZKY LÁSZLÓ: Don Juan utolsó kalandja II. (verses komédia)

KÉZFOGÁSOK

- 405 LAZAR MERKOVIĆ: Kék internacionálé (régényrészlet) —
Nagy József fordítása

AVATÓ

- 413 GÖNCZI SÁRA: Barátom (vers)
- 414 KOLLÁR FERENC: Nyomorból idézett szerelem (vers)
- 414 HARANGOZÓ TIBOR: Este (vers)

ÖRÖKSÉG

Megemlékezés Oláh Sándorról

- 415 BELA DURANCI: Emberi és művészi példakép
- 418 SÁFRÁNY IMRE: Kék emlék
- 421 KISS FERENC: A Pacsirta (tanulmány)

ÉGTÁJ

- 440 MIRNICS KÁROLY: A jugoszláviai magyar diaszpóráról
- 448 SZEKERES LÁSZLÓ: A szabadkai régészeti kutatás története
- 459 ULMER GÁSPÁR: Szabadka, 1828

SZEMPONT

- 464 BODROGVÁRI FERENC: Viselkedés, értékelés, irányítás

ALKOTÓMŰHELY

- 472 SOLYMÁR ISTVÁN: Minőségek cseréje — Pannónia 71, Muraszombat
- 475 BEDE BÉLA: A zenei fegyelem hitével (Molcer Mátyás: Concertino zongorára, ütődobokra és vonószzenekarra c. művéről)

OLVASÓNAPLÓ

- 477 KOLOZSI TIBOR: Nagyszótár születik
(Szerbhorvát—magyar szótár I—II.)
- 483 URBÁN JÁNOS: Harcukról tudni kell
(Brindza Károly: Mondd el helyettem, elvtárs...)
- 488 SZAKOLCZAY LAJOS: Egy magatartás iskolapéldája
(Georges Sbârcea: Befejezetlen emlékirat)
- 490 FEHÉR FERENC: Csuka Zoltán műfordításai
(Csuka Zoltán: Csillagpor)
- 492 MOLNÁR CS. ATTILA: A szülőföld megszállottja
(Cs. Simon István: Utak keresztje)
- 494 LÉVAY ENDRE: Az idő hordaléka alól
(Baranyiné Markov Zlata: Vergődés)

NOVELLAPÁLYÁZATUNK EREDMÉNYE

MÜMELLÉKLET

OLÁH SÁNDOR portréja (Almási Gábor szobra, 1962)
és három olajképe: *Udvar* (1936); *Palics* (1942); *Ötözködés* (1954).

A rajzok Szalma László munkái.

EGYMÁSRA NÉZVE

Az idő, amikor Lévy Endre a vajdasági magyar írás szolgálatára jelentkezett, mozgalmaktól volt terhes. A föld alá kényszerített osztályharc nem adta fel legális támaszpontjait, ellenkezőleg: megerősítette őket, s a szakszervezeteken kívül az irodalomban és diákcsoportosulásokban érezte egyre erősebben a jelenlétét. Nem voltak ezek világnézetiileg tisztázott csoportosulások, s a szabadkai diákok összefogása, esztendőkkkel megelőzve a vajdasági ifjúsági mozgalom szélesebb és erősebb hullámverését, még azzal is megnehezítette saját kibontakozását, hogy főként magyarokból jött létre. Mint a szlovákiai Sarlósoknak, nekik is először önmagukban kellett tisztázniuk, hogy mit is akarnak, s merre menjenek. Az eszmélés esztendei voltak ezek, amikor a magyar fiatalok az utódállamokban — apáik elzárkózásával szemben — az adott helyzettel kezdtek barátkozni, s a továbbélés reális lehetőségeihez alkalmazkodni.

Zágrábban az ottani magyar diákokban tovább tartott, s keserűségében még elutasítóbb lett az előző nemzedékek említett elzárkózása, amihez a horvátok növekvő elégedetlensége adott időnként gyújtóanyagot, úgyhogy a demokratikusabb magyar fiatalság valóban Szabadkán verődött össze. Az ott megszervezett jogi fakultás a környezetében megmaradt magyar diákmozgalom kialakulását tette lehetővé. A népi és baloldali programmal rokonszenvező ifjúság még nem haladt a kiélezett osztályharc útján, de folytatni próbálta az elfojtott akciókat, új folyóiratok indításával igyekezett pótolni a betiltottakat.

Én már úgy ismertem meg Lévy Endrét, mint valamilyen ifjúsági vezért. Míg jómagam a kifejezés gondjaival voltam elfoglalva, s volt úgy, hogy hosszú időre elnémitott a kishitűség, ő már tudta, mi a dolga a fiatal tollforgatónak, s oly magabiztosan tárgyalt a Kalangya szerkesztőjével, mintha a Híd, amelyet akkor indítottak, semmivel se lett volna szegényesebb, szürkébb és kezdetlegesebb, mint Szenteleky folyóirata. Megirigyeltem az optimizmusát, a fölényét, a bátorságát, amivel aztán még sokáig előttem járt, s azt hiszem, sokunk előtt még. Hogy a Népkör ifjúsága a haladó eszmék hordozója volt, s hogy a belgrádi Bolyai Farkas később ugyancsak a baloldaliak fellegvára lett, a szabadkai fiatalok tevékenységével és a zászlóvivő Lévy Endre szerepével magyarázható.

Ez a Németh László-i szó, a »szerep«¹ illet rá később is, mintha mindig szerepvállalás lett volna, amit csinált, s mindenkor a teljes és fenntartás nélküli angazsáltság készütségében. Ha majd a történetíróknak az árnyalatokhoz is érzékük lesz egyszer, bizonyosan különbséget fognak tenni a szabadkai magyarság és más bácskai vidékek ma-

gyarjainak magatartása között a háború éveit alatt. És ez a különbség a Népkör hatására jutott kifejezésre, mindenekelőtt a fiataloknak, Lévay Endrének és társainak aktivitása folytán.

Veres Péter, Sinka István, Féja Géza és más népi írók szabadkai fellépése szorosan hozzákötődött Lévay Endre aktivitásához, s hogy nem kapott állást a Naplót követő újság szerkesztőségében a megszállás alatt, mivel »nemzeti szempontból« megbízhatatlannak minősítették, ilyen kötődéseivel válik érthetővé. Így lesz ezután ő az első falukutató ezen a vidéken, így kerülnek ki tolla alól azok a népismereti tanulmányok, amelyek érzelmi túlfűtöttségükben is — vagy éppen ezért — egészen új társadalmi megvilágításban mutatják egy-egy település vagy nemzeti közösség helyzetrajzát. A teletcskai dohányosok, a hajdújárás magyarok, s az itt élő más népek a Bácska sajtós történelmi és etnikai képét mutatják fel Lévay Endre riportjaiban és szociográfiai dolgozataiban.

Ez az szó egyébként: felmutatni, ugyancsak az övé, mintha nem tartotta volna elegendőnek a figyelem egyszerű felhívását, hanem csakugyan mindennek fölébe akarta volna helyezni, amiről éppen írt. Az ilyesmi, persze, teljes odaadást követel, amire ő, minden óvatoss fontolgatást félretéve, mindig készen is volt. Hite és meggyőződése olykor nagyobb súllyal esett a latba, mint a tárgyi bizonyíték, amire hivatkozott, mivel azonban ezt az ő meggyőződését a tökéletes jóhiszeműség formálta, s egy őszinte és tiszta lelkesedés adta meg írásainak az alaphangulatát, az akkori általános agitatív követelményeknek is megfelelt.

De ez már a későbbi évek története, amikor — tévedések és félreértések után — újra írni kezdett. Most már nemcsak riportot és tanulmányt, de irodalmi esszét és szinkritikát, sőt novellát és regényt is. Mert ő még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek a magyar írás szolgálatában mindenre vállalkoznia kellett. Ő még a »hőskor« egyik hőse és áldozata volt.

Novellái és riportjai között nehéz éles határvonalat húzni, mint-hogy szépirodalmi igénytelenséggel készült írásában az »életből« vett alapanyagot érezzük néha súlyosabbnak, riportjaiban viszont a líra gyakori áradása, a hozzáállás és megmunkálás módja figyelmeztet, hogy tulajdonképpen szépirodalommal van dolgunk. De minden egyes írásán eltörölhetetlenül ott van az író kézjegye. Stílus és hangvétel ritka egységbe olvad nála.

Hogy a fiatalabbakra milyen hatást tett a céhen belül, természetesen nem tudom. Innen messziről nézve azonban egyre úgy érzem, szeretettel és megbecsüléssel veszik körül, s szerepe most, hatvanévesen, éppen az, hogy amolyan pater familias legyen abban a városban, amely a vajdasági magyar irodalomnak először adott hajlékot, s ahol a magyar írásnak Lévay Endre mindig lelkes és jóhiszemű, becsületes és odaadó művelője volt.

Nekem személy szerint külön tartozásom ez a köszöntő. A közös ifjúságnak, a közös küzdelemnek, s a fölöttünk vészesen elfutott éveknek tartoztam vele. Kicsit magánügy ez a mi ügyünk, hatvanéveseké, ahogy megfogytokozva állunk a megváltozott világban, s kissé rezignáltan, de azért boldogan nézünk egymásra, hogy ezt is megértük.

ZÁKÁNY ANTAL

APELLÁCIÓ EGY SZEGÉNYÉRT

*Mindenkinek, aki él,
joga van valamire,
(a proli, ha részeg — dalol,
józanul, mint aki becsinált!),
annak is, aki lelket rabol,
embert nyúz és
gyalázza a demokráciát?*

*Üvöltvén a szegény,
aki a dorongra gondol,
ha beszélsz neki a jogról,
a betevő falatjáért,
s hozzád szól, ime lásd,
ő, kinek a puszta élet is veszélyes,
hozzád fordul, a fényhez —
lélek, te kővirág!*

*Osztalék-Isten
kit soha meg nem áldott,
a rend, a látnok,
a Dárius sohasem szanál,
akinek a jólét, az a szentség,
mi vak hajósnak a végtelenség —
a puszta látóhatár . . .*

*Ó, aki él, joga van
ehhez a gonosz, álmos
és önző sors varázslatához
számtalan kis »magádemokráciákon«
belül, ki úgy viszonyul a léthez,
mint oktalan ecset a képhez,
amelyre édent mázsol! . . .*

BALLADA JÓBRÓL

Jóbért
elküldte
batárját az Ūr —
iszákosok
és lotyók
társaságában
züllött
a Vig Zsiványban.
Mindszentek napján,
a dér fehér ünnepére
betelt a pohár.
Mindszentek napján,
a lőre ünnepére
megállt a batár
a Vig Zsivány előtt,
s két marcona,
vasarcú őrangyal
elragadta Jóbot
törékeny lelkénél fogva,
mert nagy-nagy
bűne volt Jóbnek:
nem szerette az imát.
Nem szerette Jób az imát —
nem szerette azt parancsra.
Jóbnek saját,
örök és szabad,

nagykorú lelke volt
a kiskorú
jobbágyvilágban,
és ezért útált
minden áhítat-pancsot
s ostoba bigottságot.
Mindszentek napján,
a dér ünnepére
betelt a pohár!
Iszákosok és lotyók
társaságában,
a Vig Zsiványban
meditált Jób
a mulandó,
boldog és
kenyeres mindennapról,
s a Halálról,
ami az Örök Semmi
fekete virága,
s ökrödve gondolt
a tortára meg az Öröklétre,
és ezért Jób,
az utolsó órán,
kenyeret evett
és bort ivott.

RIGÓSZÉL (III.)

Úgy jöttek ki a tanítói lakból, hogy hazamennek. Mert nem való a halottat egyedül hagyni. De az ukrán özvegye nem a kisköz felé vette útját, hanem a főutca eleje felé fordult, s két lánya szótlanul követte. Arra volt Zelenović Pero háza. Tudták, hogy oda akar menni.

— Hátha nem is úgy van, ahogy a pap mondja — dörmögte félhangosan, s aztán még hozzátette: — Annyit megérdemel szegény apátok, hogy ott feküdjön.

Amíg élt az öles ukrán, nem volt ilyen elnéző iránta. Mert volt úgy, hogy elment reggel, s csak harmadnapra jött haza, és a szép barna ruhája, amit úgy mért rá a monostori szabó a vásáron, hogy egy hét múlva hozta meg, mert a hatalmas embernek az egész vásáron nem találtak kész ruhát, hát az a gyönyörű, adósságra készült öltöny, amit Katinak kellett kifizetnie, rongyokban lógott a jókedvű söröskocsison. De a kalapja szalagjába virágot tűzött, és mivel mögötte cincogott Csaki cigány, akit már itt szedhetett fel a falu végén, hát nótázva jött, füttyülve és dudorászva, s folyton felkiáltott:

— Hej, Katikám, hej, Katikám, szép, jó feleségem . . .

— Na, jó van, jó van! — bontakozott ki a lehető legszelídebben a nyakigláb ember öleléséből, mert mérgelődni nem volt szabad, szemrehányást tenni még kevésbé, mivel akkor megőrült volna Podhradszky Viktor, lesöpörte volna a konyha valamennyi tányérját, kidobott volna mindent, ami a keze ügyébe kerül, s nagykéssel kergette volna meg a feleségét. Megtett ő ilyet nem egyszer, még amikor összekerültek. Hát nem volt szabad kimutatni a gyűlöletét, s hogy a pénzét mind elszórta és dajnákkal hempergett, csak napok múlva tudta meg másoktól, s akkor se szólt. Hagyta, hogy büntudatában engesztelgesse, hogy hízelegjen neki, hogy bebújjon az ágyába, hatalmas testével a falhoz szorítsa, amikor minden gyűlölete ellenére még szeretnie is kellett a beheimót embert.

— Magadba akarsz maradni? — csitította egyszer az anyja, mikor még élt, s ő egyszer fellázadt az ura ellen. — Nincs annál rosszabb. Elvett, a felesége vagy, a világ is másképpen néz rád.

Addig ezt soha ilyen világosan ki nem mondta közülük senki. Pedig már úgy is ment férjhez, hogy ez volt az utolsó lehetősége, a negyven körül járt kocsis, míg jómaga alig múlt húszéves. De falubeli legény akkor már nem ment volna vele végig az utcán, mert attól kezdve, hogy Nagy-Csordás elzavarta a feleségét, s részegen kiállt az utcára és úgy ordította, hogy belőle csinál asszonyt, a kis cselédből, aki akkor pár hete szegődött a házba, de már az első ott töltött éjsza-

káján bejött hozzá a konyhába a gazda, s ő hiába könyörgött és sírt és kiabált, semmi se használt, attól kezdve rosszabb volt a híre az utolsó faluszéli ringyónál.

— Hajjaj, jaj, mit én megcsinálok magából, gyönyörű kisasszony! — fogadkozott az ukrán, és szivart szívott, mint valami úriember, sőt sárga félcipője volt és lila inge, zöld nyakkendővel, a ruhája meg igazán városi szabású, s a húsos piros arca fölött olyan a hullámosan dús, kicsit már őszülő haja, mint mostanában a Komlóssy doktor úré, aki nemcsak arról volt nevezetes, hogy a betegeteket vadászkutyája kíséretében látogatja, hanem hogy estefelé kinyitja a nagyszoba ablakát és órák hosszat hegedül, sőt vasárnaponként is együtt muzsikál a kántorral, fenn a kóruson a nagymiséen.

— Úgy tekintse, fiam — mondta Kati anyja, szembeülve az ukránnal a slingelt abrosz fölött —, hogy ami ebben a házban van, mind a lányomé, ha mindjárt az én nevemen van is. És aztán, ha a maga felesége lesz, majd maga rendelkezik vele. Mint a sajátjával.

— Semmi énnekem nem kell, csak ez a gyönyörű szép leány! — mondta Podhradszky Viktor, és könnyek gyűltek a szemébe. — Csak az kell, aki nekem azt mondja, sokat dolgoztál, édes jó uram? Éhes vagy, kedves uram? Majd mindjárt hozom a vacsorát. És az ingemet is kimossa, mint az édesanyám, mikor még otthon voltam a szép nagy Oroszországban!

És erre felállt és széles mozdulattal keresztet vetett.

De hát mi volt a házban a nyitott konyhán és földes szobán kívül? A kis darabka kert, amelyből mindent kimosott a hegyről lezúduló eső? Még csak istálló se volt, ahova a kis tehenet lehetett volna bekötni, ha lett volna tehenük, s szolgálatba kellett állni minden nemzedéknek, és azután is dolgozni, napszámba járni, mint a legszegényebbek, ha élni akartak. Még az volt a jó, hogy ott volt az uradalom, s akármilyen keveset fizettek, munka mindig volt, napszámra mindenkor jelentkezni lehetett az irodán.

Alighogy elhagyta az ember a falu házait, s a Duna elkanyarodott fűzfás partjaival és fűttyős hajóival a hegy mögé, egy csodálatosan szép völgybe vezetett az út. Egyik felén a köves hegyoldal meredezett a makacs kecskerágó piros bokrával benőve, másik fele enyhén lejtett és sűrűn álltak benne a vadon nőtt szilvafák, helyenként, mint valami lugas, sötéten ráborulva a gyalogútra, amely három kilométer hosszan és nyílegyenesen futott az uradalom felé. Ez már amolyan senkiföldje volt, amely a szegény parasztok egyszerű világát azzal a másikkal, a gazdaggal és mesebelivel kötötte össze.

Betonból épült hidak, sima kövesutak, sodronykerítések és gyárkémények jelezték az uraság birodalmát, ahol egy fenyveserdő közepén piros téglával és hagymatornyokkal egyszer csak felépült egy templom, hogyha a király megjelenne, a lenge szakállú pópának legyen hol énekszóval könyörögnie a maga istenéhez. Az, hogy a király néha feltűnhet itt, titokzatossá tette az egész vidéket. Volt, aki látni vélte a fák között, akadtak olyanok is, akik azt állították, hogy megállított egy rőzsessedő vénasszonyt, mint Mátyás, az igazságos valamikor, akiről egyébként

még mindig éltek a legendák errefelé, s azt mondta, ne féljen senkitől, csak szedje a rózsát, amikor kell.

— Mikor az ország gazdát cserélt — szerettem mondani Krügel úr, a jószágigazgató, s megigazította magas keménygallérját vastag tokája alatt —, fontolóra kellett vennem a dolgot, hogy itt maradjak-e. Amikor aztán közölték velem, hogy őfelsége igényt tart a birtokra, ittmaradtam.

Itt annyiból állt a változás, hogy főhercegek helyett egy király arcképét akasztották az irodákba; különben minden maradt a régiben. A nagyablakos irodaházakat füstölgő kémények állták körül, a sörgyáré, a cukorgyáré, a sajtgyáré s a malomé, amely előtt falusi szekereket is látni lehetett néha. A falu szegényeit, akik úgy lepték el olykor a répaföldeket, mint a sáska, figyelembe se vette senki.

— Most voltam az igazgatónál — állt meg a gyászoló nők mellett, motorját lehalkítva, Jancsárovcics Árpád szikvizgyáros. — Bejelentetem, hogy Viktor meghalt és nem akarják eltemetni, mivel orosz.

Itt aztán egy kis vita következett, amíg megértették egymást. Hogy nem azért, mert orosz, vagyis ukrán. Nem is az eltemetéssel van baj, hanem a hellyel.

— Mindegy! A földolog — folytatta Jancsárovcics és szétvetett láb-bal ült motorja nyergében, két kezét is széjjel tartva a kormány szarván —, az a legfontosabb, hogy az igazgató nagyon haragszik. Mit ugrál, azt mondja, az a piszok pap, amikor a legkedvesebb emberem volt a Viktor!

A nők erre szipogni kezdtek, így hálálva meg mintegy látatlanba is az uradalom beavatkozását. Hogy Podhradszky Viktor csaknem húsz éve nyugdíjban volt, s már régen nem muraközi lovak vontatták a stráfkocsit, amelyen a sört széthordták volna, ha még használatban maradt volna az a stráfkocsi, s az igazgató nem is olyan régen került az uradalomba, erre most nem gondolt senki.

— Mondom neki, igazgató úr, ne legyen magának gondja semmire, majd én elintézem a dolgot. Utóvégre harminc esztendeje szállítom a szódát az uradalomba, és mindig szót tudtam értetni itt is meg ott is, hát Viktort se hagyhatom, hogy hollók meg éhes varjak tépjék széjjel, mint az árokszélen meghalt vándort, hát nem igaz?

A gyászoló nők újra sírdogálni kezdtek, helyeslésük jeléül is talán, úgyhogy a szódásnak alkalma nyílt végig kiélvezni diplomáciai sikerét:

— Igazgató úr, mondom neki, mert nem szereti, ha elvtársnak szólítják, az lenne szép, ha itt lenne a temetésen az egész vezetőség. Ne féljen, azt mondja, ott leszünk. És mindjárt szólt, hogy küldjenek koszorút is a halottnak.

Jancsárovcics Árpádnak oka volt erre a jótékony közbelépésre a kiszolgált söroksocsis temetése érdekében. Sokan emlékeztek még rá ugyanis, hogy széles kokárdát tűzött a mellére 1941-ben, s aztán négy éven át ő volt a falu legfőbb embere, úgyhogy előre köszönt neki az orvos, a jegyző, a bíró, még az öreg tanító is, Zelenović Pero pedig komának hívta a lánya lakodalmába.

— Az a gazember! — mondta rá később, tökéletesen megfelelkezve a komaságról. — Hova lett a Schlésinger boltos áruja? És a katonaszabadításokért talán én kaptam az ezreket? Mert ez bejárt a városba, s a hadkiegészítő őrmestereivel megosztotta a pénzeket.

Aztán Viktor lett, ha csak pár napig is, a falu első embere. Azzal kezdte, hogy rettenetesen berúgott, és sirva, kurjongatva járta az utcákat, minden ablakot megzörgetve közben:

— Itt vannak az én testvéreim! Most már szebb világ jön a szegényekre, ne féljete! Most majd elkergetjük mind az urakat!

Zelenović Pero lett a bíró, s első dolga volt lefogatni a szikvízgyárost mint közre ártalmas egyént. Akkor bukkant fel a község háza udvarán a boldog söröskocsis. Csak kiáltani kellett neki:

— Viktor! Hagysz engem itt presvedni? Hagyod, hogy kivégezzenek? Hát mit csináltam én? Csak jót tettem mindenkivel. Legalább te tudod, hiszen barátom voltál! Vagy talán elfelejtetted?

Viktor sose volt a barátja. Levett kalappal állt a lovai mellett, ha Jancsárovics Árpád közös útjukon, valamelyik kocsmá előtt feltűnt, s hálásan nevetgélt a tréfáin, ha egy liter bort tétetett az asztalra a szódás, miközben maga köré gyűjtötte mind az ácsorgókat. De Viktornak akkor nem kellett többet mondani, odafordult az őrhöz, aki szuronyos puskáját a térde közé támasztva szundikált a fogda előtt, és rákiáltott, mint valami parancsnok:

— Otkrivaj!

Karonfogva vonult vele ki a község házáról, előbb azonban még beszólt az új bírónak, Zelenović Perónak, akinek kézigránátok lógtak az oldalán:

— Elvitetted a hatgyerekes sánta susztert és a lányos arcú kis katonát, aki hazaszökött, mert nem akart többet harcolni, és még négy ember élete szárad a lelken... Most elég volt! Értetted? Ha meghallom, hogy itt valakinek csak a haja szála görbült meg, én húzlak fel a fára!

Régen volt, nagyon régen, de senki se felejtette el Viktornak azokat a napokat. Éppen csak a paplakban nem akartak tudni róla. Még arra sem érdemesítették, hogy helyet csináljanak neki a Rigószélen.

— Éppen Zelenović Peróhoz indultunk — mondta az özvegy. — Hátha megkönnyörül rajtunk! Ha kicsit összehúzná magát, jutna hely az uramnak is.

Azóta, hogy mindegyikük eljátszotta a maga történelmi szerepét, megint jóbarátok voltak a szikvízgyáros meg a pék, vagyis Zelenović Pero. Mert csak úgy nézett ki, tölgyfalombos vadászruhájában, mint valami földesúr, amíg ott lógatta lábát a háza előtt, közelebről szemügyre véve az alacsony emberkét, csak a vak nem látta, hogy kivel van dolga.

— Messziről érezni lehet rajta a kovász szagát!

Ezt is a szikvízgyáros mondta róla kellő gúnnyal, de teljesen igazságtalanul. A pék ugyanis húsz éve nem állt már a kemence elé, s azt se tudta, mikor kelnek éjszaka a segédek, hogy a dagasztáshoz hozzáfogjanak.

— Gyerünk haza, édesanyám! — szólalt meg az özvegy fiatalabb lánya. — Én már meguntam ezt a sok könyörgést meg huzakodást! Hát nem mindegy, hol pihen majd szegény apánk?

Beteg ura volt odahaza. Szívroham fogta el néha az erős, fiatal embert. Talán ezért volt türelmesebb és békülékenyebb anyjánál és a testvérénél. A téglagyárban megint leállt a munka, s az ő embere már hetek óta kereset nélkül maradt. Talán ez is hozzájárult, hogy már mindegy volt neki, hol kell majd megállni mindenszentekkor meggyújtani a gyertyát.

— Nem mindegy! — vágta rá dacosan az eszéki szakácsné, és Jancsárovics Árpád ugyancsak helyeselt neki:

— Mi az, tán félsz a szemébe mondani, hogy a te apád is volt annyi, mint ő? Gondold csak el, miből szerezte ez a nagy vagyont! És mért volt kevesebb a te apád, azért, mert szegény ember volt?

Így feltenni a kérdést a legkevésbé Jancsárovics Árpádnak lett volna joga. Nem azért, mert Zelenović Pero a barátja volt. Azért, mert sose csinált magának nagy gondot a szegényember sorsából.

— Elment a főjegyző, ő meg telerakta a házát a bútorával! — folytatta még mindig terpeszállásban a motorbiciklijén. — Tavaly voltam Mohácson, meglátogattam az özvegyet, mivel a jegyző rég meghalt, hát azt a szegénységet el nem lehet mondani, ahogyan az él! Ez meg beül délután a nagy támlásszékre, hogy szinte ki se látszik belőle, s ott szundít egyet, mintha másutt nem is tudna elaludni! És az öreg tanító meg a patikusné holmija hova lett? Jönnek hozzá a mostani urak zabálni, s csak néznek nagyokat, hogy honnan ennek a sok drága szerviz! Tudja minden gyerek, hogy honnan. Csak akiknek kellene, azok nem tudják. Hát ilyen előtt fogtok ti meghátrálni?

Egyik oldalán a Duna szegélyezte a tájat, amelyben most álltak, az akácfas utcákat, s a kerítések mögött húzódnó virágos kerteket, másik oldalán a hegy nézett le magasról, ahogy az ősz már kicsit megkopaszította és sárga leveleivel betakarta, úgyhogy pucéran meredtek már a fák az égnek, s a szőlőtőkék ugyancsak olyanok lettek, mint a kifosztott emberek sokadalma és mindez a dolgok hiábavalósága mellett szólt volna, ha felnéznek a hegyre, s körülhordják tekintetüket, hogy mindenben meglássák a mulandóságot.

— Ne hagyjátok magatokat! — mondta a szikvízgyáros, és a három gyászruhás asszony elindult, hogy érvényt szerezzen a maga igazának.

A nagy kék zágrábi autóbusz úgy terpeszkedett a főtéren, mint valami őskori állat. De ők azt most nem is látták, mintha ebben a pillanatban nem törődtek volna az élőkkel, csak a halott ember dermesztette meg a szívüket, úgyhogy a háborgás legyőzte bennük a békét.

Jancsárovics Árpád megrúgta a pedált, s aztán elrobogva csak a téren állt meg. De nem nézett vissza rájuk.

Özvegy Pákozdy né szakállas fiát nézte, s a szőke lányt, aki nadrágba öltözött, s együtt szállt fel a fiúval, úgyet se vetve a bámészkodó népre, akik között a szikvízgyárosnak is leesett az álla.

(Folytatjuk)

AKKORDOKKÁ VÁLT SZORONGÁS

I.

Arra még emlékszem,
hogy elfogyott az érdes
kukoricás kenyér
A padlást lesöpörték
csontváz-soványak lettek
a macskák
talpukon kiserkent a zajtalanság
bőrükről hámlott a sötétség

Aszály jött
ábrákra szakadt a mocsár
Búcsúkor a rongyos sátorban
mellkasfeszítő éjszaka virrasztott
a falu árvakalászos dalán

Tüzesedtek a tamariszkuszok
és az árvacsalán

A falut elárverezték aztán
Férges gyümölcsöt termettek

a tépett gyökerű almafák
Azon a nyáron
az almák felét a porban hagytuk
és egykedvűen ugráltunk
a szentivánéji tűzön át

II.

A folyó néha átlép holt medrébe
és fekete madárrajt sodor
az elárverezett falu
kutyaadás halmai felé
Ilyenkor akkordokká válik
a szorongás
és valahol mélyen
keservesen énekel
a búcsú népe
Áttüzesednek a tamariszkuszok
és az árvacsalán
ilyenkor
akkordokká válik a szorongás

FÉREGNYÚLVÁNY

Féregnyúlványnak néznek
és létezésed majd csak
szemérmes
vágásheg igazolja
fakón halványan
mint időszitta zászlókon
ködösködő csillag
gyulladásoddal
a kutyák szétszaladnak

VIRÁG ÁGNES

JELENÉSEK

I.

Zöld kristályú víz alatt
suhannak a szép halak.
Pikkelyük ragyog.
Várom, hogy jössz víz alatt,
követnek ezüst halak . . .
Jelenések közepén,
gyémánt-szikrák tűzkövén
csap meg az a hab,
mely susterog, elsöpör,
semmi sem marad.

II.

Mondanám,
de nyelv, ahogy van,
nem elég.
Az ujjak lombjai közt, mint ritka madár,
surran az emlék.
Mégfoghatatlan és hihetetlen,
hogyan van és volt,
és most már lesz is örökké.
És mindez csak enyém.
Senki, akinek elmondhatom.
Semmi, ami elhessentené.

III.

A hasonlatok bujdosó fényeinél keresem elmerülő arcod.
Puha a sötét és sima a könny, mely lassan gyűl és fakad,
s ezernyi a suttogás, melybe hangod belevész.
Keresem a szót, mely kifejez.
A képet, mely te vagy.
És hullanak a nehéz könnyek fájó gyöngyét.
Ó, kék, ó, tiszta tó,
melyből árad az élet vize.

IV.

Alszol, mint néma árnyék a tavon.
A gyöngyszemű hold szárnya alól szálllok,
mint kóbor földi szellő.
Leheletem fodrozza a vizet.

Kép, te, ébredj, élj,
légy karcsú, igazi fenyő.

V.

Megálmodtalak,
ahogy éber ész többé nem mutat.
Nem voltál hajamba akadó reggeli köd csupán,
mely beharmatozza arcom.
Nem pikkelyes alkonyi felhő,
melyen a reménytelenség úgy süt át,
mint izzó azúr.
És nem dalos ajakra visszatérő sóhaj,
mely születik és hal.

Álmomban éltél.
És a derengő mosolyokból,
törvillanásokból álló világgal
megbékültem.
Nincs szó, mely leírja,
hogy ébredt föl bennem
a szunnyadó csönd, vesztett nyugalom.

Nagyot lendült az idő.
Szívembe költözött a munka üteme.
Csak az szorít, lök.
Húr ritkán zendül.

Álom, jöjj!
Hadd hajtsam fejem áldott tenyeredbe
megint.

VI.

Hangomon folyik a szó.
Öblitem, ami fáj.
Hütöm, ami ég.
Zavarosodik a víz.
Bárány följebb baktat
a csurránó forrás gyöngyét keresni.
A fürge hal is megtorpan.
Helyben evez.
Riasztja a kavargás.
Nád inog és fordul.
Csak a hervadó nárcisz hajol
az elboruló víztükrök fölé.

KOPECZKY LÁSZLÓ

DON JUAN UTOLSÓ KALANDJA

Verses komédia 2 részben

II. RÉSZ

(A szín ugyanaz, mint az I. rész 1. képében.)

GALBA (idegesen járkál, a négy sarok felé küles. Conius az oszlophoz támaszkodva szendereg):

Hogy siet az óra,
Hogy fogy a remény! (Coniushoz.)
Eredj már aludni!

CONIUS (megbillen a feje):
Nem én!
Nagy éj! Nem hagyom futni az örömet... Kiélvezem.

GALBA (befelé mutat):
Te még kárörvendel ezen?

CONIUS:
De mennyire!
Eminetta most már nem lesz olyan nyakas.
E szemétdombon én leszek a kakas! (Diadalmasan.) Kukuri-kúúú!... (Köhög.) Kh... kh...

GALBA (hátba veri):
Nyek-nyek... Fog ez menni,
Egyelőre elég ennyi. (Hirtelen vígan.)
J ö n n e k !
(Eminetta, Donna Clara, Hircan, Oiselle némán be.)

GALBA:
Nos?
OISELLE (fejével Hircan felé int)

GALBA:
Most már könnyebb lett
A lelkem... (Türelmetlenül Hircanhoz.)
Ne várass, fickó!

HIRCAN (nyújtja a macskafarkat)
CONIUS (boldogan kacag):
Ehhez mit szól?!
GALBA (veri a macskafarkkal Hircant):
Csirkefogó!... Rüpök!
Ez Juané teneked?!

OISELLE:
Ne bánts! Szenvedett érte eleget.

EMINETTA (*gúnyosan*):
Szenvedett? ...
Ennél nagyobb csapás ne érjen.

DONNA CLARA (*meglepődve Coniushoz*):
Te még nem alszol, drága férjem?

CONIUS (*Eminettához dörgölődzik*):
Item,
A jó Juant helyettesítem.

GALBA (*meglobogtatja a macska farkát*):
Adhatom? ... Tessék!

CONIUS:
Te gúnyolsz, — rozzant?!

GALBA:
Ha köhög a bolha, az bosszant.

EMINETTA:
Ne kakaskodjatok most, besték!

OISELLE:
Fut a drága perc.
A Végzet ránk borul,

CONIUS (*álszent képpel*):
Nincs más ... tűrjük jámborul.

OISELLE:
Én meg azt mondom:
Költsük fel az Órparancsnokot.

GALBA:
Ha éjjel zavarják,
Mint én, — szintén
Káromkodni szokott.

OISELLE:
Majd én keltegetem, hátha nem mer.

DONNA CLARA:
És mit mondsz meg majd?

OISELLE:
Azt, hogy: »Haldoklik egy ember.«

CONIUS:
Ez lesz a válasz:
»Szólj, ha meghalt« ...

EMINETTA:
Biz' ekkora számár az ...
Inkább mondd: »Ha most nem jön,
Holnap se fog aludni.«

OISELLE:
Ezt miből véled tudni?

EMINETTA: Ne akarl faggatni, Edes hugam.

SARA: Ha nincs Juan, Neje, Clerice, öt fogja nyaggatni.

OISELLE: Megyek ... Csak nekem ne rontson.

EMINETTA: Addig maradjon fejmen a kontyom; Karddal legföjlebb ... Inkább majd ö fel töled.

OISELLE (el)

RODERIGO (énekel odakünn): »Bátran előre! Ki kard, kelevéz, Dalod a csatazajba Belevész ... »

(Bejön. Széles meghajlás a tollas kalappal cifrázva.)
 Jó estét, szüzek, szép lányok, Nemes urak, jó estét kívánok!

SARA (gúnnyosan): Szüzek?!

RODERIGO: Szóltál, anyó?

SARA: A pluralia sértett.

RODERIGO: Na jó, ha már kikérted.

SARA: Rosszul érted: Szűz itt egy ha van.

RODERIGO: Ne segits, kitalálom miagam ... (A halóságokadás hosszúnghes Co-nus felé.)

A nénei

CONIUS (felfortyan): Agyonverni, azt kénei

EMINETTA (kacag): Telibe talált talány. (Sártra mutat.)

O meg a szép leány!

RODERIGO: De mért vagytok talpon? Virasztani mi készlet?

CONIUS: Mi közöd hozzá!

RODERIGO:
Faragatlan tuskó... Lenézlek.

CONIUS:
Essen rád a balkon!

GALBA (*magyarázólag*):
Addig húzták, míg el nem tolták,
Don Juan legszebb kincsét — elrabolták.

RODERIGO:
Ugyan mi az?
Hisz a donnak burszáját csapolta.

EMINETTA:
Pimasz!

DONNA CLARA:
Irigy canis!

RODERIGO (*Sárához*):
Úgy véli öreganyám is?

SÁRA (*felhorkan*):
Öreganyád a kecske!

RODERIGO (*fájdalmasan*):
Ah, ismét beletapodnak a becsbe...
Colericus és furioso mind,
Bármerre tekintek.
Nos, halljam, — mi az, ami nincs meg?

EMINETTA:
Amivel te nem henegeghetsz, göthös.

RODERIGO:
Józan ész?

EMINETTA:
Lejjebb!

RODERIGO:
Bátor szív?

DONNA CLARA:
Légy hű légy, — a pettyhez.

EMINETTA:
Lejjebb!

RODERIGO:
Kész!
Lejjebb a tisztesség nem hágy kutatni.

EMINETTA:
Bátorság,
Segítünk utat mutatni.

RODERIGO:
A tiszta szemérem gátol.

DONNA CLARA:
Gondolkodjék.
Rájön magától.

RODERIGO:

Apage, parázna eszmék!

DONNA CLARA:

Törje a szikkadt kupolát,
Lumen lesz még.

RODERIGO:

Nahát, csak nem a...

EMINETTA:

Mondja ki, mondja ki,
Kis elvetélt papom.

RODERIGO:

Nem én!
Inkább a nyelvem leharapom!

GALBA:

S akkor jön a bú ám:
Potenciátlan lesz, mint a jó Juan.

RODERIGO:

Nahát, kikérem magamnak! (*Övéből kesztyűt ránt, arcul le-
gyinti Galbát.*)

Sértés vért kíván,
Védje magát! (*Kirántja a kardját.*)

GALBA:

Csak lassan!... Mi fán
terem a fegyverválasztó joga,
tán elfeledte?

RODERIGO (*vigyorogva az övéhez kap*):

Akkor is félj!
Rebulusom még gyorsabb.
Nos, mit választasz, mondjad?

GALBA:

Fegyverem a klistély! (*Előrántja és üldözni kezdi vele Ro-
derigót.*)

RODERIGO:

Utolért az átok!
Segítség!... Kegyelem... Megbocsátok!

GALBA:

Hiszi a balga, hogy tőlem meneked.
Megállj!... Tartsd a feneked!

RODERIGO (*elfut*)

ÓRPARANCSNOK (*rozzant öreg harcos, Oisellével be*):

Pernahajderek!
Vidáman vagytok,
Engem az ágyból kirángattok.

DONNA CLARA:

Sebünk úgyszólván most is még nyitott.
Kacagjuk a bigott Roderigót,
Akit egy klistély megfutamított.

ŐRPARANCSNOK:

Egy klistély?... Ha-ha!... Fura kúra,
Ráfér a nagyszájúra.

GALBA:

Úgy látom, nem kedveled.

ŐRPARANCSNOK:

Nejemnek,
Clericének csapta a szelet,
Dicsérte bájit
Reggeltől napnyugtáig,
S mint aki dolgát jól végezte,
Este — el a balfenéken,
Otthagyván a vulkánt nékem.
... Hosszú éj volt, az égre mondom!
Reggel csikorgott minden csontom.

EMINETTA:

Ismerem a tekergőt,
Nyelvet még nem láttak ilyen pergőt,
Be nem áll a szája,
A morál a paripája,
Aztán, ha a pendely alá kéne nyúlni,
Azt hiszed: meg akar fúlni,
Fohászt mormol, imát makog,
S ha forró alkonyon
Nyitva ablakod,
Átveti magát a balkonon.

HIRCAN (*Galbához*):

Mutassa azt a kesztyűt! (*Összepakósítja azzal, melyet Oiselle ta-
lált, aztán felöltve felmutatja.*)

Egyforma, mint két tojás.

GALBA:

Na, ezt a gyanút kirekesztjük,
Tekintve, hogy Roderigo,
Nem... khm... rokolyás.

OISELLE:

De nem is férfi.

ŐRPARANCSNOK:

Ejnye, húgom,
Ezt hogy érti?

OISELLE:

Hát csak úgy hírből tudom.
Mesélték.

GALBA:

Lassan a testtel!
Akkor sem illik rá a mérték,
Prúd az; látták,
Róla szólni is restell,
Hát rág...
Izé... harapni.

EMINETTA:

Gondolta: neki is legyen egy falatnyi.

GALBA:

Nem, nem, ama tettetest
A dámák közt keresném inkább.

EMINETTA:

Hihetőbb valóban.

SÁRA:

Magadról veszel mintát.

EMINETTA:

Csend ott az aszalóban!
Mindjárt mondok egy kedvest!

ÓRPARANCSNOK (*közibük áll*):

Na! Héj!... Így nem jutunk messze! (*Galbához.*)
Tényleg női fogat keressz-e?

GALBA (*bólint*)

ÓRPARANCSNOK:

Nahát, menjünk sorba... (*Eminettához.*)
Hol voltál az éjjel?

SÁRA:

Bőrét pácolta finom kancatéjjel.

CONIUS:

Hallgass, boszorka!

SÁRA:

Mosta a ráncot.

ÓRPARANCSNOK:

Így volt?

CONIUS:

Fráncot!...

Bőre sima bársony.

SÁRA:

Honnan véli tudni? Sze' nem forgatta nyárson.

EMINETTA (*dobbant*):

Hagynak végre szóhoz jutni?!

ÓRPARANCSNOK:

Beszélgj!

EMINETTA:

Felőlem ilyen veszély
Nem fenyegette.
Én szerettem... s tudok veszteni.

HIRCAN (*röhög*):

Úgy szerette, majd megette.
Hát valahol csak el kell kezdeni.

EMINETTA (*püföli*)

HIRCAN (*arca elé kapja kesztyűs kezét*)

EMINETTA (*megtorpan*):

Hol láttam én ezt a kesztyűt?...

GALBA:
 Ne kezdjük
 Előlről ismét.
 Már abszolváltuk az ipsét.
 ÖRPARANCSNOK (*Donna Clarához*):
 S te asszony?
 DONNA CLARA (*zavartan*):
 Én...
 CONIUS (*gyanakvón*):
 Te?
 SÁRA (*gyorsan közbevág*):
 Ő... Mi... ketten együtt voltunk.
 HIRCAN (*gúnyosan*):
 Dél van... szép kerek a Holdunk...
 CONIUS:
 Mit motyorékol ez itt?
 ÖRPARANCSNOK:
 Magának befelé!... Öltse fel a mezit.
 CONIUS (*el*):
 ÖRPARANCSNOK (*Hircanhoz*):
 Te tán e donnák
 Szavát kétségbe vonnád?
 HIRCAN (*Sárához*):
 Hát annyi szent,
 Hogy füllent kend.
 SÁRA:
 Hazug pecér,
 Megfizetsz még ezért!
 ÖRPARANCSNOK:
 Csitt!... Kezd el.
 HIRCAN:
 Izé...
 ÖRPARANCSNOK:
 Bátran!
 HIRCAN (*hátramutat*):
 Donna Clarát láttam
 A kapuhoz osonni...
 SÁRA:
 Hazudsz, fosondi! (*Az Örparancsnokhoz.*)
 Csak nem hiszi ezt el?
 ÖRPARANCSNOK (*Donna Clarához*):
 Ez igaz?
 DONNA CLARA (*méltatlankodik*):
 De nem!... Ha kell, megesküszöm rája.
 HIRCAN:
 Megismertem... habselyem ruhája...

ÖRPARANCSNOK: Az arccát láttad?
 HIRCAN: Nem... Csak a hátát.
 ÖRPARANCSNOK: Es merre tartott?
 HIRCAN (*Don Juan ajtajára mutat*): Ott ért partot.
 ÖRPARANCSNOK: Hozza bement?
 DONNA CLARA: Hazudik.
 SARA: Nyelvel kéne tépni!
 ÖRPARANCSNOK: Csendi!
 Nos? Láttad belépnit?
 HIRCAN: Igen.
 DONNA CLARA: Nem! Tanum az égi!
 ÖRPARANCSNOK: Sajnos ez nekünk nem elég.
 EMINETTA: Megvan!
 ÖRPARANCSNOK: Mi van meg?
 EMINETTA: Eszembe jutott...
 ÖRPARANCSNOK: Csak az ne legyen, angyalom,
 Amit már én is tudok.
 EMINETTA: A kesztyűk...
 ÖRPARANCSNOK (*sóhajt*): Az semmit meg nem old,
 Csak az időt vesztyük.
 EMINETTA: Messer Conius... Nála volt.
 ÖRPARANCSNOK (*dörömböl Conius kapuján*):
 CONIUS (*kijön*)
 ÖRPARANCSNOK: Messer, látta ezt a kesztyűt?
 CONIUS (*kelléttlenül*): Fontos?

ÓRPARANCSNOK:

Sőt, esküdni kell... (A jelenlevőkhöz.)

Van egy keresztjük?

EMINETTA (keblébe mutat):

Itt a lánc végén, tessék.

ÓRPARANCSNOK:

Ne bolondozz!

CONIUS (boldog vigyorral feltűri az ingét könyékig, és a dekoltázsba akar nyúlni)

EMINETTA (kezére csap)

ÓRPARANCSNOK (gyorsan):

Jó lesz eskü nélkül, Messer!

CONIUS (durcásan):

Esküdni akarok!

De igazán!... Legalább egyszer... (Ismét be akar furakodni a csábos dekoltázsba.)

DONNA CLARA:

Uram... Manrico... Gyalázat!

CONIUS:

Csak a törvény előtti alázat.

Esküdni akarok, hol az az oltár?!

EMINETTA (kiveszi a keresztet és messze eltartja):

Tessék!

ÓRPARANCSNOK:

Tedd meg!

CONIUS (sértődötten):

Mi az?... Itt már a becsületes polgár

Szavában kételkednek?

ÓRPARANCSNOK (dühös):

Így vagy úgy, de mondd már!

CONIUS:

Nos hát a kesztyű... Igen, láttam...

ÓRPARANCSNOK:

Hol?

CONIUS (befelé mutat):

Ott fõnn az ágyban.

ÓRPARANCSNOK (Donna Clara felé):

Az õ ágyában?

CONIUS:

Ottan...

ÓRPARANCSNOK:

S ezt csak így mondja nyugodtan?

CONIUS:

Hajaj!... Ami eleddig volt ott,

Abból nyithatnék egy boltot:

Sarkantyú, zabla, nyereg,

Biblia, butykos, növesztő szerek,
Páncél, kova, fél sonka,
Kitömött szalonka,
Zászlórúd, koppantó,
Pityke, gallér,
Bankó,
Sázötven tallér,
Sajt, kerek,
Fehér egerek . . .

ÓRPARANCSNOK (*közbevág*):

Lassan!

DONNA CLARA:

Ah, szégyenpír önti el orcám.

EMINETTA (*elgondolkozva Donna Clarához*):

Az a mafla

Matatott vón' a korcán?

DONNA CLARA:

Ugyan! Inkább az olvasót pergeti,

Semmint az asszonynépet kergeti.

Hát, hogy megfoghassam legalább a kezét,

Utána kaptam,

De csak kesztyűt értem,

Kéz már nem volt abban.

EMINETTA:

Elfutott a kappan.

ÓRPARANCSNOK:

Értem . . .

De ha otthon hevert az ágyban . . .

HIRCAN (*közbevág*):

Esküszöm, hogy láttam!

CONIUS:

Én is, hogy ki se moccan!

ÓRPARANCSNOK:

Hát ez már bosszant! (*Hircanhoz.*)

Lásd:

Ketten mondnak egyet,

S te egyedül mást.

HIRCAN:

Akkor sem szólhatok egyebet.

OISELLE:

S hátha más öltötte magára . . .

CONIUS:

Donna Clara

köntösét? . . . Erre gondol?

ÓRPARANCSNOK:

Egyem a begyedet,

Beh jókat mondol.

Mért nem mindjárt azt például,

Hogy férfi volt elöl és nő hátul?

OISELLE:

Gondoltam: rájön magátul.

GALBA (*ki a házból kétségbeesetten*):

Megvan már? ... Meglelték?

EMINETTA:

A főzelék már kész,

De nincs még feltét.

A bajt tetézi,

Hogy a szellemet Hircan

Donna Clarának nézi.

GALBA:

Mondhatnál biztatóbb hírt ám.

Szegény Juan megébred lassan,

S én a kapitális hiányt véle

Miként tudassam?

Hogy mondjam néki?

CONIUS:

Mondd: »Drága kincsem,

Minden a régi,

Csak ... szökőkutad az már nincsen ... «

EMINETTA:

Jellemző, hogy ekként morog.

E korban már nem cseppen, csak csorog,

Pedig mást is lehet véle tudni,

Nemcsak aludni.

ÖRPARANCSNOK (*Galbához*):

És egyáltalán, — ne ő legyen, aki kérdez,

Hanem aki megmond ... Értesz?

GALBA:

Hogyne ... Majd ha hangja meggyütt,

Jer, menjünk be együtt ... (*Bemennek az Örparancsnokkal.*)

EMINETTA (*Donna Clarához*):

Szóval, kegyed itt éjjel

Le-föl lejtett?

DONNA CLARA (*sértődötten*):

S te még hiszed, amit e fejre ejtett

Hazug nyelvével sziszeg?

HIRCAN:

Isten a tanúm!

CONIUS:

Lejjebb!

HIRCAN:

Erre mit feleljek ... ?

Nem. Más nem ... Legfeljebb ...

CONIUS:

Legfeljebb?

HIRCAN:

Hát a gazdám ... Juan ...

CONIUS (*gúnyosan*):

Lám ... két beszédes tanú.

Így lesz a semmiből gyanú.

Pedig

A tények úgyszólván egymást fedik,

Egyik a hátát látta, másik előlről.

OISELLE:

Isten malma lassan öröl.

SÁRA:

Na, én máris távozom, a malomkőről. (*De megáll az ajtóban, mert Galba és Órparancsnok be.*)

EMINETTA (*türelmetlenül*):

Nos?!

GALBA:

Az évig harsan átka.

CONIUS:

De hát ki a ...? (*Levegőbe harap.*)

ÓRPARANCSNOK:

Setét volt, nem látta.

CONIUS (*dühös*):

Hogy lehet szeretni egy setét foltot?

Észre sem venné, hogy az öreganya volt ott.

GALBA (*az Órparancsnokhoz*):

Most mit teszesz?

ÓRPARANCSNOK:

Hazamegyek, lefekszem.

EMINETTA:

Csak szeretnél.

Előbb, rexem,

Egy kis duellum a nejednél.

ÓRPARANCSNOK (*gőgösen*):

Ez, ez ... (*Legyint.*)

Na jó, folytatom inkább.

HIRCAN:

Izzadhatsz itt kakasszóig tintát,

Gazdám meg lesheti a likat.

ÓRPARANCSNOK (*el*)

CONIUS:

Tudsz jobbat?

HIRCAN:

Ühüm ... (*Tört vesz elő ingéből.*)

Szerzek másikat.

(*Döbbent csend.*)

Nincs önkéntes jelentkező? (*A férfiak ijedten hátrálnak.*)

CONIUS:

Ez ő, a pimaszság szobra!

EMINETTA:

Remélem, ráakadsz jobbra,
Ha már nekiálltál faragni.
Ezekét itt le se érdemes harapni.
(*A férfiak tiltakoznak.*)

CONIUS:

Mi kifogása van? Alaki?

HIRCAN:

Csitt! Rejtőzzenek el... Jön valaki!
(*Mindenki elbújik.*)

PÁTER CORNELIUS (*breviáriumot olvasva lépked*)

HIRCAN (*mögéje oson, széles mozdulatokkal, mintegy
kérdőn: »Mi legyen?»... Eminetta lefelé fordítja hüvelykujját, a többiek élénken tiltakoznak, a Páter el.*)

EMINETTA (*dühösen legyint a fejcsóválásokra*):

Tudja is ő értékít e kincsnek,
Észre se venné, hogy nincs meg.

DONNA CLARA (*sóhajt*):

Sose találunk olyat mi!

EMINETTA:

Nem kell válogatni.

DORDONE (*botjára támaszkodva totyog át a színen*)

OISELLE (*méltatlankodik*):

Nahát, Hircan, miért tétovázol?

HIRCAN:

E' nem villámlik, dörög,
Emellett csak ázol.

DONNA CLARA:

Juanhoz aligha pászol,
Mondhatnád: »Megvan a török,
Beleszerettem egy állhatatos hűbe.«

EMINETTA:

Ezért kár befűzni a tübe.

HIRCAN:

Csitt!... Ki jön itt?! (*A többiek elbújnak.*)

EUNUCH (*be, cérnávékony hangon*):

Salve, Hircan.

Hogyhogy nem a kásád fűjod?

HIRCAN:

Eszedhez képest nagy a súlyod,
Semhogy felfognád bajom.

EUNUCH:

Segíthetek?

HIRCAN (*felszisszen*):

Eunuch létedre?

Nagyon!

Kit vártunk? Ippeg téged,

Más már nem hiányzik, csak a segítséged.

Nos... Azt kérem tőled,
Add kölcsön a... (Fütyül.)

EUNUCH:

Mit?

HIRCAN (fülébe súg)

EUNUCH (vérvörös a dühtől):

Széthasítlak, fattyú!

(Futnak körbe. Távolról Roderigo lovag éneke: »Bátran előre! Ki kard, kelevéz...«)

HIRCAN (megáll, fülel, arca felragyog, összedörzsöli a tenyerét):

Derül már egünk,

Ő az, ő kell nekünk! (Szinte bocsánatkérőn.)

Csak egy arasszal lesz rövidebb vége.

EMINETTA:

Hát... Úgy sincs rá szüksége.

HIRCAN (megérinti a vállát a lihegő, futó Eunuchnak, balra mutat, s indul jobbra):

Te csak keress nyugodtan, ottan,

Én erre futottam.

(Ketten kétfelé el.)

(Az Őrparancsnok lép ki Don Juan ajtaján. A nők felsikítanak. Kormos, poros, meszes, olyan mint az ördög.)

EMINETTA:

Jesszusom!

ŐRPARANCSNOK:

Mi lelt?

EMINETTA:

Na hallja, a hideg kilelt,

Azt hittem: az ördög maga!

OISELLE:

Még az is rímél:

A bakkecske szaga.

CONIUS:

Hát még a szarva.

ŐRPARANCSNOK:

Hallja! Úgy rúgom farba,

Hogy a várfalon is átszáll!

EMINETTA:

Hol a fenében császkált?

Hogy ilyen ében?

A kemencében?

DONNA CLARA (végighúzza ujját a poros arcon):
Vajh látomás, vagy vágyalak?

ŐRPARANCSNOK (dünnyög):

Hol jártam, hol jártam... Az ágy alatt.

(Kacagnak.)

CONIUS

Leste a tőgyet a koson.

EMINETTA:

Hogy a tettes a tetthelyre
Visszaoson...

DONNA CLARA:

Gondolta: a tartalékhölgyek
Ott leledzenek.

EMINETTA:

Ki hát a vámpír? ... Nevezd meg!

ŐRPARANCSNOK:

Vámpír? ... Ostoba beszéd!
Nézzétek csak, mit találtam! (*Nyújtja a tenyerét.*)

OISELLE:

Gyöngyszem ... Beh szép!

CONIUS:

Többet keresne, ha ágyban,
Vagy alatta turkálna folyton,
Mint az igazságosztó poszton,
Itt egy zefír, ott egy zsád ...

DONNA CLARA (*idegesen*):

Fogd be a zsád!

ŐRPARANCSNOK:

Tán ismeri is,
Hogy így pattog.

DONNA CLARA:

Igen is ... nem is ...

CONIUS:

Ne hímezz-hámozz, — beszélj!

DONNA CLARA (*dobbant*):

Ejh, hát békén hagytok?!
Ha megmondom is ... semmi haszon.

ŐRPARANCSNOK:

Asszonyeszszély,
Nem könnyű elvergődni azon,
Mondsza mégis,
Bármi fölösnek látszik.

DONNA CLARA:

Nos, a gyöngysor, amiből hiányzik,
Az enyém volt ...

EMINETTA:

Tehát Hircan igazat szólt ...

DONNA CLARA:

... de elveszett.

(*Csalódás moraja.*)

ŐRPARANCSNOK (*dörmög*):

Elveszett ... Ezt mindenki mondhatja.

DONNA CLARA:
Úgy segéljen a Firmamentum Atyja!

ÓRPARANCSNOK:
Gyöngysorod elől, ruhád hátul;
Gyanús vagy, tudod.

CONIUS:
Valami eszembe jutott!

ÓRPARANCSNOK (*bosszús, mert már azt hitte, végleg nyomon van.*)

Thá!... Éppen rosszkor!
Halljuk, öreg bocskor!

CONIUS:
Egy káprázat... (Megremeg.)

GALBA (*homlokára teszi a kezét*):
Most is remegsz, pedig nincsen lázad.

CONIUS (*ellöki a kezét, szemmel láthatólag nem kedveli a doktorokat*):
Hess te!

ÓRPARANCSNOK:
Nos, mi volt a káprázat?

CONIUS:
Asszonyom, Clara... este...

DONNA CLARA (*feljajdul*):
Hát már ő is ellenem lázad?

ÓRPARANCSNOK (*türelmetlenül*):
Nohát, a nőd...?

CONIUS (*megborzong*):
Két példányban láttam őt!

ÓRPARANCSNOK:
Két példányban?

CONIUS:
Annyiban éppen:
Egyet a lépcsőn... egyet az ágyban.
Vagyis... a lépcsőn jövet
Elsuhant lefelé mellettem,
S mikor a szobába léptem,
Megmerevedtem, mint a cövek,
Mert ott is voltunk legalább ketten.
Hirtelen nagyot csuklám,
De aztán megnyugvék
Elég hamar;
Nyilván a vinkó mián
Látok duplán.

GALBA:
Ez csak evidens,
Delirium tremens a javából,
Falból denevér, fehér egér...

CONIUS:

Úgy van ... Meg egy kis vaskarika fából!
Szakadj meg, értelem,
Az imént jöttem rá hirtelen:
Az egyik látomás teljes puccban volt,
A másik egészen pucér ...

EMINETTA:

Mese, meskete ...

CONIUS (az Őrparancsnokhoz):

Ismét megesket-e?

ŐRPARANCSNOK:

Felesleges ... Ő a tettes,
S te menteni szeretnéd.

DONNA CLARA:

Inkább szurokban ferednék,
Semhogy ...

ŐRPARANCSNOK:

Elég ... (Kardjára csap.)

Asszony! ... A törvény nevében!

CONIUS (morog):

Jobban bíznék egy kétpúpú tevében.

DONNA CLARA (keserűn):

Azért jöttél, hogy börtönbe vettes,
S nem hogy megleld, ami elveszett?

ŐRPARANCSNOK:

Megmondod hamar,
Ha hüvelykszorítóba teszem
Kezem ... (Megfűjja az ujját.)
Akarom mondani: a kezed.

OISELLE (felsikolt):

Jaj!

ŐRPARANCSNOK:

Mi lelt, gyerek?

OISELLE (Coniusék balkonjára mutat):

Odanézzenek!

(A balkonon lefátyolozott női sziluett, nyakában gyöngysor.
Eszeveszett menekülés az oszlopok mögé.)

DONNA CLARA (kiles az oszlop mögül):

A ruhám!

CONIUS (kinéz és visszakapja a fejét):

Úgy ám.

Meg a gyöngysor.

ŐRPARANCSNOK (csak a kardját dugja ki):

Ki vagy, Szellem?

Erinnüsz? Fúria? Ördög? (Döfköd a kardjával.)

GALBA (gúnyosan):

Innen aligha döfi mellen.

Intézkedjék! (Kilöki.)

ÖRPARANCSNOK:

I-intéz-kedem... p-persze... (Felkiált.)

Jö... jö... jöjjön le, ha van mersze...

A SZELEM:

Jö v ö k...

ÖRPARANCSNOK (indul lábujjhegyen kifelé, közben odaság Galbának):

Fogjátok a dögöt.

Futok, erősítést hozok.

EMINETTA (gúnyosan):

Elfele sebesebben mozog.

A SZELEM (dobbant):

Megállj!...

ÖRPARANCSNOK (megrázza a fejét):

Á-á!... (Még dühösebb dobantás, lehangoltan.)

Á-állok...

A SZELEM:

Tudd meg: én tettem!

ÖRPARANCSNOK (sírós hangon):

Na jó. (Donna Clarára mutat.)

És mért vagytok ketten?

A SZELEM:

Ez csak Donna Clara

Ruhája.

A szellemkép én vagyok: (Fellebenti a fátyolt.)

S á r a...

CONIUS:

Nahát,

Adta boszorkája!

GALBA:

A'sszem — hipp-hopp,

Lehet mégis segítséget hozni.

SÁRA:

Nem tarthattam tovább

Magamban a titkot,

Ürnómet készültek immár megkínozni.

OISELLE:

De hát mi szülte a haragot?

SÁRA:

Miféle haragot?

OISELLE:

Gondolom... izé... no... hát miért harapott?

SÁRA:

Mert amiből mindenkinek jutott bőven,

Megtagadta tőlem.

Hát azt mondtam:

»Tudod mi lesz, Don Juan? — Kappan!«

Magamra hát álruhát kaptam,

Beosontam hozzá, és — l e h a r a p t a m !

ÖRPARANCSNOK:

Lángot a gyutacsra.
A bizonyítékot mutassa!

SÁRA:

Hozom ... (El.)

OISELLE (letérdel):

Hála az Úr ... (Felugrik.)
Úristen! — Hircan ...
Fusson valaki, keresse,
Nehogy Roderigónak lemesse,
És ő ... (Üvöltés a közelben.)
Késő! ...

HIRCAN *(jön vigyorogva, kezében kalapja, másik tenyerével takarja. Balról Sára jön, kötényében hozza a bűnjelet. Döbönt csend közepett.)*

Függöny

II. JELENET

(Mindenki a színen tolong. A hölgyek virággal.)

OISELLE:

Kezdjünk belé a dalba.
A két lovagot
Megmentette dottor Galba.
(Ének.)

NŐK:

Öntsünk a kehelybe
Habzó bort.
A letört fűzfaág
Visszaforrt.

Lejtsünk táncot, lányok,
Völgyön és hegyen,
Hogy a szomorúfűz is
Vidám legyen.

FÉRFIAK:

Fegyverbe, vitéz,
Most mutasd meg, mit érsz.
Mely egy egész sereget megver,
Megvan a régi fegyver.

Megvan a fegyver,
Evoé, Mars és Amor,
Csak a szív, a szív
Legyen bíbor, bársony,
A többi lehet fából.

OISELLE:

Jönnök!

(Nyílik az ajtó Galba jön és széles mozdulattal meghajol.)

MIND:

Brávó, maestro! Bravisszimó!

VEGYES KÓRUS:

Híre az Olümposz tetejéig ér ma!

Éljen a tú!

Éljen a gyűszű!

Éljen a cérna!

(Az ajtóban megjelenik Don Juan és Roderigo. Üdvözlő, röpülnek a virágok.)

DON JUAN (kissé nyafkás a hangja):

Hogy szívem ismét parázsló,

Neked köszönhetem, Galba,

Doktor és varázsló!

RODERIGO (hetykén megveregeti Galba vállát):

Nahát, ügyes a kezed,

Ezentúl orációt sem kezdek így:

Amici... rövid leszek (Röhög, megsimogatja Eminetta szoknyáját.)

EMINETTA (előbb rá akar csapni a kezére, de aztán meglepődve):

Na!... Na??...

DON JUAN (átöleli Hircant):

És ez a hű szolga!

Szem nem maradhat száraz,

Lelkem, barátom! (Megcsókolja.)

HIRCAN (kényelmetlenül feszeng):

Na! Összenyálaz!

DONNA CLARA (pirulva meghajol):

Üdvözlégy, lovag... Mátul...

DON JUAN (félretolja):

Conius, be örülök, hogy látom! (Mégfogja a kezét és simogatja.)

OISELLE (felsikít)

EMINETTA:

Mi a?

OISELLE:

Valaki megcsípett hátul.

RODERIGO (vigyorogva sétál odébb. Meglátja Lucreziát. Vetkőzni kezd)

LUKREZIA:

Na, hé!... Lassan!

RODERIGO:

Tudom, mire vár.

Minek várossam.

DONNA CLARA:

Lovagom, de heves lett hirtelen.

RODERIGO:

Ahol a szív beszél, hallgason az értelem. *(Átöleli hátulról.)*

HIRCAN *(sikít)*

EMINETTA:

Na mi a?!

Üvöltsz itt, jó, hogy nem dül

A palota fala ki.

HIRCAN:

Engem is megcsípett valaki!

DON JUAN *(csókot hint feléje, ujjával)*

OISELLE *(kacagva fut körbe, mögötte Roderigo, Hircan és Don Juan ellenkező irányba futnak körbe. Középuött a sóbálványnyá dermedt tömeg. Roderigo és Oiselle jobbra, Don Juan és Hircan balra kifut)*

(Döbbsent csend. A bentmaradottak némán néznek egymásra.)

GALBA *(megpróbál vidámabb hangot megütni):*

Ünneplő tömeg között

Soha még ennyi levertet.

(Átfut a színen jobbról balra Oiselle, Donna Agatha és mögöttük Roderigo, balról jobbra pedig Hircan, az Órparancsnok, mögöttük Don Juan.)

CONIUS *(felnyög):*

Te örült!

Összekeverte d!!!

Függöny

UTÓJÁTÉK

(Szín: ugyanaz. Don Juan és Roderigo lovagon kívül mindenki ott toporog Conius palotájának kapujában.)

ÓRPARANCSNOK *(dörömböl):*

Sára! ... Sára!

SÁRA *(be. Kezeit maga előtt bilincselésre készen kinyújtva tartja):*

Tudom, bűnhődnöm kell,

Vezessetek el.

Vak szenvedély tett rosszá. *(Lehajtja a fejét.)*

ÓRPARANCSNOK *(megköszörüli a torkát):*

Izé! ... *(Meglöki Hircant.)*

Mukk mán!

HIRCAN *(térdre hull):*

Drága néne ...

(Sírósan.) Megen harapni kéne.

ÓRPARANCSNOK *(félénken):*

Méghez a duplán ...

Gyors függöny

V É G E

KÉZFOGÁSOK

LAZAR MERKOVIC

KÉK INTERNACIONÁLÉ

(Részlet az *Öt lét hosszú út* című regényből)

Szeretem a kéklő messzeséget.

Kéklő messzeség többé nincsen.

Pedig Iván és Vanya szemének kéksége csak még jobban megszerettette velem.

De most már az ő szemük sincsen többé.

Mert volt így egyszer egy különös távolság. Távolság az indulás és az érkezés között.

Hosszú, hosszú távolság.

Ez az indulás és érkezés közötti hosszú távolság vitte magával örökre Iván és Vanya szemének kékségét.

Télidő járt fölöttünk.

Iván és Vanya kék szeme azon a télen véresen kiömlött a hóra. És senki nem volt, ki szót emelhetett volna egy ilyen istentelenség ellen, hogy égszín szemük vérvörösen kiömöljön a hóra.

Azon a télen magam is megtettem a távolságot az »arbeitslager« és a bánya között. A távolságot, amelyet öt lét hosszú útnak nevezünk.

Vörös ércet bányásztunk a föld mélyében, s egyazon gondolat öt hosszú örökkévalósága alatt csak róttuk a távolságot az indulás és az érkezés között.

Nem létezett számunkra idő, sem tér, és messzeség sem létezett az éjben, hol az indulás és az érkezés között az utat róttuk, s hol az érkezéstől az indulásig ötszörösen ráztuk át és kellett átrázogatnunk türelmesen, darabról darabra egyetlen egész életünk.

Volt így egyszer egy távolság, amelyet öt lét hosszú útnak nevezünk.

Utunk a bányához vezetett.

A bánya.

Nem voltunk jó bányászok, fúrónk sohasem vájt elég mélyre az ércbe, a tárna bordázata sem volt soha elég erős és szilárd, a vörös ércet pedig sohasem raktuk elég szorgalommal és igyekezettel a rozsdás, csikorgó csillékbe, majd onnan kifelé a tárnán kívül.

Nem csoda hát, hogy egyetlen napon sem bányásztuk ki az előírt mennyiséget. Hiszen mi azután is, hogy az úton öt napon át hittel és buzgalommal rázogattuk egymás mellé darabról darabra az életünket, a vörös érc helyett utána is csak az életünket rakosgattuk darabról darabra a csikorgó csillékbe, melyeket azután kigördítettünk a tárna elé a télbe, a hóba, s a csillék tartalmát belefördítottuk a mélybe.

Napi teljesítmény?

A vörös érc helyett mi az életünket forgattuk bele darabról darabra a fekete mélybe.

Fekete mélység az út túlsó végén.

Ennek az útnak, melynek öt lét volt a hossza, kívülről ismertük minden kőköckáját, előre megsejtettünk rajta minden göröngyöt, minden mélyedést és posványt, amelybe beleeshettünk, amelybe beleestünk. Ezen az úton csupán jó utászok szeretttünk volna lenni, hogy betemesünk minden mélyedést, hogy kiszárítsunk minden pocsolyát, hogy elgörgessünk minden göröngyöt, s hogy az úton csak egyszerű, jó gyalogosok legyünk.

Emiatt a hosszú, oly hosszú út miatt nem akartunk mi, s nem is tudtunk jó bányászokká válni. Mert emiatt a hosszú, oly hosszú út miatt inkább csak jó utászok, s még jobb gyalogosok szeretttünk volna lenni.

Soha nem akartunk jó bányászokká válni, de ha akartunk, akkor sem válhattunk volna azzá, mert hiszen mi nem is voltunk valódi bányászok. Az igazi bányászokból csupán egy jutott tíz-tizenkettőnkre.

Éljenek az igazi bányászok.

Egy igazi bányász és három ór.

Az igazi bányász neve kapo volt, ő azonban bányászszerszám helyett gumibotot tartott a kezében, és ez a fekete ütleg meg a fekete lapát keményebb volt, mint a mi lemeztelenített bordánk. Keményebb, mint a mi meggörnyedt, átfagyott, verejtékes hátunk. Keményebb, mint a mi kopaszra nyírt, fedetlen koponyánk.

Az óröknek nem volt gumibotjuk. Sem ütlegük, sem lapátjuk. Nekik csak géppisztolyuk volt, amelynek vasalása ólomból, nagyon-nagyon súlyos ólomból készült. És ezt az ólomból, ezt a nagyon-nagyon súlyos ólomból készült tusát mindig a mi fedetlen, kopaszra nyírt fejünkön, mindig a mi meggörnyedt, átfázott, verejtékes hátunkon kellett kipróbálni.

És a gumibot, az ütleg, a lapát, a géppisztoly meg a súlyos, a nagyon-nagyon súlyos ólom révén néha mi mégis jó bányászokká váltunk. Azaz, mindezek miatt, néha jó bányászokká igyekeztünk válni.

A csillék így néha szédítő gyorsasággal teltek meg vörös színű ércel, néha a lapátjaink is kiszélesedtek és úgy forogtak, mint a motolla, a rozsdás, csikorgó csillék meg úgy gördültek végig keskeny vágányukon a nyálkás tárnában, olyan zajjal és robajjal, mint a villám.

Azt hittem, a lelkem is kirázza a légsűrítő. Mivel hogy azon a napon a lábunk alatt valami tökkemény deszka volt.

Támaszték?

A légsűrítő támasztéka a kemény ércszikla volt.

A fúró lassan vájta magát bele az ércfalba, úgy forgott, tekergett a lyukban, mint kukac az agyvelőben.

Egyszerre arra gondoltam, hogy legjobb volna egy mozdulattal a homlokomnak irányítani az acélt, és a keletkező lyukba, mely éppoly nyálkás és véres lenne, mint ez az átkozott tárna, a bánya egész robbanóanyagát belegyömöszölni, hogy mindent a pokolba küldjek.

Jó bányász akartam lenni.

De az arcomon lázrózsák égtek.

És nem lettem jó bányász, mert az ereimből is lángok csaptak ki. Nem lettem jó bányász, mert égni és fogyni kezdtem, már-már eltűntem egészen és velem együtt az egész bánya.

Már egy lapátnyi ércet sem bírtam a csillébe dobni. Pedig ha kellett valamit, a bányaércet lapátolni nagyon kellett, hiszen a kápo is úgy akarta.

A lapátot mégsem bírtam fölemelni.

És mivel a kápo szerint nem akartam jó bányász lenni, és mert szerintem sem voltam jó bányász, végül is el kellett zuhannom.

Zuhanás közben valami különös, hosszú, fekete bottól igyekeztem megszabadulni, valamitől, ami gumibotra, karóra, lapátra hasonlított. Aztán elzuhantam.

Gumibot.

Ütleg.

Lapát.

Ütés. És esés.

Feketeség. Zuhanás a feketeségbe.

A mélybe. A feneketlen mélységbe.

Az ember néha még egy ilyen zuhanás után is egészben marad. Előbb leporolja magát, aztán dermedten mered a magasba, és szól:

— Hú, mily szörnyű!

Aztán föláll, lerázza magáról a port meg az ijedtséget, és elindul.

Hová?

Én is indulni akartam. És tanácstalanul kérdeztem:

— Hová?

Körülöttem meredek sziklafal.

Én a szakadéokban.

És többé nem tudok repülni, mert a bomba széttépte az angyal kékszínű szárnyát, amit elnyeltek a felhők.

Kapaszkodni akarok, ujjaimat és körmömet bele szeretném vájni a sziklafalba, de nincsenek többé ujjaim, és nincsen többé körmöm. Kapaszkodni akarok, de amikor megteszem az első lépést, a szakadéknak nincs többé meredek, éles sziklából álló oldalfala.

Ki akarok ugrani, de hiába, mert nem vagyok gumiból.

Kötél.

Mentőkötél, egy egészen egyszerű kenderkötél, egy közönséges ruhaszáritó kötél.

És egy kéz.

Egy egészen egyszerű, baráti kéz, amely lenyújtja hozzám a kötelet, és kiemel ebből a szakadékból.

Kötelet és kezet akarok, hiszen az én kezemben is volt már ilyen kötél, nem is egyszer, hanem kétszer. Akkor azonban nem én igyekeztem fölfelé, nem én kapaszkodtam, és hintát sem készítettem belőle.

Hinta?

Nem.

Akasztófa!

Mikor első ízben másztam kötélén, egészen felhólyagosodott a tenyerem, és sebek nőttek rajta. Akkor apám haragja elől menekültem. Másodízben egy vastag kenderkötéllal birkóztam kétségbeesetten, mert a kötél a nyakam körül tekergett. A bíró ugyanis kimondta, hogy meg kell váltania haragomtól és bűneimtől a világot. Ez azonban csak álom volt, mert amikor hajnalban a vizsgálati fogda napfölkelte által lángra gyújtott ablakára esett a tekintetem, a kötelet, amely előbb még a nyakam körül kúszott, nem találtam sehol, és az akasztófa is eltűnt a fejem fölül.

Apám dühe többé nem készítetne menekülésre, és álmomban sem szeretnék többé fölfelé kapaszkodni olyan kötélén, amit ellenséges bíró mér ki rám, hogy megváltsa haragomtól és bűneimtől a világot, jóllehet én sohasem tartottam bűnnek a folyóba küldeni a gát másik oldaláról a katonákkal és lőszerral teli vonatszerelvényeket.

Ezért szeretnék ezúttal csak egy egyszerű kötelet.

És egy meleg, baráti kezet.

Volt nekem egy harmadik kötelem is hideg vízből és a hosszú hajamból fonva. S lám, mégis egészben vagyok.

De most semmilyen kötelem sincsen.

Kötelet akarok! És meleg, baráti kezet! Kezet, amely kiemel ebből a mélységből, hol a feketeség körülöttem egyenlő a bennem rejlő sötét-séggel.

Dalt hallottam.

Mint a mennydörgés, úgy zengett és zúgott a dal a tárnában. Az én mentődalom.

Mentődalom, mert kötelet fonok belőle. És máris emelkedek.

Sűrű karmozdulatokkal emelkedek, gyorsan, mert öblös a dal, és öblös a kötél is, nem fáj tőle a kezem, a vállam, még a talpam sem.

Nem menekülök már a gyűlölet elől, hisz nincs többé sziklafal. Pedig én magasba ívelő, éles sziklákat, szírteket szeretnék, hogy megvessem rajtuk a lábam, s hogy mennél előbb elérjem a csúcst.

De csak egy csúszós dalom van. Egy csúszós kötelem, dallamból fonva.

Közeledett a hajnal.

A vérvörös hajnal.

Mert midőn az én meleg, baráti, öblös dalom szirtfokán nappalodni kezdett, rájöttem, hogy a kötelet az Internacionáléból fontam.

A kék Internacionáléból.

És amikor már-már elértem a szakadék peremét, amikor már csaknem elkaptam fölöttem a fényes sínpár egyikét, hogy soha többé el ne eresszem, géppisztolyropogás vágta ketté a kék Internacionálét.

Kettévágott kék Internacionálé.

És szárnyaszegett zuhanás. Vissza a mélybe. Ahonnan vettetem.

A géppisztoly kettévágta a kék Internacionálét.

És Vanyát is kettévágta.

Üveg a kék szemekben.

Iván meredten nézett az égszínkék üvegbe, Vanya üveges szemébe. Kezében dermedten szorongatta a piros almát. És a darab fehér parasztkenyeret.

Iván három kérdése.

Vanya? Egy darab fehér parasztkenyér? Piros alma?

Örök a szomjúság.

Örök az éhség.

Örök a halál.

Bosszú? Gyűlölet?

Kék Internacionálé.

Iván nem ismert éhséget, nem tudott a darab fehér parasztkenyérről, sem a piros almáról, azt sem tudta, hogy valamit a kezében szorongat. Iván nem tudta, hogy mit csinál. Csak a halált tudta, amelylyel szemtől szemben állott.

A halál letelepedett Vanya kék szemébe.

Szerelem!

Fehér kenyér és piros alma álom képében sem vetődik el erre-felé. Ide csak a halálmadár jár. Szüntelenül.

Iván markában darab fehér parasztkenyér. Meg egy szép piros alma.

Szerelem!

Iván nem evett, nem is akart enni, még csak a gondolata sem vetődött fel benne annak, hogy megehetné a kenyeret és az almát, mert, ha homályosan is, de érezte: ha eszébe jutna, hogy egyen, hogy akárcsak egy falatot is lenyeljen a kenyérből vagy az almából, a falat a torkán akadna, mert az almával meg a kenyérral együtt Vanya kék lelkét, imádott Vanyának égszínkék lelkét is lenyelné.

A sortűz véresen kettévágta Vanya remegő testét.

Vanya ugyanis együtt akarta énekelni Ivánnal a kék Internacionálét, éppoly dagadó kebelrel akarta énekelni, mint egykor otthon, a távoli steppén, és mégis oly csendesen, hogy az ő Ivánján és az SS-katonán kívül senki meg ne hallja.

Vanya is énekelni kezdte hát az Internacionálét.

Iván már hamarabb is énekelte az Internacionálét. Az SS-katona kérte erre, mint mondta, ezen a szent karácsonyestén, mert az SS-katona, ezen a szent karácsonyestén megkérdezte Ivánt, hogy honnan és mért jöttél te ide a bányába, mért kell itt dolgoznod és éhezned, mért kell hallgatnod rám és túrnöd az ütéseim.

És mikor te, Iván, elmondtad neki, hogy honnan jöttél, és hogy mért kell túrnöd őt meg az ütéseit is, az éhezést meg a nehéz bányamunkát, ő akkor megkérdezett, hogy el tudnád-e énekelni neki a kék Internacionálét, nem is a kéket, hanem a vörös Internacionálét.

A sortűz véresen kettévágta Vanya testét, véresebben, mint a halál.

Miért vágta ketté Vanya Internacionáléját az SS-katona géppisztolyának sortűze? És miért hagyta életben Iván Internacionáléját?

És miért kapott Iván vörös Internacionáléja egy darab fehér parasztkenyeret, ami ide álom képében sem vetődik el soha, meg egy szép piros almát, amit az őr az ő öreg, ráncos arcú szüleitől kapott a szent karácsonyestére?

És miért vártak vágyakozással az öreg, ráncos arcú szülők valahol Wiener Neustadtban a háború végére és arra, hogy fiuk végre épségben hazakerüljön?

A félelemnek hosszú a lába.

A félelem ellenséggé teszi a tanút.

A félelem és a tanú egyet jelent, mert a félelem megsemmisíti az ellenséget.

Félelem a tanútól.

Félelem a tanútól, aki egy tárnában meghallotta, hogy egy őr, egy SS-katona a szenteste miatt, meg mert szeretne végre hazatérni az ő ráncos arcú öreg szüleihez, megkívánta, hogy valaki elénekelje neki az Internacionálét, mert, ahogy mondta, vissza szeretne emlékezni a kék Internacionáléra, ami régóta, kora gyermekkor óta oly sokszor a fülében cseng. Pontosabban azóta, hogy apja egyszer, csupán egyetlenegyszer elénekelte az Internacionálét.

Gyávaság? Félelem a tanútól?

A gyávaság és a félelem néha rémes rikoltással riad fel az emberben, s az ember gyávaságból és félelmében követi el legnagyobb bünteteteit saját embertársai ellen.

Iván jó tanuló volt.

Iván most jó bányász akart lenni.

A darab fehér parasztkenyeret meg a piros almát undorral gyúrta a zsebébe, és a lapátért nyúlt. Iván most akart első ízben jó bányász lenni.

A kenyérdarab és az alma azonban megkeményedett a zsebében, s két természetes kérdőjellel kövesedett.

Iván mindenáron jó bányász akart lenni, s csak rakta a vörös ércet a csillébe, mely az előbb még Vanya véres testét és kettészelt kék lelkét vitte kifelé a tárnából.

Iván jó bányász akart lenni. Minden erejével igyekvő, szorgalmas, gyors és jó akart lenni, de nem válhatott azzá, mert a kőkemény kérdőjelek egyre nagyobbra nőttek, a földre húzták, s a szíve egyre gyorsabban zakatolt, égő ereiben pedig mind lángolóbbá vált a tűz.

Iván nem hagyta magát, újra és újra tölteni kezdte a csillét, és máris tolt a kifelé, végig a hosszú, nyálkás tárnán.

Hó. Kívül csillogó hó.

És mikor kiértél, Iván, kis Ivánom, egyszerre megérezted, hogy mindaz a sok vörös por, ami rárakódott csíkos köpenyedre, sárrá változott, a sarat pedig csonttá fagyasztotta a hó, hiszen tél volt, te meg Iván, kis Ivánom, nagy fáradtan azt hitted, hogy önnön félmeztelen, csörgő csontjaid a köpenyed és a bőröd alatt együtt zörögnek holmi idegen csontokkal, melyeket valaki a nyakadba akasztott, s most ötször olyan súllyal húznak lefelé, mint a csillébe rakott két tonnányi ércrög.

Ütleg.

Magasba lendülő lapát.

Elejtett lapát.

Esés. Újabb zuhanás a mélybe.

Iván!

Iván, te a csille mellett a hóra hulltál, mert egy igazi bányász azon az éjen már harmadízben próbálta ki rajtad a gumibot, az ütleg, a lapát keménységét.

Vér. És ütleg.

Véres lapát. Véres gumibot.

Te meg olyan véresen azt kérted, hogy elmehezz az árnyékszékre, nem is sejtve, hogy az a te árnyékszéked lesz, mert az SS-katona miattad, meg Vanya miatt, meg az Internacionálé miatt üldözötté változott.

Az SS-katonát marta a lelkiismeret, hogy fölborította a névleges rendet, megengedte, hogy ezen a szent karácsonyestén egy pisis Internacionálé miatt, melynek tartalmáról úgy sem tudott semmit, megértővé és kegyessé váljon, egy darab fehér parasztkenyérral meg egy egész szép piros almával ajándékozzon meg egy semmirevaló, nyomorult teremtest, s hogy emiatt a hülye kívánsága meg a még hülyébb dal miatt végül is megöljön egy embert.

És menekült, mert egy pillanatra kitérte bensőjét, menekült, mert elárulta mélyen titkolt vágyát ennek a semmirekellő, vézna kis kölyöknek, ennek a szerencsétlen fajzatnak, aki most oly szánalmasan szűkölt az árnyékszéken.

Vihar.

Sikoly a viharban.

A sikoly megállította a vihart, de a vihar már mindent letarolt az SS-katona lelkében, mint heves tornádó kitörölt belőle minden kegyet és gyöngédséget, mindent, ami, ha rikán nyilatkozott is meg, mégis emberi volt benne. Mindent kitörölt, csak a sortűz maradt belevésve.

Iván!

Te a szakadék fölött guggoltál.

Az SS-katona is ott állt a szakadék fölött.

És az SS-katona, Iván, kis Ivánom, észrevétlen odalépett hozzád, míg te lehajtott fővel guggoltál. Odalépett s megkérdezett, Iván, rekedt hangon megkérdezett, hogy jól vagy-e, hogy hallod-e, hogy jól vagy-e, Iván.

Micsoda kérdés!

Micsoda pillanat!

Micsoda kérdés ilyen pillanatban!

És te mit mondhattál, Iván? Lehajtott fővel a vörösre festett havat nézted a lábad között, a havat nézted az ő csizmái, az ő fekete csizmái alatt is, nézted a keményre taposott vörös havat, mely valami hentes tisztította csontra hasonlított, s egyszerre észrevetted, hogy az a fényesre mart vörös csont inogni kezd, a csizma pedig, a fekete démon közeledik, föllendül a melledig, behatol a tüdődbe, és csak azt érzed, Iván, hogy ez a démon kitépi melledből a bal tüdőszárnyad, s máris bukfenceszel szédítő iramban lefelé a szirten, és csak annyit hallasz, hogy a nagy ütődésektől valami elszakad benned, meg kint is elszakad valami, aztán megállapodsz, Iván, lent, a fekete mélység fenekén.

Véresek a szirtek. Véres a lejtő.

Te meg, Iván, csak zuhantál lefelé a véres lejtőn, zuhant a piros alma is, mint valami labda, és zuhant a darab fehér parasztkenyér, mint egyszerű hógolyó.

A lejtő mélyén a vörös vonat várt rád.

Vörös vonat várt a vörös ércre, de csak Vanya véres testét várta be. Vörös vonat várt a vörös ércre, de csak a te véres tested várta be.

Ej, Iván, kis Ivánom, Vanya után téged is bevárt a vörös szelvény.

Sortűz.

Ólomtűz a testedben, Iván, kis Ivánom.

Sortűz mar a csöndbe, az emberbe, belém, és örökre bennünk marad.

De a csendet most újabb jalkiáltás töri meg.

A csákány előbb a gumifelöltöt szakítja át, aztán a köpenyt, s alatta áthatol a derékszíj csatján, épp azon a helyen, ahol a »Gott mit uns!« felirat áll, vagyis a csákány a felöltőn, a zöld köpenyen és a blúzon át a fémcsattal együtt belefűrődik az SS-katona hasába, és kettőtöri gerincoszlopát.

Jajszó a csákányon.

Iván, az SS-katonának Vanya után kellett mennie.

Iván, az SS-katonának utánad kellett mennie.

Iván, az SS-katona többé nem áll a szirt fokán.

Mert az ő helyén Georges, a lioni szállodás áll egyenes szálfatesttel, és erős, öregedő kezében a csákányt szorítja, melynek éléről ritkuló cseppekben csöpög a vér...

Nagy József fordítása

AVATÓ

GÖNCZI SÁRA

BARÁTOM

anyám csontja régen az enyészeté

*nagyobb bánat már fejem felett a biafrai kisfiú képe
kinek csak néhány csepp tej jutott*

*felfogod-e mi a közönséges jólét
természetesen idézőjelben*

*nem ma nem beszélünk betegségről
nem beszélünk háborúról
nem beszélünk a levegő szennyeződéséről
semmi közünk hozzá*

*dohos odúkban nőttünk fel és örülhetünk
hogy egyáltalán megengedettett nekünk
ez a természetes folyamat*

*szeretném tudni hogy vagy
engem ne kérdezz*

*vannak emberek akik másokat idéznek
ez meg ez ezt és ezt mondta*

tudni akarom végre te mit mondanál

mégsem keresek kibúvót a választ ismerem:

.

S E M M I T

KOLLÁR FERENC

NYOMORBÓL IDÉZETT SZERELEM

mint az ima
hullottak rám
vonásaid
azóta álmodom
hogy hitvallóként
hódolunk
 lassan rájöttem
 nem jön fel a nap
 egy ember kedvéért
 szomorúak kik
 éjjel haltak meg
 a lélekgöngyölgetők is
 elnyúlnak egyszer
együtt megyünk
kényelmes tájakon
hol tiszta az ég

s drámát diadalt
hord a szél
 az éjjel mezei virágok
 illatát éreztem
 s félni kezdtem
 a jövőbe mutató újszülöttől
büntetsz
hogy kerüljem
a napos oldalt
őszinteségemért
éjjel küldesz
gombát szedni
de a farkasok
engem már
nem bántanak

HARANGOZÓ TIBOR

ESTE

Kavargó ködben
himbálózó homályt
egy-egy elnyújtott
vörhenyes
fényszikoly szeli át
egy rettenetes sötét
szörny
hubozás nélkül

mohón
zabálja a fényt
— — — — —
Világunk fekete
villanásai
apró
alvó emberekre
szüksülnek.

ÖRÖKSÉG

BELA DURANCI

EMBERI ÉS MŰVÉSZI PÉLDAKÉP

Ha az elmúlt fél évszázad képzőművészeti alkotásainak nyomában járunk, akkor a ránk maradt olajképek, szénrajzok ma is elevenen ható és a nézőt fogva tartó erejéből kitűnik, hogy Szabadka képzőművészeti életének legnépszerűbb alakja Oláh Sándor (1886—1966) volt, akinek műveit szerte Vajdaságban igen magasra értékelték. Alkotói tevékenységét olyan mélyen beleszótta a háború előtti Bácska és Bánát napjaiba, éveibe és évtizedeibe, hogy a művészeti kezdeményezések egész sorának központi alakjává vált az itt élő és alkotó művészek között.

Mint festő területileg szűk keretek közé szorított világ piedesztáljának a csúcán állt, s vásznainak igen nagy része Szabadka vagy más városok polgári otthonainak falára került. Az időnként megrendezett kiállításokon a legnagyobb elismeréssel az ő műveiről szóltak, jól-lehet lelki alkatát a halk szerénység, a visszahúzó magatartás, a szorgalom jellemezte legjobban.

Festészetével kivívott tekintélye mégis Vajdaság képzőművészeinek első sorába emelte őt és olyan nemes közvetítő szereppel bírta meg, amely bikontakoztatta az itteni és a magyarországi művészek közötti együttműködést. Hódi Géza, Balázs G. Árpád, Lenkei Jenő és mások mellett nagy lelkesedéssel dolgozott a vidéken élő művészek létfontosságú problémáinak megoldásán.

Végül, mint harmadikat, de nem jelentéktelen aktivitásaként kell kiemelnünk nevelő szerepét, inkább mint példaadó munkát, amelyet most a fiatalok követnek.

Ezúttal mégis inkább festői egyénisége foglalkoztat bennünket. Ezen a területen a maga nemében egyedülálló s egyéni alkotó: a maga módján sajátos példája annak a jellegzetes tehetségnek, akit a vidék bilincsei gúzsba kötöttek.

Kibontakozásának évei Budapesten kezdődtek. Miután elvégezte a mintarajziskolát, Zemplényi Tivadar professzor tanácsára Münchenbe utazott, és Andelo Janknál folytatta tanulmányait, kevéssel később Hollósy Simonnal, ugyancsak a müncheni iskola mesterével dolgozott, majd a kecskeméti művésztelepen alkotott éveken át. Alkotásait először 1907-ben állította ki.

Festői egyéniségének igazi kibontakozása a magyar művészet legdinamikusabb évtizedéhez fűződik, ahhoz a korszakhoz, amikor ez az előbb még konzervatív környezet bekapcsolódik az öreg kontinens legmerészebb avantgardista áramlataiba. Ezekben az esztendőkből alakul meg a *Nyolcak* csoportja, amelyre ugyancsak erőteljes hatást gyakorol a fauvista művészet, Cézanne fegyelmetsége és képszerkesztése és a szecesszió festészete. Czóbel Béla mellett több fiatal művész: Tihanyi Lajos, Berény Róbert, Márffy Ödön, Czigány Dezső és mások az erőteljesen hangsúlyozott tiszta színek foltjaival elevenítik meg a motívumokat, de az éles és sötét árnyalatok határainak szigorú megőrzésével. A látható leszűkítése a kiemelt előtérben, ahol a cselekmény zajlik, és a háttér, amely mintegy függönyként lágyan ereszkedik le, egy kapcsolatot tár fel előttünk a még mindig igen időszerű szecesszióval.

Oláh ebben a társadalomban fejlődik ki, közvetve befogadja Nagybánya eredményeit s közvetlenül megtermékenyül attól, amit Kecskeméten lát Iványi Grünwald közelségében. Mégis talán a legtöbb hasonlatot Czigány Dezső festészetében találjuk meg. Ez a festő (lényében hasonló a csoportban vele egy véleményen levőkkel) egyszínű hátteret fest, amely elé igen kevés hatásos tárgyat állít. A hideg és a meleg színeket remekül ellentétbe hozza, míg a tárgyaknak kifejezett plasztikusságot kölcsönöz. Sőt, a tárgyakat szabályos geometriai formákra egyszerűsíti le, mintegy kijavítva azt, aminek a természet szabadabb formát adott. Mindezt egybevetve képei ridegek, tárgyilagosaak, gondolatisággal telítettek, mint ahogy azt a kor intellektualizmusa el is várta a festőtől.

Oláh Sándornak, mivel az akkori Szabadka provinciális környezetéhez szegődött és egy határ választotta el alkotói tevékenységét továbbfejlesztő eszményképeitől, legalábbis ideiglenesen stagnálnia kellett. Amíg a *Nyolcak* festői és a művésztelepek, amelyeket korábban ő maga is látogatott, az újítások igen izgalmas légkörében éltek, és később, a két háború között, elkeseredetten küzdöttek, hogy az alkotásnak egyszer már elfogadott avantgardista elveit megőrizték, Oláh a vajdasági képzőművészek egyesülete megalakításának lázában égett, művésztelepek, privát festőiskolák létesítésén fáradozott s minden erejét a műteremért és a legszerényebb megélhetési körülmények biztosításáért folytatott harcra fordította.

A *Hírlap* 1924. április 20-i számában közzétett interjúja — részleteiben is — világosan tárja fel előttünk a festő kétélyeit:

»Mik a jövő terveim? — Mindenesetre szeretném magam fejleszteni, szeretnék kimenni Spanyolországba legalább egy esztendőre...«
»Az irányom? — Iránynak nem is nevezhetem. Az egyéni látás szerint megstilizált, megkonstruált ember, figurális dolgok általában. Nagyon kedvesek nekem az impresszionisták, vagy már akik túl vannak rajta... Érdeklődöm a legmodernebb irány, az expresszionizmus iránt, de tőlem elég távol van. Nem sokat láttam, a forradalom óta el vagyunk zárva nagyon sok kultúrától. *Ez talán jó, mert zavartalan, befolyás nélküli fejlődést várhatok...*» (Kiemelés tőlem. B. D.)

Azt mondhatnám, hogy a spanyolországi utazási vágy a hideg tónusok és a képzeletében született kompozíciók reakciója, amely a festőt még a háború előtti korszakból fogva tartotta. Amíg saját stí-

lusának még mindig a konstruktivizmus bizonyos tekintetben szelíd látásmódját tekintette (ami számára élete végéig jellegzetes maradt), az idő utáni vágyakozása, amikor »nagyon sok kultúráról« tudomást szerezhetett volna s azokról is, »akik túl vannak rajta«, és foglalkozása az expresszionizmussal, mindez részben arra utal, hogy átengedte magát a sorsnak: »Ez talán jó . . .«.

És valóban, az önkéntes elszigetelődés Bácska és Bánát határai közé, melynek egyedül Balázs G. Árpád tudott eredményesen ellenszegülni, lassan felőrli Pechán József, Farkas Béla, Bicskei Péter és mások egyéniségét. Lenkei és Hódi eltávoznak, Husvéth Lajos megbékél környezetével, Gyelmis Lukács egészen Olaszországba menekül, Nagyapáti-Kukac Péter ismeretlenül hal meg, Oláh Sándor pedig egy városhoz való ragaszkodás csodálatos »filozófiáját« tette magáévá.

A bérpalota legfelső emeletén levő műterméből — ahonnan ki se mozdult — Szabadka tetőit látta; a színház, a városháza, a többi magas épület tetői néztek be műtermének ablakán. Itt aztán volt ideje, hogy finoman kiművelje szürkés-kék, hideg palettáját. Később a Petőfi Sándor utcai lakásának balkonzjáról festi képeit, s vásznain mind több teret hódít a szomszédos gimnázium épületének okkersárga színe. Oláh néha kirándul a város környékére; Palicson ligetet, udvarokat fest, fényképek nyomán polgárok és városi előkelőségek portréit készíti, s időnként csendéletek és intérieurök kerülnek le festőállványáról. Valamennyi motívuma, a külsők éppúgy, mint azok, amelyeket odahaza vetett vászonra, a hűvös műterem árnyakkal teli légkörét tükrözi. A fiatal éveiben magáévá tett konstrukciót továbbra is érvényesíti olyan mértéktartással, hogy tájképeinek kigondolt, önálló, fegyelmezetten hiteles világát az alkotó ízlése és a környezet izlésének hatása alatt formálta meg. A kutató lélek szeszélyes és zajosabb temperamentuma soha nem kapott helyet a vásznain. Oláh művei a polgári rétegek szokásaival, törekvéseivel és önfegyelmével azonosulnak: bennük a meghatározott korlátokig az előkelőség szelleme jut kifejeződésre.

Jóllehet minden ahhoz a környezethez fűzte, amelyben élt, mégis — elszigeteltsége ellenére — kialakította a maga jellegzetes stílusát. Amikor fejlődése valahol 1914 körül megakadt, megteremtette környezetével a megértő és rokonszenves viszonyt, s ezáltal népszerűvé vált. Ugyanakkor végtelenül lelkiismeretes, kiváló rajzoló és józan kombinátor, aki olyan műveket alkotott, amelyekből a mesterség tökélye árad. Ez kiváltotta a fiatalok, a kezdő festők csodálatát. Később, amikor már életének ritmusa lecsitult, minden változásra hiperérzékennyé vált, zárt világának karakterisztikus jegyeit beleolvasztotta műveibe, s ily módon egy korrekt, kissé szomorú, személyes kéziratot hagyott hátra: megteremtette környezete valamennyi sajátos jegyének szintézisét.

Oláh Sándor eltéphetetlenül egy városhoz van kötve: Szabadkához. Rendkívül finom és nyugodt palettája ma, öt esztendővel a halála után, megnyugtatóan hat korunk képzőművészeti pillanatának robbanásig feszült légkörében.

Talán még mindig nem késő, hogy alkotásait összegyűjtsük és megőrizzük mint a vajdasági képzőművészeti élet egy jelentős szakaszának mindmáig nem eléggé áttanulmányozott dokumentumait.

Fordította: V. E.

KÉK EMLÉK

Hogyan is jutottam a megbízható értesüléshez, hogy a városban Oláh festőművész rajzórákat ad, erre már nem emlékszem. Tizenhárom-tizennégy éves lehettem, és festő szerettem volna lenni.

Azt sem tudom már, hogyan kapartam össze a rajzórák tisztelet-diját. Tudom, nem volt valami nagy pénz, össze lehetett rakni zsebpénzből, meg a tömegesen gyártott házfeladat-rajzok árából.

Ilyen még nem volt az életemben: önállóan tervezett akciót hajtottam végre egy rémesen komoly cél megvalósulásáért. Meg is szereztem a festőművész címet. A Horthy Miklós sugárúton lakott. Horthy után Đure Đaković utca lett a sugárútból, és éppen ott, ahol akkor Oláh lakott, a pártbizottság székel.

A sugárút szóval akkor találkoztam először. Egy kicsit furcsa volt, hogy a sugárút éppen olyan utca, mint Szabadka központjának többi utcája, de ezen nem tépelődtem, hiszen a festőművészhez siettem. A lépcsőházban már komolyan izgultam. Becsöngettem.

Kegyetlenül kövér asszony nyitott ajtót. Mondtam neki, kit keresek és miért. Beengedett.

Olyan zavarban voltam, hogy a lakásból éppen semmit nem láttam meg. Az asszony betörtetett velem a műterembe, amelynek közepén festőállvány állt. Azt észrevettem. Nagyon imponált. Olyan műtermi festőállványt akkor láttam először. Oláhra úgy néztem, mint egy csodára, mint egy szentre, vagy istenre. A kegyetlenül kövér asszony — ahogyan egy feleség a szájával és ujjainak minimozdulataival a teljesen süket férjnek beszélhet — elmondta neki, miért jöttem. Oláhnál valami házikabát volt. Érdekes volt bozontos szemöldöke, és nem tudtam, honnan az a sárga folt a szakállán.

Végignézett, és a süket ember ellenőrizetlen színű hangjával megkérdezte, miért akarok megtanulni rajzolni. Azt mondtam neki, hogy festőművész szeretnék lenni. Erre pontosan emlékszem. Így mondtam: festőművész. Mulatságos kis tömzsi legényke lehettem, valószínűleg az egyetlen tanítványjelölt, mert ha többen lettünk volna, akkor Oláh mindannyiunknak egyszerre adott volna rajzórát. Mindössze néhány-szor voltam nála, talán mert elfogyott a pénzem és abba kellett hagynom a rajzórázást, de amíg odajártam, mindig egyedül tanítványoskodtam. Válaszomra furcsa, sípoló-fuvolázó hangján valami olyasmit mondott, hogy szép, szép, szép. Mármint hogy szép az a szándékom, amelyet segítségével szeretnék megközelíteni.

Zután egy egészen gyors párbeszéd következett, amelyben Oláhné asszony azzal segítkezett, hogy amit én mondtam, azt ő a maga

módszerével elismételte férjének. Így megállapodtunk abban, hogy mennyit fizetek, mikor jöjnek, és mit hozzak magammal. Nagyon elégedett voltam.

Boldogan nyestem hársat, bádogdobozba szabtam a vesszőcskéket és — ahogyan Oláh mondta — leagyagoltam a doboz száját és égettem a gallyakat.

A mostani városi könyvtár épületében volt akkor az úri kaszinó. És az alatt a néhány év alatt, amíg én úri kaszinóként tartottam nyilván ezt az épületet, egyetlenegyszer lestem ott meg — a földszinti terem nagy ablakára szorítva homlokom — egy tárlatot. A képek mind egyformán nagyon színesek voltak és szoktatni kellett a szemem a képekhez, hogy megsejtsem, erdőrésztetre emlékeztetnek-e a színes foltok, aktra vagy intéreure. Távol voltam még nagyon az ablaküvegen át látottaktól, Munkácsy tetszett és Raffaello. Persze messziről. Pici reprodukciók közvetítették le ezt a kapcsolatot, amely éterivé kopott és leszűrült az ilyen kommunikációban.

Oláh, az élő, szakállas, süket, ő lett hirtelen az egyetlen példakép. Dehogynis juthatott eszembe, hogy mekkora szükség van ott a Horthy Miklós sugárúton a kis gimnazista pengőjére. Különös kegynek tartottam a rajzórákat.

Csakugyan rajzórák voltak. Vázát rajzoltatott velem. Szénnel. Rajztáblára szegezett papirosra. Az első óra volt számomra a legizgalmasabb.

Hagyta, hogy lerajzoljam a vázát. Persze, nem azt a vázát rajzoltam le, amelyet elébem tett, hanem egy vázát. Már azt hittem, hogy kész a rajz, amikor észrevettem, hogy mögöttem áll. Figyelte, mit csinállok.

Ekkor helyet cseréltünk. Ő ült le a rajztáblához, és én álltam mögé. Nemcsak mondta, hogy mit kell tennem és hogyan, hanem mutatta is.

A néhány rajzórához, amit tőle kaptam, hamar elfogyott a zsebpénzem, ráadásként jött a báméskodás lehetősége a műteremszobában. Lélegzetelállítóan izgalmas volt a váza rajzolása közben, suttyomban a falakra függesztett képeket nézni, Raffaello- és Munkácsy-reprodukciók után eredeti festményeket látni, alapos műgonddal megfesteteket. Mert az öreg bizony megkövetelte — elsősorban magától és persze másoktól is — a maxmális mesterségbeli felkészültséget.

— Finggal nem lehet tojást festeni! — ez volt az egyik kedvenc jelszava. De tudta is, mindig tudta, nagyon tudta a művészi ténykedés minden csínját-bínját.

Sok évvel később, amikor szövőszékét vásároltam meg tőle, a Petőfi utcában, ahol utolsó éveiben első emeleti balkonos szobájából nézte az utcát, a csirkepiacra igyekvőket, a gimnazistákat és a Teréztemplom egyre ferdülő két tornyát, látászavarok jelezték a közelgő véget, akkor is szóvá tette a mai festők gondatlanságát. Hóka, fénytelen képeik elárulják, hogy nem ismerik a szakmát.

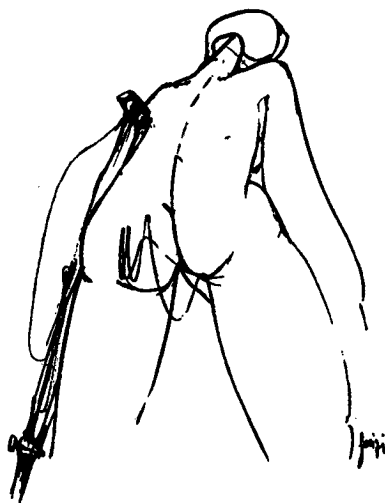
— Lakkozni kell! — jelentette ki a kinyilatkoztatás erejével, és bozontos szemöldöke alól a templomtorony merőlegeseit ferdén rögzítő szeme villogott.

Nem emlékezett már arra a kis gimnazistára, akinek ő volt az életében az első igazi festő. Pedig akkor, ott, vázarajzolás közben ígért meg a festészet, amikor lopva képeit néztem. Önarcképét. A kegyetlenül kövér asszony portréját. És egy kellemes külsejű, tigrisléptű lány, a lánya portréit, felöltözött és öltözetlen figuráját.

Kékjeit néztem. Akkor sejtettem meg először, hogy a paletta színkáoszából feltámadhat egy szín, és függetlenül attól, hogy mit lát a festő, életet kaphat az a szín. Művészetet tolmácsolhat.

Már öt éve Oláh nem nézi a Teréz-templom tornyait. Öt évet írtam, de most, hogy átnéztem az 1966-os *7 Napot*, nem találtam meg benne az írást, amely Oláh halálakor jelent meg. Az is lehet, hogy a szabadkai festészet jubiláris tárlatának katalógusában rosszul van beletyomva halálának éve. Arra emlékszem, hogy azt a szöveget, amelyet most a régi újságban kerestem, ott mondtam el Oláh koporsójánál. Mondják, hogy akkor sírtam is. Lehet. Az biztos, hogy nem szóltam éppen szépeket erről a Szabadkáról, amely mostohája volt és maradt is művészeinek. Saját kárára. Megérdemli.

A Petőfi utcában szépek a galagonyafák. Most hullatják leveleiket. Almási kitűnő portréját Oláh Sándorról ott szeretném látni a galagonyák alatt.

A PACSIRTA

»Néha együtt mentünk egy-egy felolvasó útra — írja Babits —, s ilyenkor a vonaton a költészet mesterségbeli kérdéseiről beszélgettünk, a vers válságáról, ami a levegőben volt, s őt éppúgy izgatta, mint engem. Ő ekkor egy könnyed mozdulattal egyszerűen eldobta a rimes és mértékes formát, mely mindaddig oly fontos volt neki, s megpróbálta szabadversekben fejezni ki magát. Ez nem adhatott igazi megoldást, s a *Szegény kisgyermek* költője mindinkább a prózaírásra tért át. Egy nap elhozta hozzám *Pacsirta* című regényét, kéziratban. Most fedeztem fel benne a magyar próza nagyját.« (Írók két háború közt. 191.)

A *Pacsirtát* 1923 tavaszán írta Kosztolányi, jóval hamarabb tehát, mint első szabadverseit, de ennek ellenére igaz, hogy a *Nero* után egymást követő Kosztolányi-regények és a líra válsága között szoros az összefüggés. A költői ihlet bőségeről ugyan mámoros gesztusok bizonykodnak, de *A bús férfi panaszait* mégis csak sok régi vers fedezetével látja jónak közreadni. Az egyensúly-visszanyerés lényeges mozdulatai — melyeket a *Nero* áttételesen tükrözött — az újabb versekben jobbára alaktalan érzelmességbe oldottan fejeződnek ki. A költő a világot velejéig kiábrándítónak érzi, de abban sem bizonyos, amit vele szemben ő képviselhetne. *En és a világ* szembesülésének termékeny aktusaira tehát nem kerülhet sor. Előbb az énnel kell a világhoz hozzáélednie. Fel kell mérnie, meg kell emésztienie és meg kell neveznie a kietlenséget és a bezártságot, amelybe az Új Nemzedék után jutott; a reményteleniséget, amely az országra nehezült.

Ezért folyamodik újra a gyermekkor világához. »Másként halálos csend és néma untság« — írta gyermekkorra színhelyéről *A szegény kisgyermek panaszai*ban, de akkor még minden szavát láz és mámor hatotta át, s a *csend és a néma untság* csak távoli háttérként állt a közel szenzációi mögött. *A bús férfi panaszainak* költője azonban így látja:

A hosszú úton könny van és szemét.

Vér és szemét, csak bánat és szemét.

Emlékeimnek lombja is szemét.

Miközben az ember buzgón kereste helyét az ellenforradalmi rendszerben, az író és a költő lépten-nyomon szemétkébe ütközött, s akárhová nézett, a vesztéglés, a leromlás, az élet apadásának és sorvadásának lát-

* A *Pacsirta* a leghibátlanabb magyar regények egyike. Tökéletessége azonban anyag és alakítás viszonyának meglepő izgalmait rejti. Elemzése a Kosztolányi-regény és a sokszor leszólt magyar próza egy életrevaló ágának természetéhez vihet közelebb, s próbája lehet egy módszernek is, mely a hagyományos elemzés szerves megújításával véli célját elérni.

ványával találta magát szemben. A forradalmak bukásának s a nemzet vereségének konzekvenciáit ő elsősorban ebben a sivárságban s a be-falazottság tényeiben érzékelte. S ahogy szilárdult az új rend, s ahogy érvénybe lépett a trianoni szerződés, úgy lett ez a kietlenség egyre idűl-tebb, a bezártság véglegesebb. A tágasság, a magasság, a szárnyalás költője a maga csodára, meglepetésre hangolt szemjűségével az elvaduló Budapest riasztó jelenségeiben, a fiatalok megfontolt, kiszámított prak-tikusságában, az emberi érintkezés elidegenült, üzleties formáiban, az élet, a szenvedély, a javak kímélésében, s az úgazdagok bőségében is az emberi határok vészes beszűkülésére, az élet előregedésének tényeire riad. (*Napjaim múltása.* 73, 83. — *Ember és világ.* 12, 22, 42.) Arra, hogy az óvó, kényeztető, játékra kapható világnak másíthatatlanul vége, s a létharc farkastörvényei már sem a költőt, sem osztályát nem kímélik. (*Ember és világ.* 59.)

A *Pacsirta* és az *Aranysárkány* közös gyökerének alján ez a meg-rendültség munkál: az általános leromlás, a kietlenség miatti gyötrem. Összetett érzés ez a gyötrem: bírálát és megértés, ingerültség és fájdalom, ítélet és részvét elegyül benne. Hogy milyen arányban és milyen szándékkal, ezt már csak a tüzetesebb elemzés fedheti fel.

»Akkor támadt bennem — írja róla Kosztolányi —, mikor megpillantottam egy szegény vénleány apró, feketén csillámló, romlott fogait.« (*Ábécé.* 126.) Félrevezető nyilatkozat, s a maga módján mégis hiteles. Félrevezető, mert tudjuk, hogy nem ilyen alkalmoszerű ihlet műve, hanem igen régi és ismerős mondandók foglalata.

Színtere, alakjai, eseményei — mint többen észrevették — a gyermekornak ugyanarról a vidékéről valók, mint *A szegény kisgyermek* panaszainak tárgyi rétege. A regény Sárszege az ifjúkori versek Szabadkájára emlékeztet. Poros, boros vidéki város, távol a termő élet áramától. Megrekedt életek, félrecsúszott jellemek rezervátuma. Kultúrája sekélyes és talmi, s még az ősz is »kis ősz«, »alattomos, fekete, sárszegi ősz«. Eseményei is ilyenek: egy-egy szecessziós operett a színházban, néhány családi botrány; kártyacsatás, cigányzenés duhajkodás az úri kaszinóban; katolikus nőegyleti bál a tarligeti tavon, amely mögött okkal lehet Palicsot sejtenuünk. Érdektelen és idegen népek a piacon, giccses dísz tárgyak, »a vidéki élet rémes bálványai« a kirakatokban, melyeket a *Gipszangyal* c. korai elbeszéléséből is ismerhetünk. Gipsztörpék a virágoskertben, fehér cicák a zöld fűvön, zsaluk mögött érzelmes zongoraszó; — és a századforduló vidéki úri magyarságának jellegzetes figurái: a Kossuth-párti és a Deák-párti hazafi, akik időről időre összevesznek, majd a mindent feloldó vesztés-hangulat mámorában összeborulnak. A dzsentrivirtus mohikánjai, a fehér holló voltával hivalkodó árva europér, aki állandóan a *Le Figarót* olvassa (*Bácska* címen novellát is szentelt neki Kosztolányi); a kezdő költő, aki az elsikkadás partján tántorog; feslett színésznők és ripacs színészek, akik a nagybetűvel írt élet csodált, irigyelt és megvetett jelképei; az idezüllött cseh trombitás, akit már egy korai novella is fontosnak érzett megörökíteni; s túl a városon a »lomha Bácska«, a vidéki birtokosrokonság, akikről már *A szegény kisgyermek* is szinte olyan ámuló és nosztalgias

fölénnyel beszélt, mint Esti Kornél (*Géza bátyám*). S valahol, nagyon messze, igazi városok és igazi élet, de róluk csak a hamar továbbrobogó esti igors jelenése sejtet meg valamit.

Itt élnek Vajkayék és lányuk, Pacsirta, a csúnya vénkisasszony, akiről másutt azt írja Kosztolányi, hogy »annyira közel van a szívemhez, hogy a regény megjelenése előtt — lelkiismeretem megnyugtatósára — sürgönyöket váltottam hozzátartozóival, s noha ők határozottan lebeszéltek közzétételéről, mégse fogadtam meg tanácsukat.« (*Ábécé*. 54.). Hogy mi a tartalma ennek a *közelségnek*, Kosztolányiné pontosan felfedi: »*Mariska* sógornőm még mindig nem ment férjhez. E mellett kereskedelmi érettségi bizonyítvánnyal sem tud állást kapni. Az állam idegen nyelvét nem tudja megtanulni. Bátyja határtalanul szenved hűgának sorsa, bizonytalan jövője miatt, apjuknak, anyjuknak bánata miatt és megírja Pacsirta című regényét.« (*Kosztolányi Dezső*. 249.)

A *szegény kisgyermek panaszainak* anyagát, a sárszegi világ tényeit és az általános érvényű kietlenség érzését ez a személyes élmény kapcsolja össze, ez érleli ki a koncepciót, amely eredeti struktúrában rendezi a régi és szerteágazó anyagot. Lehet, hogy egycsapásra, revelációszerűen ment végbe ez a regényfogalmazás — mint Kosztolányi állítja, — de az is tény, hogy a szándék régi keletű. A korábbi művekben a családja miatti általánosabb érdek aggodalom s a húga miatti gyötrellem ihlete egyaránt jelen van. Az előbbi a világháború éveiben, a találkozások megfogyatkozása közepette egyre gyakrabban szólal meg. Legkifejezöbben egy 1915-ből való versben, mely címében is nyomatékkal jelzi a fájdalom régiségét: *Ének régi otthoni dolgokról és egy régi fájdalomról*. Ez a vers minden ízében a *Pacsirta* felé mutat. A benne felidézett életmozzanatok, a család, a megidézést kísérő érzelmi hangoltság: a gyöngédség, a sajnálat, s annak kényszerű belátása, hogy becsessége, »szentsége« ellenére is képtelenül anakronisztikus ez a világ; a vele érző szánalom s a tőle való elszakadás másíthatatlanságának fájdalmas és határozott tudata, mindez a *Pacsirtában* is szerephez jut. Szembeötlő különbség viszont, hogy a vers tétélesen is felfedi indítékait, azt, hogy családja sorsán ő, a kiválasztott költő fiú sem segíthet. A vers melabús fájdalma a tehetetlenség gyötrelmesebb ingereit oldja viselhetővé. A háború azonban nem engedte elégiává higgadni ezt a gyötrelmet, sőt naponta új és új bántásokkal sebezte fel a régi érzékenységet. A Szabadkáról érkező hosszú levelek kimerítő tüzetességgel sorolják az új fejleményeket: az új bajokat. Trianon után az új ország viszonyai közepette az öregedés gondjaihoz a megélhetés szokatlan nehézségei, az elárulás és a jövő miatti félelem járul. És az egykor tekintélyes apa, a volt igazgató most már a védtelenek ráutaltságával ömlesztí fiára a sokasodó gondokkal zsúfolt leveleket. (Kiadatlan levelek.) S a költő fiú gondolatban szüleivel él. Bátorító, gyengéd levelekkel vizgasztalja őket, miközben tudja, hogy sorsuk kilátástalan. Legszorongatóbban talán éppen 1923 őszén, amikor öt hosszú év után viszontlátja családját, s közléről érzékeli rajtuk az idő nyomát. Egy későbbi látogatásról szólva ezt írja felesége:

»Anyika szeme romlik, apuskának is rossz a szeme s a szíve sem egészséges már, vérnyomása veszedelmesen megnövekedett. A határ

megnyílt, a karácsonyt odahaza töltjük. Dide szomorúan nézi apja botladozó, bizonytalan járását, lihegő lélegzetvételét. És hűgát, a csúnyaságáról híres Mariskát.« (Kosztolányiné. I. 252.)

A levelek sohase beszélnek a gyászról, amit ez a csúnyaság jelent, nem szól róla sem Kosztolányiné, sem az 1915-ből való költemény. Mint valami szégyenletes sebet, úgy takargatta, úgy viselte a család ezt a csúnyaságot. S míg a szülők fiatalabbak voltak, míg maguk is éltek a társasági élet örömeit, az igazgatói rang, a megbecsült szerep közepette könnyebben is viselhették. Viselhették, már csak azért is, mert Mariska egyébként valóban szeretetre méltó ember. »Drága hűgom, Mariskám — írja hozzá a költő —, lásd, én azután könnyeztem, hogy a kapu becsukódott utánad s egyedül maradtam. Mikor pedig Manyi hazajött a vasútról, megállapítottuk s Ádám is mondta, hogy mennyire hiányzol. Oly csendes vendég vagy, mint a lélek s olyan jó is. De hiányodat állandóan érezni, a lakás üres, noha oly keveset voltál itthon. Jöjj fel gyakran, szívem, akármikor, mikor eszedbe jut, ősszel vagy télen, mondanom sem kell, hogy mindig szívesen látunk. Akik érintkeztek veled, mind megszerettek s emlegetnek, barátaim, ismerőseim is.« (Kelt: 1925. jún. 23. Kiadatlan.)

Lehet, hogy a vigasztaló, gyógyító szándék is részes ebben a megbecsülő gyöngédségben, de az tény, hogy Mariska jó lélek, s jósága mellett figyelmes, szorgalmas, gondos és értelmes is. Igyekszik magát hasznossá tenni; hozzáértéssel szervezi a helyi műkedvelő színjátszókat, maga varrja a ruháit, ő vezeti a háztartást, terítőket horgol sógor-nőjének, a költő írásait ő közvetíti a Bács megyei Naplóhoz, ő jár el tapintatot és határozottságot kívánó ügyekben. Olyan ember benyomását keltette, akire tisztelettel illik s érdemes is felfigyelni. Szelíd okossága és jósága, csendes kedélye halvány auraként övezte csúnyaságát. Az öreg Kosztolányi írja fiának Éva nevű unokájáról: »Kérdik tőle, hogy kit szeret legjobban? A válasz: Macsát, anyikát, apukámat, nagyapát, Macsát. Mikor pedig azt mondták neki, hogy Macsát már említette egyszer, erre ő azt felelte: »a Macsát *kettőször* szeretem...« Az anyjának tegnap pedig ezt mondta: »A nagyanyával már meg vagyok unva, de a Macsával soha nem vagyok megunva.« (Apja levele Kosztolányihoz. 1925. jún. 16. Kiadatlan.) Túl volt már a 75 évén, amikor megismerhettem, de a család régi dolgaira még élénken emlékezett, s hitelesebben, mint bárki az egykori szemtanúk közül. Őszintesége a költők és gyermekek belülről eredő naív jóhiszeműségével nyilvánult. »Mariska megszépült« — mondogatták a család szabadkai ismerői, s az öregség nivelláló munkája valóban szűkítette valamelyest a szakadékot közte s a hajdan jobb külsejű emberek között, s szerencsésebben tüntette ki a belső értékeket.

Hogy a család miként viselte a lányukat igazágtalanul sújtó csúnyaságot, a természetnek ezt a brutális diszkriminációját, nincs róla adat, de hogy a költő kezdettől haláláig szenvedett miatta, művek sora tanúsítja. Élete első komolyabb számadásában, mikor felsorolja, kiknek ír, kikért, kiket érez elsőrendű rokonainak, a felsorolt szerencsétlenek közt ott van az »öregedő lány« is, »minden csúnya lány«. (Ábécé.

35.) S az utolsó számadás, a *Számadás* című szonettciklus is reá, reá is apellál, amikor a költői hivatás végső értelmének vallott részvét érveit sorolja:

*Látnák-e a vénlányt, kit félrevetnek,
ki sirna, ha nem hallaná fülünk,
s élnének-e ők is, kiket szeretnek,
mi lenne a világ minélkülünk?*

Nyíltan felismerhető alakban azonban sokáig ő is átalult beszélni erről a családi sebről. Ha mégis szólt róla, s főleg, ha a maga nevében s húgát néven nevezve — mint *A húgomat a bánat eljegyezte* c. korai versében —, akkor egy méltatlan kudarc, egy szerelmi csalódás rejtelmes tényéből eredeztette az árvaságot és a szenvedést, s ennek kietlen és kínos fájdalmát a babonás »bánat« rajtelmes, szelidítő fénytörésében láttatta. Nem is a részvét, hanem a dédelgető gyöngédség prizmaín át. Az élmény kínosabb, lélekörülő tartalmaival is kezdettől vívodott, de ennek kibeszélésekor a novella elidegenítő formájához folyamodott. Az 1910-ből való *A csúf leány*, mintha csak az imént említett vers ellentéte lenne, a fájdalomnak ezt a kíméletlenebb oldalát, a csúnyaság miatti szégyen elviselhetetlenségét tárgyasítja elsősorban. Innét a démoni lázadás, a sóvár képzelődés, a lány gyűlölködő keserősége önmaga s környezete ellen. Külső csúnyasága azért mérgesedik *jellem*-csúnyasággá, hogy sorsa bírhatatlansága kihívóbban fejeződhessen ki.

A Pacsirta az első mű, amelyben e régi keletű baj viselésének ikerzései: a lázadó keserűség és a szelid szomorúság, s megfelelőjük: az ingerült szégyen és a fájdalmas részvét együtt és egyszerre tárgyasul. Együtt és egyszerre, de nem egymásba oldva, hanem egymást váltva, ellenpontozva, feszítve és lazítva, görcsbe rándítva s elcsitítva a konfliktus mozzanatait.

A mások nyomorúsága miatt való szenvedés s az emiatt való ingerültség kettősségének gyökerén voltaképpen az a régi keletű ellentét rejlik, mely egykor a »hősi vadság« és a jóság, a »dionüszoszi« és »krisztusi« eszmény végleteiben fejeződött ki. Ifjúkorában, még Nietzsche igézetében, a beteget szolgáló egészségesek áldozatát határozott ingerültséggel ábrázolta (*Sakkmatt, Szegény kis beteg*), s ezzel az ilyen szolgálat képtelenségét hangsúlyozta. A *Számadás*ban, mint jeleztük, programmá avatja, küldetéssé minősíti ezt a szerepet, s ez a fejlemény legszébb műveinek alkatára is kihat, de a »dionüszoszi« és »krisztusi« élet- és emberlátás, az önfeláldozó szolgálat és a minden nyúgtól szabad életvágy ellentétét halálíg érezte. Egyik kései novellájának megejtő gyermekalakját a kedvessége miatt szeretik az emberek. Azért, mert jó szeretni. De hát — írja Kosztolányi — »A csúnya, beteg gyermeket is szeretni kellene, ahogy az apácák, a kedvesnővérek teszik. Ehhez igazibb erő kell, igazibb jóság.« (*Sáríka. Elb. 939.*) S ezt az igazibb erőt Kosztolányi sohasem érezte természetes adottságnak. A fél szemét elvesztő férj képtelen elhinni, hogy felesége továbbra is szeretheti. Egyensúlya teljesen megbomlik, s váratlanul arra eszmél, hogy »a nők kegyetlenek, mint a természet, és a rútságot, akármennyire is akarják, nem tudják megbocsátani, mert a földnek, a víznek egészséges erkölcs

lakozik bennük.« (Üvegszem. Elb. 469.) Igaz, ez a novella is korábbi, mint a *Pacsirta*, 1918-ból való (Pesti Napló. 1918. szept. 22.), s a férfi bölcsességét egy megromlott képzelet motiválja, de a maga brutális módján mégis a *Pacsirta* alapélményének gyökerére utal. Arra, hogy az egészségesek áldozata a betegek szolgálatában természetellenes. Természetellenes, de egy nagyobb, nemesebb, emberi törvény értelmében mégis kötelező. S e törvény őszinte és őszönös tisztelete mindig ürmöt kever Kosztolányi felszabadult boldog pillanataiba. Ha ilyenek adódnak, szinte kényszerképzetyszerűen merül fel az aggodalom: »Mondd, bűn-e ez: . . .«? (A repülő.)

Érettebb s inkább a *Pacsirta* felé mutató alakban azokban a versekben tör fel a legnyíltabban a szóban forgó konfliktus, amelyekben elemi erejű belső kényszer kötelezi szolgálatra magát a költőt. A torokgyík félelmetes drámáját a fia betegágya mellett végigszenvedő költő számára a gyógyulás öröme elsősorban a visszanyert szabadság, az élhetés szabadságának örömét jelenti:

*Az életem hevert megint előttem,
és mámoros, tört szavakat dadogtam,
úgy boldogoltam ottan önmagam,
hogy nem kell eztán így szeretnem őt,
fájásig és az ér-megpattanásig,
csak mint a vérem és a gyermekem,
és élni, újra élni, élni, élni.*

(Most elbeszélem azt a hónapot . . .)

Ha egyetlen mondattal kellene megnevezni a *Pacsirta* indítékát, ez lehetne a válasz: a húszas években egyre inkább súlyosodnak a szolgálat kényszerei, »szeretni« kellett folyamatosan »a fájásig és az ér-megpattanásig«. S hogy ez a belső kényszer milyen fojtogató terhet jelentett az amúgy is megviselt érzékenység számára, a regényhez időben is közel eső *Beteg* c. költemény nyíltan is felfedi, amikor egy másik ember betegsége láttán érzett tehetetlenség kinjából ilyen keserű, lát-szatra brutális gusztussal vágja ki magát a költő:

*»Nincs itt más megoldás.
Élni e rettenetes életet,
egészségesen.
Rettenetesebb lenni, mint az élet.
Kikacagni azt, aki
szenvéd.«*

A fia szabadverseivel amúgy is sokat bajoló Kosztolányi Árpád e verset külön is szóvá teszi: »A »Betegek«-ben megnyilvánuló egoizmus pedig megdöbbenett: nem is tudom elhinni, hogy másoknak, még a legtávolabbi idegeneknek szenvedései iránt is te: az én áldott szívű, jó fiam közönyös tudnál lenni.« (Kelt: 1925. jan. 31. Kiadatlan.) Ez a vaskos félreértés problémánk lényegére hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a szenvedés, a nyomorúság oszthatatlansága, a vele szemben való tehetetlenség érzése szinte szükségképpen csap át keserűségbe, mely

a közöny s a kíméletlenség vállalásának látszatával tüntet, hogy az »ér-megpattanásig« való aggodalom tehetetlenségéért magát az egészet büntesse, s kitüntesse a »természettörvény« embertelenségét. S ezen a ponton világosan kitetszik a *Pacsirtát* életre hívó érzelmi indítékok összeszövődésének logikája: a lánytestvér csúnyasága az »ér-megpattanásig« való szeretet a halálig tartó szolgálat terhét rója a költőre és szüleire. Ez az áldozat az élet boldogító adományaitól zárja el, természetellenes aszkézisre kényszeríti azokat, akik vállalják, s ez az aszkézis senkit nem válthat meg, épp azért, mert természetellenes: mert a csúnyaság másíthatatlan, mert az élet vonzása folyton ébren tartja a mérgezi a tehetetlenség miatti keserűséget. Termékeny szövödmény ez. Az aszkézisben örömet lelő keresztényi mámor az életet s ezzel az elvesztett értékeket devalválhatná, a »természet-elvű« dionüszoszi erkölcs konzekvens embertelenségbe torkollhatna, s a dráma így is, úgy is el-sikkadhatna. Az »ér-megpattanásig« ajzott részvét és ennek ingerült kíméletlenségbe átcsapó változata, az övéiért való fiúi szeretet és az élet nevében érzett szégyen együttes jelenléte és működése azonban állandó remegésben tartja a történetet. A kínos és a megrendítő közötti lengésnek ez a kettős arcú indulat a forrása, s ez teszi lehetővé, hogy az elemző, leleplező tárgyiasság, s általa a társadalom sivárságát s az osztály menthetlenségét ábrázoló szándék a családi nyomorúság kibeszélésének ihletével találkozzon, hogy az előbbi társadalmi mélységet, plaszticitást adjon az utóbbinak, s az utóbbi sajátosn drámai struktúrához juttassa a társadalomrajzot. Hogy milyen »jól jár« egymással a regénynek ez a két rétege: a személyes és a társadalmi, közelebbről figyelve lépten-nyomon kiviláglik.

Mindenekelőtt az tűnhet fel, hogy *Pacsirta*, a csúnya vénkisasszony, akiről a regény szól, testi mivoltában csak a cselekmény kezdetén és végén van jelen a regényben. A közbeeső időt egyik vidéki rokonuknál tölti vendégségben. Szülei, akiket a lányuk miatti szégyen rég eltávolított minden társaságtól, kedvteléstől, ezalatt az egy hét alatt újra belekóstolnak a kisvárosi élet izeibe. Vendéglőben ebédelnek, színházba mennek, az apa a hajdani férfikompánia, »párducok« hívásának is enged: végigcsinálja a helyi urak egyik tarokkos, boros, cigányzenés szertartását. Vonakodva és rossz lelkiismerettel, vonzódva s idegenkedve, mint a betegségből lábálók egy kétes tisztaságú közegben, — de azért elég hamar belemelegednek a társasélet örömeibe. Pedig minden szögletből, minden emberi arcról a *Pacsirta* csúnyaságának tudata mered vagy hunyorít rájuk, s e csapás másíthatatlansága, lányuk árnya távollétében is rájuk nehezedik. Így és ezért történhet, hogy a »párducok« részegségbe torkolló mulatságáról hazabotladozó apából felszakad a meggyült keserűség, s rémült felesége előtt kibeszéli, hogy ők voltaképpen nem szeretik a lányukat. Nem szeretik, sőt gyűlölik, azt se bánák, ha meghalna, mert csúnya, »... igen, igen. Csúnya, nagyon csúnya.« — Aztán maga is megrémül, kijózanodik attól, amit művelt. Feleségével valahogy helyrebeszélük, elsimítják a szörnyű kitérés emlékét. *Pacsirta* is hazaérkezik, helyreáll az élet régi rendje, s vele a feneketlen reménytelenség.

Ezt a végleges visszazökkenést már *Pacsirta* felől láttatja az író. A hazaérkezés éjszakáján ő is végiggondolja a sorsát. Ez az eszmélkedés

— az alak természetének s a regény befejezésének megfelelő tónusban — a szülők felől már felmért reménytelenséget újra összefoglalja. Új tárgyi anyaggal alig-alig bővül e fejezet révén a regény, a tragikumnak mégis egy mélyebb rétege nyílik meg benne, mikor — éppen mert Pacsirta is ráeszmél arra, amire szülei — még a kölcsönös önkímélet is értelmetlennek bizonyul.

Annak, hogy a Pacsirtáról szóló történet jobbra Pacsirta távollétében pereg, ez az új mélységet nyitó fokozás csak végső nyeresége, mert különben a regény minden mozzanatában fontos szerepe van ennek a távollétnek. Pacsirtának el kell utaznia, hogy a család kolostori sterilitásába az élet erjesztő hatásai s velük a drámát képező élmények bejuthassanak. Ha együtt jelennének meg az emberek közt, Pacsirta az élet minden kísértését elháríthatná. Így azonban mohón, a sokéves tartózkodásért is engesztelő örömmel fogadja be őket a kisváros előkelősége. S ez a fogadtatás, valamint a gátlások ellenére is gyorsnak mondható visszatalálás, s az új akklimatizálódás kellemessége félre nem érthető nyíltsággal fedi fel, hogy életük természetellenes, s ennek Pacsirta az oka. S hozzá ez a vendégség az elmeszesedő remény utolsó alkalma is egyben: hátha az idegen közegben lányuk mégis kőröre talál? Az időtlen korhadás passzivitásából váratlanul kimerészkedő, kicsábuló szülők érzékenységét ez a határhelyetszerű alkalom még feszültebbé, végzetesebbé fokozza.

Hogy ez a többszörös nyereséggel járó cselekménybonyolítás célját eléri, annak titka elsősorban az alakokban található. Szándékos ez a közhelyszerű fogalmazás, s arra kívánna a figyelmet felhívni, hogy a készen kapott anyag: a család és a szülőváros kínálta modellek ezúttal is a teremtő alakítás jóvoltából lettek a konfliktus kihordására és kirobbantására oly igen alkalmasakká. Igaz, hogy Pacsirta szülei, akár Sárszeg Szabadkára, több vonásukkal Kosztolányi szüeleire emlékeztetnek, de lényegük szerint mégis sajátos és teljesen eredeti teremtmények, s a költő szüeleire nem hasonlíthatnak jobban, mint Kaffka Margit vagy Babits megyei tisztviselői.

Ők is nemesek, mint a Kosztolányi-ősök. Az apa, Kisvajkai és Kőröshegyi Vajkay Ákos, az anya Kecfalvi Bozsó Antónia, hatalmas, rangos családok ivadékai, de előneveik s a messzi múltig vezethető családfa semmi reális hatalmat nem jelent számukra. Büszkék rá, de úgy illik hozzájuk, mint omló házhoz a mutatós ornamentika. Ártatlan narkotikumként élnek vele, a világtól elforduló életforma tartozéka-ként viselik. S hozzá Vajkay a megye levéltárosaként élte le életét, tehát még munkája, műveltsége is elvonta a jelentől. S a múltba sem a történelem lépéseire figyelt, hanem családfák bogozásába s címerek rejtvényeibe merült, s még ezekben sem olyan szenvedéllyel, hogy életük kínzó terhe könnyebben vehető volna általa. Ellenkezőleg: ebben a kriptaszagú iskolában képződött nobilitás a maga *muzeális* mivoltában csak arra jó, hogy elidegenítse Vajkayt minden kárpótlástól, amit az élet kínálhat. Hogy egy volt tanárnak, pláne gimnáziumi igazgatónak ehhez képest mennyi alkalma adódhat emberekkel találkozni, ennek elgondolása elég, hogy a koncepció erőteljes működését érzékelnünk tudjuk.

Különös konzervativizmus a Vajkayéké! Osztályjellegű, s mégis más, mint a hasonszőrű uraké. Vidékiségét naív gyámoltalanság szövi

át. Pontosan olyan, amelyet a koncepció kíván. Zárt és anakronisztikus, de nemessége se csupán külsőség: életrendet, erkölcsöt jelent. Ez képe-síti Vajkayékat arra, hogy magukat lányukért feláldozzák. S ugyan-akkor, zártságuk ellenére is, minden sebző jelle érzékenyek. A szolgál-atot tápláló belső készség hosszú évek során se kérgesedik bennük fásultsággá, sem üres képmutatássá. Mint egy csendes sok szédülete, mindig úgy érintik őket a Pacsirta csúnyaságára figyelmeztető jelek. Áltatják magukat és elnyomják a lázadó keserűséget, de nemcsak a látszat miatt, hanem mert a gyűlöletet az áltatásnál is iszonyúbbnak érzik, hiszen tehetetlenségből fakad, tehát a szeretet gyökerén, mint a *Beteg* c. költemény keserű közönye. Félreérti e regényt, aki Vajkayék önfegyelmét — a freudi képletek intenciói szerint — ártalmas képmu-tatásként értelmezi. »Ez a nagy szeretet — írja Németh László — épp a nagy gyűlölet ellen termelt erkölcsi ellenerő.« (*Készülődés*. I. 319.) Ellenerő, melyet elemi kényszer, az »ér-megpattanásig« való szülői sze-retet éltet. Ugyanilyen ösztönös, veleszületett adottság a bezárkózásra készítő szemérem is. S e két készség, ill. kényszer együttes működése alapvető feltétele a konfliktus megképződésének és kibrobbadásának.

A regény során Vajkayék összeakadnak Ijas Miklóssal, a Sár-szegi Közlöny fiatal költőjével. A szemérmertlenség, mellyel Ijas — az ifjú Kosztolányi Sárszeghez stilizált, tehát talmibb mása — önmaga és családja szegyenéről beszél, meglepi és feszélyezi Vajkayékat. Ijas anyagává avatja a nyomorúságot, látvánnyá, melyen — mint a művészek a kibeszélés és a részvét révén — úrrá lehet. Vajkayék megütkeznek ezen az őszinteségen, s a színészek komédiás könnyedsége is, mellyel kudarcaik görceit feloldják, szintén idegen számukra. Az ő fájdal-muk merőben más: »kegyetlen, alaktalan fájdalom, mely semmire se jó, sem-mire sem használható, csak arra, hogy fájjon, ebbe aztán beleássák magukat, mindég mélyebben hatolnak bánatukba, mely csak az övék, a végeérhetetlen tárnába, a sötét bányába, mely végül összeomlik fölöt-tük és akkor ott maradnak, nincs mentség.« Kosztolányinak régi meg-győződése, hogy az élet reménytelen szörnyűségeivel szemben az *írás* az egyetlen menedék. Nero is ezt hajszolta, s külön figyelmet érdemel-ne annak megmutatása, hogyan hangolja át ezt a meggyőződést egyes mű-veiben az adott vállalkozás ihlete, — de szempontunkból most csak az a fontos, hogy Vajkayék képtelenek hasznosítani fájdal-mukat, az exhibíció póreségeitől egész természetükkel irtóznak. Steril tisztaságukkal szemben csak a mocskos vitalitás alternatívája kínálkozik. Fájdal-muk számára nincs tehát biztonsági szelep, holott érzékenységük naponta felsebződik. *Szenvednek, mint egy modern költő, s tartják maguk, mint nemes úrhoz illő. Konzervatív zártságuk így dolgozhat a konfliktus kezére.*

Hogy milyen készséggel és milyen termékenyen, a regény gyűjtő-pontját képező 10. fejezet egymagában is markánsan szemléltetheti. Ez a fejezet, amelyben felszakad a régi seb, s Vajkay nyíltan kibeszéli, hogy lányukat nem szeretik, hogy a Pacsirta csúnyasága viselhetetlen, s azt se bánnák, ha meghalna.

A folyamat mechanizmusa külsőre egészen olyan, mint egy freudi iskolapélda képlete. A tudattalanba kényszerített indulatok addig hal-mozódnak, míg egyszer abnormális alakban fel nem törnek. S ezek a

kitörések azért lehetnek meglepetésszerűek és megdöbentőek, mert az elfojtott indulatok rejtve halmozódtak. A Freud által kielemezett traumákban mindig van valami titokzatos, s lényegükhöz férni csak az idegrendszer már nyilvánvaló zavarai felől lehet. Ismeretes, hogy a freudizmus az ideggyógyászat új módszereként kezdte el karrierjét. Vajkayné színtén megrémíti, megdöbentti férje hisztérikus kifakadása, noha az indíték éppen nem ismeretlen előtte. Igaz, csak temetésekben, esküvőkön, tehát az általános meghatottság védelme alatt, de gyakran nyilvánosság előtt is sírnak, s a szégyenükre utaló jeleket mindig értik, s nagyon is jól tudják, mért kell elzárkózniuk az emberektől s az élettől. Tudják, mi a bajuk, s nem önmagukat, egymást szeretnék megkímélni a hallgatással. Mikor Vajkay mégis kimondja ezt a bajt, Vajkayné nem annyira a kibeszélés ténye, inkább formája döbentti meg: a durva egyszerűség, az őszinteség kegyetlensége. Ebből is nyilvánvaló, hogy a trauma ezúttal a lélek felszínén, a tudat előterében működik, s az indulat visszafojtása természetes erkölcsi-szellemi küzdelem. A freudi sémákban sejlő szexuálpatológiai rejtelmek helyén egy közönséges emberi kapcsolat életkorlátozó realitása áll. A pszichológia »ős-erdejének« romantikussá stilizálható eseményei helyén nyilvánvaló és kiszámítható folyamatok zajlanak. S ezek éppen azért sűrűsödhetnek drámává, mert Vajkayék tudatosan vele élnek szégyenükkel. Az apa kitörése éppen azért döbbenetes, mert miközben a néma kint kibeszéli, e gyengeség folytán magát még nagyobb szégyennek teszi ki. S ez a szégyen a konzervatív erkölcs és izlés épsége folytán ilyen megrázó.

Igen jellemző, hogy Vajkay nem egy huzamos érvényű eszmélkedés révén, hanem a részegség kivételes állapotában vetemedik erre az otrombaságra, méghozzá felesége színe előtt, hogy annak józanságába és finom érzékenységébe ütközve élesebben rajzolódhasson ki a jelenet szörnyősége. S a fokozatosság, amellyel ez a szörnyőség feltárul, majd elcsitul, voltaképpen nem más, mint az életüket uraló, szabályozó normák váratlan megcsúfolásának, majd új érvényre emelésének folyamata.

A kaszinóbeli »kanszúr«-ból hazafelé tartó Vajkayban a részegség már összesűriti az évtizedek óta halmozó keserűséget. Társaitól is ezért szakad el: eltéríti a maga oszthatatlan terhe. Ütközben összeakad Cifra Gézával is, aki egyszer-kétszer megfordult a házuknál, csónakázott is Pacsirtával a tarligeti tavon, de aztán elmaradt s ezáltal a Pacsirtát sorsára hagyó hitvány férfiak jelképévé, a családi szégyen egyik ősökává fantomizálódott Vajkayék szemében. A »kanszúr«-ból hazatérő részeg öregember alakatlan keserűségét ez a találkozás a lényege szerint való mederbe tereli, — de mikor hazaér, s felesége riadtan tudakolja, mi baj érte, eleinte oktalannak látszó részeg gesztusokkal odázza el a nyílt színvallást. Szivarra gyűjt, közben megpörköli a bajuszát. Jobbra-balra köpköd. A szívtart a nyelvével a földre löki s aztán kiköpi. »Nyáltócsák fehéredtek a viaszkos, fényezett padlón.« Ez a rondaság, a mindig rendes és kínosan tiszta Vajkay-házban már jelzi, hogy egy másfajta »tisztatlanság« feltörése is esedékes. Pontosabban szólva: hogy ami feltör, ebben a közegben kirívó tisztatlanságnak számít. A durva, parancsoló hang, majd a kártyán szerzett, tehát »piszkos pénz« szétzóródása a házban, az ágyneműre hulló szivarparázs, s az emiatt való

ijedtség még mindig kívülről készíti a légkört Vajkay kitöréséhez. Hiába az asszony megütközése, vallató kérdései, Vajkay csak a részek általánosító szentenciáival sejteti, hogy valami nagy baj történt: Elég a ház? Égjen. »Akkor legalább nem lesz ez sem. Mindegy — mondta szomorúan —, mindegy.« S mikor végre magyarázatra szánja magát, akkor se Pacsirta ellen irányuló éllel robban ki belőle az indulat: elképedt felesége előtt magát okolja, magát vádolja gazemberséggel. S mikor meg kellene végre mondani, hogy miért, — az asszony kimegy teát főzni. Talán azért, hogy a nehezebb, a csúnyább kifejlést késleltetve új fokra emelkedjen a feszültség, de még inkább azért, hogy újabb, provokálóbb indítékhoz jusson a visszafogott indulat.

Vajkay, a beidegzett szokáshoz híven, mielőtt lefeküdne, most is végig akarja vizsgálni a lakást. Ingben, gatyában dülöng az ebédlőben, ahol előbb — reá várakozva — sok év után, felesége újra zongorázott. A nyitva felejtett zongora s az égve hagyott csillárok fénye a vidám lányos házakat juttatja Vajkay eszébe, bálók pompáját és ragyogását. Pontosabban szólva: a bálók képzetei felől szakad rá újra a maga gyötrelmesen groteszk mivoltában a fényesség és az ő házuk, a zene és az ő házuk, az igazi élet és az ő életük végletes idegenségének tudata. A *Hajnali részegség* égi báljának negatív előképe döbbsenti rá újra sorsuk értelmére, — de még ekkor is előbb a Pacsirta iránti sajnálat, a »szív-megpattanásig« való szeretet, s a tehetetlenség kínját hozza fel belőle a pillanatot: »Jaj, mennyire sajnálom, jajjaj.« Igaz, hogy a keserűséghez e jelenetben már kezdettől bizonyos provokáló ingerültség társul. A vádról se tudható biztosan, hogy önmagának, a sorsnak szól-e, vagy mindkettőnek —, de hogy Pacsirta ellen irányulna, erre Vajkayné gondolni sem mer, hiszen Vajkayban sem egyértelmű a keserűség. Logikus tehát, hogy az asszony nem is akar a valódi baj közelébe jutni, túlságosan is értetlen, mintha más hullámsávon beszélne, s Vajkay jajongását Pacsirta hiányával magyarázva, férjét önzéssel vádolja. Kettős hozadéka van ennek a naív buzgalomnak: ismét, immár a robbanás előterében, még mindig a gyűlölet képtelenségét hangsúlyozhatja, s egyúttal provokálja is a férjében már forrpontra ért indulatot. Aztán elhangzik a félelmetes szó: »Gyűlöljük őt, utáljuk.« A asszony elrémül, rikácsolva replikázna, de szava elakad. Vajkayt a szégyen miatti düh ingere tovább beszélteti, s valami nem hozzá illő *modern* kíváncsiság az anyában is támad, s Vajkay ekkor mondja ki a legszörnyűbbet: gyűlölök lányukat, s jobb volna, mindnyájuknak jobb volna, ha meghalna. »Azért, mert csúnya.« Az asszonyt tiltakozásra készíti ez a brutális pöröség. Itt már nemcsak Pacsirtába, hanem életük alapjaiba mar a részegség által felbujtott őszinteség, s az újabb ellenvetésre ki is mutatja ördögi arcát, s egyúttal eredetét is, hogy nem a konfessziók felszabadító szándéka, hanem a tehetetlenség önmromboló indulata az uralkodó benne. S a kibeszélés kínja egy nagyobb fájdalmat szeretne enyhíteni. »De igen, igen. Csúnya, nagyon csúnya — kiáltotta Ákos kéjelegve —, csúnya és öreg, szegény, ilyen csúnya — és száját, orrát förtelmesen elhuzta —, olyan csúnya, mint én. — Föltápászkodott a zsölylyéből, hogy megmutassa magát igaz mivoltában és az asszony mellé

állt. — Így meredtek egymásra Pacsirta agg szülei, egy ingben, mezít-láb, majd nem meztelenül, a két kiszáradt test, melynek öleléséből valaha a leány született. Mind a ketten reszkettek az izgalomtól.»

»Részeg vagy — szólt az asszony megvetően.« És ettől a ponttól új fázisba lép a leszámolás, sűrítve zajlott le a többször kipróbált terápia: a csúnyaság sértő és tüzetes számbavétele, melynek lényegét előbb így fogalmazta: »Szánta Pacsirtát és hogy szánalmát csillapítsa, gyötörte önmagát.« Az ördögivé vadult őszinteségben kitobzódta magát tehát a keserűség, s miközben a szülői jóság és az emberi méltóság megcsúfolásába hajszolta Vajkayt, a bűnhődés nagyobb gyötrelmét is rászakította. A bűnhődést s ezzel mégiscsak a feloldás egy nemét. Ezért veheti át a számadás vezetését ezen a ponton Vajkayné. Nem azonnal mert az ember még erősködik: »Ha sánta volna — ordított Ákos — ha pupos volna, ha vak volna, akkor sem volna ilyen csúnya — és most már sírt, bő könnyek mosdatták szivarhamutól mocskos arcát, gyöttrődő lelkét.« Ez a sírás a legjobbkor jön, mert finom átmenettel a helyzetbe való kiegyezés érvei elé készíti az imént még feldúlt lelki mezőket, hogy aztán a csúnya jelenet felé magasodó, váratlan méltósággal fellépő asszony az imént megcsúfolt normáknak, tehát Vajkay nemesebb énjének is elégtételt szolgáltatson: — Kérlek — mondta egyszerre olyan szigorúan, hogy ezt nem lehetett róla föltételezni, szemében oly éles értelemmel, melyet addig nem látott senki, nem ismert senki abban a környezetben, amelyben mozgott. — Kérlek — és fölemelte hangját — megtiltom, hogy így beszélj a lányomról. Ő az én leányom. Neki kell megvédeni az én leányomat, a te leányodat, veled szemben. Szégyeld magad. — Micsoda? — hebegett Ákos és visszahökken.»

Okkal, mert ezt a nemességet tisztelnie kell, hiszen még az író is tiszteli. Mivelhogy az író, bármily hatalmasnak és rejtelmesnek tudta is a tudatallant, azt a vékony kérget: a tudatot, legzsengőbb fejleményét, az értelmet és az erkölcsöt, eszébe se jutott — hiszen igazi ember volt — a vad ösztönknél alábbra becsülni. Vajkayné első tiltakozó gesztusa tehát minden ízében, s az író normáihoz mérten is hiteles. Ez után aztán jöhetnek a helyzet elviselhetőségét bizonyító érvek, meggyőzőek és kevésbé meggyőzőek. Remény és önáltatás elegyül bennük Vajkay érzi is, hogy szerkezetükben van »valami hézag«, de örül, hogy felesége legyőzte, sőt a gyötrelmes kérdés józan és csendes végiggon dolásának terhét át is engedi feleségének. Így az iménti hisztériku kitörés irgalmatlan lényegével már az asszony néz szembe. Szint egyedül, s azért így, hogy a kifejlő passiónak az ő iszonyú magány, még fájdalmasabb tartalmat adjon. »Látta, hogy immár egyedül áll a szobában, egyedül az egész világon, azzal, ami fáj, és szívét olyan kétségbeesés szorította, hogy majd összeroskad.» Az apa dúltóságába feltörő keserűség ebben a néma kétségbeesésben továbbgyűrűzhet, hogy a falon függő Jézus-szobor sugallatára a krisztusi mártíromság eszméjében csituljon el: a szenvedőkért való áldozat értelmében találjon nyugvást, s ezzel le is zárja, el is szigetelje az apa részeg kitörésének abnormis pillanatát, s helyreállítsa életük egyetlen lehetséges rendjét Persze, ez a megnyugvás már nem ugyanaz, mint az előtte való állapot monoton sivársága. Ebben koncentrált súlyával és a friss átéltség közelségével már az előbbi eszmélkedés tartalma is jelen van. S mint

Ványa bácsi zárójelenetében Szonya, Vajkayné is őszintén hisz a gondviselés segítségében, de ebben az istenhez folyamodó gesztusban objektíve újra csak a valóságos feloldás teljes lehetetlensége fejeződik ki, s mert a megnyugvás formájában, hát végleges érvénnyel immár.

A szemérmes tartózkodás, a nemesi méltóságérzet s a keresztény erkölcs konzervatív készségei révén így alkothatja meg Kosztolányi az egyetemes és személyes érdekű konfliktus epikai organizmusát. Konzervatív természetű anyag révén egy modern drámát, anélkül, hogy anyagán erőszakot tenne. Jellemző, hogy nemcsak az »elfojtás«-nak megfelelő fegyelmezett magatartás, de még a robbanást okozó részegség is, az anyag természetéből, az úri mulatságból ered, s éppen ezáltal felelhet meg a koncepció igényének. Ha normális állapotban lázadna fel Vajkay, kitörése nem lehetne ilyen heves és csúnya, nem gyalázná meg őt magát is, s a későbbi helyrebeszélés, a belenyugvás is egyértelmű képmutatássá hígulhatna. Ha viszont a hisztéria teljes önkívületében menne végbe, akkor a teher állandósága, a reménytelenség huzamossága, a mártíromság tudatossága válhatna kétségessé. Így azonban a robbanás egy latens, de természetes keserűséget lök felszínre, igaz, hogy abnormis alakban, de éppen azért így, hogy a normális magatartás viselésének gyötrelmessége kitessék. Nem Vajkayék hitványsága tehát, hanem nyomorúságuk. A freudizmussal beoltott rémregények lelki földregéseinek többnyire az a funkciójuk, hogy az emberben lapangó állatiról beigazolják: ez az ember lényege. Vajkayékról is kiderül, hogy türelmük alján indulatok rejlenek, de ezek feltörése nem az ördögi leleplezésével nyeri el értelmét, hanem azzal, hogy felbontva mutatja meg a mártíromság terheit, egy pillanatra brutálisabb és ritkítőbb alakban azt a sorsot, amely előtte s utána is ugyanaz volt és maradt. S így hiteles, mert így fejeződik ki benne, hogy Vajkayék számára még a tragédia kiútja se adatik meg, hogy nekik a kietlen mártíromság a végzetük. A részegségben agresszivitássá vaduló őszinteségnek az tehát az elsőrendű értelme, hogy kifejezze a kétségbeesést, mely a tragikusnál is rosszabb sors sivársága miatt támadt Vajkayban és az íróban. A »szívmegettánásig« való szeretet önemestő fájdalomának az a véglete, mely a *Beteg* című versben passzív közönyként nyilvánul, így ölthetett több fokozatban kifejlő, drámai alakot.

Az író és Vajkayék kétségbeesése! Itt értünk ahhoz a ponthoz, ahol a kettő, noha egyazon epikai közegben fejeződnek ki, egymástól elválasztható. Ahogy Vajkayékat lányuk reménytelen csúnysága, épp olyan keserűséggel tölti el az író Vajkayék menthetetlensége. »Nincs tragédiájuk, mert itt el sem kezdődhetnek a tragédiák. De milyen mélyek, mennyire atyafiai mind. Milyen hasonlatosak hozzá. Ha egyszer elkiáltja ezt, nagyot kiált. Csak hozzájuk van köze.« Íjas Miklós, a Sárszegen kallódó modern költőjelölt gondolkodik így Vajkayékról, de az előzményként idézett versek s a későbbi *Életre-halálra* alapján joggal tulajdonítható Kosztolányinak ez a vallomás, s felőle indulva magyarázható hitelesen a regényben kibontakozó társadalombírálat természete is.

A keserűség, amelyet Vajkayék menthetetlensége támasztot, már tudjuk, réteges indulat: részvét és ingerültség elegyül benne. S az ingerültségben nemcsak a tehetetlenség, nemcsak az élet nevében érzett

szégyen fejeződik ki, de az élet nevében alkotott ítélet is. A tragédiák itt azért nem képződhetnek meg, mert az élet egészéből hiányzik a tragikus erőfeszítésre képesítő tét. Az egész sárszegi világból. Pacsirta csúnyasága és Vajkayék sorsa, mint említettük, csak epikai gerincet, drámai struktúrát ad egy általánosabb érvényű reménytelenségnek. Bizonyos, hogy a költő többször emlegetett elszigeteltségének, szárnyalóbb, fényesebb ihletei apályának része van ebben a reménytelenségben, de ez az *apály* nem csupán a személyes elszigeteltség következménye. A társadalmi arányú sivárság, az elfásulás, az anyagi és szellemi elszegényedés állandó panaszja ekkoriban Kosztolányinak. A félfeudális rend megszilárdulása, a társadalmi veszteglés huzamossága, a tehetetlenség érzése, mely Juhász Gyulát a *Tápai lagzi* s a *Tápai Krisztus* megírása készítette, a lírikus Kosztolányit pedig nosztalgikus panaszkra itt, a *Pacsirtában* az életrevalóság hiányának leleplező ábrázolásával fedi fel a tehetetlenség osztályokait.

Hogy a regény két rétege — a társadalmi és a személyes — milyen »jól jár« egymással, eddig elsősorban a Vajkayék sorsában rejlő drámaiság megképzése szempontjából vizsgálhattuk. Azt, hogy a társadalombíróló szándék mennyit nyer Vajkayékkal s e bírálattal a mű, itt lehet elmondanunk.

Mindenekelőtt az tűnhet fel, hogy nemcsak sivár ez a világ és nemcsak anakronisztikus, de penészes, ízetlen és kínosan csúnya is. Nemcsak Pacsirta, azaz Pacsirta is jóval viszolyogtatóbb jelenség, mint modellje lehetett. »Szánta Pacsirtát — Vajkay —, és hogy szánalmát csillapítsa, gyötörte önmagát. Bámulta őt gondos figyelemmel, szinte sértőn: ezt a megszokhatatlan arcot, mely kövér is volt, meg sovány is, a húsos orrot, a tág, lószerű orrlyukat, a férfias, szigorú szemöldököt, a pirinyó, savó szemet, mely valamit az ő szemére emlékeztetett.«

És nemcsak a külseje, de ízlése, észjárása, egész szelleme is nyomorék. Jósága együgyűséggel, komolysága szikkadtsággal, szemérme öncsalással, puritánsága kietlenséggel, szabatossága korlátoltsággal, érzékenysége érzélgősséggel elegyül. Szüleihez írott levele, melyet Kosztolányi jellemrajzoló készsége mintapéldájaként szokás idézni, valóságos szellemi kórkép: az infantilizmus és érzelmeszesedés ártatlan, de groteszk jegyeivel. És ezen túl is, ha róla van szó, az ábrázolásba a szánalomhoz mindig keserű fintor is vegyül: »Pacsirta mélyet sóhajtott — olvassuk már első megjelenésekor —, mindig mélyet szokott sóhajtani« s ez a csúnyaság, mint egy ragályos góc, szétterjed, beitatódik a regény minden alakjába és eseményébe. Kosztolányi Árpád daliás szépségéből, csendes humorából, szikrázó kedélyéből az író semmit se juttat Vajkaynak. A Kosztolányi-ház őszinte melege, a tapintat, a jóság, amelyet a költő egy életen át visszasír (amelyről 1925 karácsonya után is így ír szüleinek: »A régi boldog karácsonyok fényét leltem meg ott-hon. Hiába, akárhol járunk, csak ti nálatok van a szeretet igazi pompája, mellyel senki sem versenghet. Milyen szép a ti életetek, kik csak a szeretetnek éltek.« 1925. dec. 29. este. Kiadatlan.) Csak ezen a kietlen csúnyaságon szűrődhet át. »Szemükben ugyanaz a riadt fény reszkedett, vékony, porcogós orruk egyformán hegyesedett ki, és fülük is egyformán piroslott.« Anélkül, hogy feltűnne, lényegében külsőre is

Pacsirtára hasonlítanak. Vajkaynak nemcsak a ruhája, de egész lénye »egérszürke«, »szeme alatt kis zacskók« lógnak, arca gyűrött, elhasznált, pergamenszinű. A vendéglőben nevetségesen félszeg és élvetegen mohó. Étkezését, mint egy pápua zabálását, epés tüzetességgel s szemérmetlen közelségből fényképezi az író. Széppítkezése a borbélynál, viselkedése a színházban, a kaszinóbeli kártyacsatán innen és túl minden megnyilatkozása a kinti világban, akár a Pacsirtáé, a kínos és a szánalmas határai közt mozog. Az író kíméletlensége néha a legérzékenyebb pillanatokban a legirgalmatlanabb iránta. »Ég a pokol — mondta tréfásan«, hogy maga is oldja a kitörése után maradt lelki salakot. S aztán: »A gyomra égett, kegyetlenül, nyelve tövéig. Szóda-bikarbónát vett be s oly ügyetlenül, hogy hálóingére hullt, lepiszkította állát. A fehér port rágta fekete fogáival.«

S ez a fekete, romlatag csúnyaság mely már a regény indítékáról szóló vallomásban is szerepelt (»A Pacsirta akkor támadt bennem, amikor megpillantottam egy szegény vénlány apró, feketésen csillámló, romlott fogait.« *Ábécé*. 126.) s vele a kisszerűség és a rossz ízlés beivódik a ruhákba, kiterjed a házra, a kerti törpékre. Az utazókosárnak rossz a zárja, szörnyűség ragyog a kiratokban, s az egyetlen ember, aki a szülők hite szerint vőként szóba jöhetett, a zavarában folyton izzadó, félszeg forgalmista: »Arca sápadt volt, de szűk homlokán a sapkaellenző alatt éretten virítottak a meggyszín, nyári pattanások. Melén lötyögött az egyenruha.« Törpék itt a házak és törpe az éjszaka, az alvó Sárszeg, mint egy tarka panoptikum.

S lényegében ilyen az a színesebb, áramlóbb közeg is, amelybe egy hétre kiszabadulnak. A »lényegében«, természetesen, megszorítást tartalmaz. A kinti világnak ugyanis, a Vajkay-ház kriptasivárságához mérten mégiscsak vonzóbbnak kell lennie, hogy sorsuk külön terhe kiütközhesen. S látszatra vonzóbb is. A színházban feltáruló távolkeleti mesevilág, az úri közönség felvonulása, a színészek életének érdekességei; pletykák, látványosságok, helyi hírességek és rangos urak közelsége; a vendéglői koszt ínycsiklandó, fűszeres ízei; a kaszinói éjszaka kártyacsatájának mámore; az emberközelség, a szíves fogadtatás, mint beteget a levegőváltozás, úgy felfrissíti, felvillanyozza Vajkaykat.

De csak őket, mert objektíve ezek a kedvtelések is olcsók és tartalmatlanok. Olyannyira, hogy még Vajkayékat is hamar elfogja a csömör. Az övékével ellentétés, könnyebb, szabadabb és színesebb élet egyszersmind közönségesebb is. A dionüszoszi vitalitás ily módon a feslett ripaccsát és duhajkodás képében néz szembe velük, s ilyenformán a reménytelenséget e kínálkozó kiút mélyén is meg kell éreznük.

S amit ők felelős módon: vonzódba és viszolyogva érzékelnek, az író egyértelmű bírálattal ábrázolja. Sok helyen metsző iróniával, mintha nemcsak Vajkayékkal, hanem egész osztályával: az élet fő sodrából tunyán kirekedt, s rezervátuma állóvizeiben dáridósan agonizáló értelmiséggel is le akarna számolni ebben a regényben. A *Pacsirta* és az *Aranysárkány* »a kisváros hátborzongatóan élethű rajza.« — írja Pándi Pál (*K. D. 75. születésnapjára*. Népszabadság. 1960. III. 29.), s a regényből 1964-ben készült film bírálatában Illés Endre egyenesen úgy

véli, hogy Vajkayék voltaképpen az Édes Annát gyilkosságra készített Vizedék közvetlen elődei, »akiknek finomsága, törekenysége, osztály-erkölcse mögött ugyancsak riasztó embertelenség búvik meg.« Cikkének alcíme is ez: »A magyar ancien régime regénye filmen.« (Illés Endre: *Pacsirta*. Film, Színház, Muzsika. 1964. febr. 7. 4.)

És való igaz, hogy a kép, amely erről a közösségről a regényber kibontakozik, egyáltalán nem hízalgó. A kaszinóbeli »kánzsúr« ábrázolásában tétélesen is kibukik a leleplező szándék, mikor a falon függé Széchenyi-képre kerül a sor: »ó nem öregedett meg. — Balkezét csipőjére téve a kardkötő felé, mentéjét félretolva állt ott, mint valamikor, boltozatos homlokával, melyet zilált kis fűrtök libegtek körül nyugtalan szemével, melyben az egyéniség ideges tettereje égett s nézte mi lett nemes gondolatából, az eszmeváltó körből, a kaszinóból, mely az úri társaságok pallérozására, a társas érintkezés tüzetesebbé tételére honosított meg. De a vágnivaló füstben nyilván ő sem látott jól.« A *Pacsirta* tüzetesen elmondja, mi lett Széchenyi gondolatából, s az osztályból, amelyre a gondolatok bíztattak. Meddő virtus, feslett hóbort szenvelgő mélabú. A *Pacsirta* úri magyarsága sokkal lehangelőbb mint a Móricz, Kaffka Margité, Török Gyuláé s a kortársak által rajzolt nemzeti értelmisége általában. Utóbbiaknál még nyilvánvaló az érték, aminek pusztulását ábrázolják. A virtus náluk még egy szép és tartalmas életforma jegyeit őrzí. Móricz vagy Kaffka kisurainak indultalaiban még kihívás feszül. Romlásuk önveszejtő dühökkel és fellebező szándékokkal terhes. Innét az együttérzés és a nosztalgia, mely bírálatukba vegyül. (Erről részletesebben: Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Bp. 1960. 428—429.)

A nosztalgia Kosztolányiból sem hiányzik. A rokonszenvet, mely az *Életre-halálra* eszményítő ihletét majd megtermi, itt sem némítja el A *Pacsirta* írásával majdnem egyidősnek számítható zálogházi beszámolójában, a dobra kerülő holmik láttán így ír az osztály pusztulásáról: »Atyafiaim tárgyait temetik itten, örökre. Áldott, szelíd emberek voltak, öregurak kék szemmel és Kossuth-szakállal, kik kiskoromban egy ozsonna után megsimogatták homlokom, matrónák, kik gyermekeket neveltek föl, tisztesen, mostak-vasaltak, virrasztották betegeike s kezük kirücskösödött a jeges borogatástól, melyet maguk raktak fejükre. Most látom, mi a jutalmuk. Kótyára kerül mindenük. Hibájuk nyilván az, hogy nem egyetlen célul tekintették a megélhetést, ami barommá teszi az embert s a férfiak hivatásuknak éltek, a nők pedig felolvadtak a család méla érzelmességében. Jaj nekik. De én, ki ifjúkoromban megsejtettem pusztulásukat (...), az ítélet pillanatában mégí: irgalmat esdenék valami láthatatlan törvényszéktől.« Ugyanitt így folytatja: »Aki belőlük lelkezik és tudja, hogy a jóság, erkölcs, munka milyen értékei mennek veszendőbe, az szeretne felsikoltani, rávetni magát ezekre a tárgyakra, hogy ne vigyék el őket s szomorúsága túlmegegy ember szomorúságán.« (*Szent limlomok. Ember és világ*. 12—13.)

Igaz, hogy a *Pacsirta*beli úri kompánia még nem ennyire szegény nem ennyire védtelen, nem ilyen veszendő. Multságuk még a századforduló gyanútlan biztonságának jegyében zajlik, — de a szép ritusoknak kijáró meghatottság, az Íjas Miklós meditációjából már ismer

együttérés itt sem hiányzik az ábrázolásból. Különösen, mikor a cigányzene áramában mindnyájan »összeolvadnak«. Sárevits, Sárszeg franciás műveltségű entellektüele ezt gondolja róluk: »Micsoda pazarlás is, micsoda nábobí tékozlás szétszórn azt, amit átélünk, kiloccsantani a borral együtt a padlóra. Valahol a Szajna partján ennyi jó szándékból, ennyi színből és érzésből építmények emelkednének, könyvek íródnának.« — Ezt azonban egy csodabogárnak számító figura gondolja, nem éppen az fró ellenére, de Kosztolányi saját minősítését erről az »egybeolvadásról« itt a *Pacsirtában* pontosabban érzékeltethetik az ilyen részletek: »Pribocsay elolvadt, mind a két szeme könnyezett, pocskéra ázott a mélabúban. Fűzes Feri kukurékolt, Hartványi Olivér dörmögött, Szunyogh lehorgasztotta fejét, mélységes részegségében és ingatta, mint egy elefánt.« — A jó mulatságnak itt a hányás a mércéje: »Aki kétszer hány, az jobban mulat, mint az, aki csak egyszer hány. Tegnap némelyikük háromszor is hányt, ennek következtében »fényesen mulattak.«

Ilyen virtusokban élék hát ki magukat — nem, nem a többre termett tehetségek, hanem az eltorzult, megkopott, rikító vagy szürke csodabogarak. Öblös hazafiságuk »a sok nemzeti keservtől megrepedt«. Tehetségüknek a tarokk az egyetlen próbája, tudományos témájuk, hogy van-e isten vagy nincs. »Fűzes Feri gúnyosan biggyesztette a száját Darwin nevének hallatára, nem mintha nem tartaná őt úriembernek, de róla is az volt a véleménye, mint Kossuth Lajosról: Darwinnak is megvan a maga fényoldala és a maga árnyoldala, mint mindenkinek a világon.«

Idézhetnénk tovább a hasonlóan epés jellemzéseket, de az eddigiek alapján is rögzíthető, hogy a *Pacsirta*tabeli kisváros úri társadalmát Kosztolányi általában ilyen irónikus fölénytel ábrázolja. A kegyelet és meghatottság halk árnyalatokkal színezi ezt a minősítést, de nem háltálytalanítja. Mégis, mindezek ellenére tagadnunk kell, hogy a *Pacsirta* a magyar »ancien régime« regénye, s hogy Vajkayék a Vízy Kornélokak szoros rokonságban lennének, s a regény értelme sikkadna el, ha ennek a leleplező iróniának túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk.

Az igazi osztálybíráló, az igazi leleplező mű mindig az osztály lényeges dolgaiban: a hatalom gyakorlásában, életrevalóbb osztályok vonatkozásában; az alapvető életfunkciók: a szerelem, a barátság, a politika, a munka tartalmaiban éri tetten a hitványságokat. Ezekről a funkciókról a *Pacsirtában* csak elvéve s utalásszerű vázlatossággal esik szó. Belülről és tüzetesen nem is ábrázolja Kosztolányi csak Vajkayék, s ők minden csúnyaságukkal együtt mégiscsak a költőhöz közel álló »úri szegénység« ártatlan képviselői. Gyanakvó idegenségük egyegy mogorva munkás láttán, gyűlöletük Czifra Géza iránt inkább a tudatlanság és a nyomorúság, mint az osztálygőg műve. Ami pedig a »párducok« lébolásán s előbb a színházban feltárul, csak közvetve és jelzésszerűen érinti az osztály lényegét adó tartalmakat. Az igazi dzsentri, a földbirtokos, épp csak jelen van, megkönnyezi a cigányzenét, hogy más szerepe is létezik, arról hallgat a regény. Igen! Színes panoptikum ez inkább, mint virulens tenyészet. Mulatságuk: éretlenséget szenilitással vegyítő hóbort, ásatag és veszendő emberek alapjában ártat-

lan és gyanútlan kedvtelése. (Devecseri Gábor ezért érezte hamisnak, és joggal, a regényből 1964-ben készült film utolsó harmadának móríci robusztusságát. *Szemedben éles fény* . . . Filmvilág. 1964. ápr. 1. 11—14.) Voltaképpen tér sincs itt arra, hogy az író az osztály jellegzetesebb képviselőin mérhető romlást belülről, emberi viszonylatokban tárgyiasítva bírálja. És szüksége sincs erre, mert nem a leszámolás az elsőrendű célja, hanem a reménytelenség kibeszélése. A kaszinóbeli úri társaságot elsősorban azért vonultatja fel, hogy kitessék: Vajkayék számára nincsen kiút. A levegősebb világ, melybe kimerészkedtek, lényegében ugyanaz a kör, mint az övék, csak a sugara nagyobb.

Hogy ez a tágabb kör egyúttal objektív hitelű társadalmi körképpé szélesedik, az természetes, hiszen az osztály dekadenciája és menthetetlensége láttán támadt keserűség ingere szervesen szélesítheti ki a családi nyomorúság miatti keserűséget s e keserűséget kibeszélő kíméletlenséget. A társadalomrajz metsző iróniája szervesen társulhat a csúnyaság ábrázolásának epességeihez. Így a két kör hibátlanul illeszkedhet egymásba, s a regény egylényegű metaforát alkothat.

S hogy ezen a körön egyetlen rés se nyílhasson, a kaszinón kívüli világot, sőt az úri konzervativizmust bontogató tendenciákat is ugyanilyen deradáló éllel ábrázolja Kosztolányi. A szecessziót például, amelynek jegyében ő modern költő lett, itt egy sekélyes operett reprezentálja. Aztán a tanyán vendégeskedő pesti rokonlányok szabados viselkedése, egyikük extrém neve: Zelma, s a Sárszegi Közlöny lelkesedése. Az európer Sárevits majdnem ütődött, a Pest után áhítózó ifjú költőnek nem a tehetsége, csak a szándéka áll előtérben. A képzeletcsigázó színésznők feslettek, s még a szerelemre éhes szegény bakák is ilyenek: »kék szemük elmeredt a bamba gyönyörűségtől. Semmivel, senkivel sem törődtek. Pubis arcukkal, sapkájukkal, pálinkától vörös pisze orrukkal eltévedt kisdedeknek látszottak, kik a szerelem tündéerkertjében ámolyogtak, a nők pedig vezették őket. Meg-megálltak egymáshoz közel, sokáig nézték egymást, majd padra telepedtek, a bokrok mellé és várták, hogy egészen besötétedjék.«

Az adott összefüggésben ennek a leírásnak az a funkciója, hogy a Pacsirta levele által Vajkayban újra tudatosodó családi nyomorúsággal szemben, a bódító színésznők s az egész kinti világ idegenségét igazolja. »Micsoda mocsok itt és micsoda mocsok a színházban — fakad ki Vajkay mindjárt az iménti látvány után —, a kopott díszletek között mindenütt. Orosz Olga és ők mindnyájan. Az élet megy a maga útján. Minden, ami hitvány, közönséges, úgy hívják, hogy élet. Nincs és nincs és nincs igazság. Semminek sincs értelme. Minden mindegy.«

E helyen Vajkay helyzetét jellemzik az idézett mondatok, végletességük ezt magyarázza. Máshol azonban maga Kosztolányi elmélkedik így: »Ha izgatott állapotban vagyunk, akkor minden jelentőssé válik . . .« A közönséges dolgok is. »Az emberek pedig, kik mindig önzőek és testvértelenül rohannak céljuk felé, egy szavukkal, egy mozdulatukkal emlékeztetnek bennünket, milyen egyedül vagyunk, és ez a szó, ez a mozdulat, minden látható ok nélkül örökös jelképévé dermed lelkünkben az élet egész céltalanságának.« (Az én kiemelésem. K.F.) S ezzel a Pacsirta végső magyarázó elvéhez értünk. Vajkayék

egérszínű szürkésege, a Pacsirta kínos csúnyasága azért terjed ki a regény egész világára, s kívülről a társadalom felől azért létesül ezzel egylényegű kör, mert az adott állapotban, az adott világ ilyen reménytelenséggel tölti el Kosztolányit. A személyes mag felől: a vénlány feketésen villódzó romlott fogainak látványa felől, s a feketésen porló társadalom felől egymást erősítve, átszöve, átítatva képződik a regénybeli világ. A kisvárosi úri magyarság eleven hátteret és markáns igazolást ad a koncepciónak, amely a reménytelenség jegyében termett, de nem képez pólust, amellyel szemben ellentétes erő működhetne. Ez a világ és ez a regény minden ízében pacsirtai, s éppen e zártsága és egyneműsége folytán a társadalomnak csak sorvadó tendenciáit tárgyi- asítja. Kétségtelen, hogy így is hiteles körkép; vészes hanyatlásra, szomorú távlatlanlanságra, az úri magyarság életképtelenségére döbönt, de egy sajátos közérzet optikája szerint, tehát a szárnyas és fényes ihletek hiányát, s e hiány miatti ingerültségét is kifejezve. *Innét a végletes és hézagtalan stilizálás a csúnyaság totalitása.* A Pacsirta egy elkeseredett, magános költő regénye, s ez azt jelenti, hogy személyesége nagyon is konzekvens, csak nem a felszínen, hanem a koncepcióban működik. Abban is például, hogy a századfordulóra helyezi a cselekményt. Az ellenforradalmi Magyarország dühöttebb uraival, megkavart, felzaklatott értelmiségével aligha boldogult volna ilyen könnyedén a sivárság tárgyasítására törekvő stilizálás. Vajkayék családi gyötrelmét csak egy gyanútlan és eseménytelen társadalmi háttérből növeszthette ki Kosztolányi, s ennek anyagából alkothatta meg kedvére a maga görögös, de apolitikus életeszményének lázító ellenképét.

MIRNICS KÁROLY

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR DIASZPÓRÁRÓL

Mint tapasztaljuk, az előzetes népszámlálási adatok közzétételét a politikai közélet nagy hallgatással fogadta; mintha a dolgok nem tartoznának rá. Ez a kis »splendid isolation« azonban talán csak nem jelenti azt, hogy majd a jövőben sem fog az adatok lényegével többet törődni... Akár »mindannyian felelősek vagyunk azért, ami történt« (bár korántsem hiszem, hogy ez már most így van), akár nem (s mindebben a politikai vezetésnek, különösen itt Vajdaságban, fokozottabb a felelőssége, hiszen minden nép egyenrangú fejlődéséért felelős), a hallgatás nem használhat a helyes nemzetiségpolitikai törekvéseknek. Persze, ideiglenesen elhithetjük magunkkal az ellenkezőjét is (most hasznos a »kis hallgatás«), azonban a problémák elkenődésükkel még nem oldódnak meg. A struccpolitika eléggé jellemző ránk minden téren. Csakhogy ettől várni megoldást, vagyis az örökös hallgatásban keresni a kiutat a fennálló helyzetből, — inkább a »hiúság vásárára« vezet, mintsem a kérdések politikai megoldásához. (Pedig igen szeretünk ilyesmire hivatkozni, hát még megoldásaink tudományosságára esküdni...)

Ha azt állítjuk, hogy a nemzetiségek társadalmi-politikai, demográfiai-ökonómiai életében minden a legnagyobb rendben van — mert úgy van, ahogy a nemzeteknél (vagyis azért van rendben a nemzetiségeknél, mert a nemzeteknél sincs rendben) —, a lehető legrosszabbat tesszük a nemzetiségi politika területén. Ha tagadjuk a problémákat, tagadjuk a nemzetiségi jövőt is. Ez nem lehet népközösségünk érdeke...

*

A Belgrádi Társadalomtudományi Intézet Demográfiai Osztálya három évvel ezelőtt kiadott egy tudományos közleményt. Ez felöleli a nemzetiségeknek az egész háború utáni fejlődését. Az utolsó része a nemzetiségek jövőbeli demográfiai fejlődésére vonatkozik. Az ország legjobb demográfusainak a felértékeléseit tartalmazza a következő húsz évré. Ennek a prognosztikának a tudományos értéke abból is látható, hogy a népszámlálás is igazolta. Ugyanis a demográfusok »jóslata« szerint csupán 155 000 lakossal kellett volna többnek lenni az országban, mint amennyit a népszámlálás kimutatott. Ez szinte »teljes« találat, hiszen az eltérés statisztikailag elhanyagolható.

Ezek szerint a demográfiai előrejelzések szerint Vajdaságban 1966-ban 449 500, 1971-ben 454 700, 1976-ban 466 400, 1981-ben pedig 475 100 magyarnak kellett volna lennie. Ez növekedést jelentett volna az 1961-es népszámláláshoz viszonyítva, amikor is 442 600 magyar volt Vajdaságban. Figyelembe véve a születési és halálozási ezreléket, a természetes szaporulatot, a női

fertilitási együtthatót, a demográfusok arra a megállapításra jutottak, hogy a magyarság száma Vajdaságban 1981-ig továbbra is növekedni fog. Igaz, nyilvánvaló volt, hogy a magyarságnak alacsony a születési ezreléke. Viszont az adatok logikájából az derült ki, hogy ennek a negatív hatását a magyarság csak az 1980-as évek után érezné meg, amikor is ismét emelkedne az elhalálozási ezrelék, s ez szükségszerűen akkor már a lakosság fokozatos csökkenéséhez vezetne annak nagymértékű előregedése következtében. Ez különben az adatokból is látható, abból, hogy milyen ütemű a magyarság előregedése: a 0-tól 19 éves korig terjedő korosztály száma a magyarság teljes számában 1961-ben 136 000-et, 1966-ban 130 800-at, 1971-ben 130 400-at, 1976-ban 127 700-at, 1981-ben pedig csupán 120 900-at tenne ki. Viszont az 55 évnél idősebb korosztály az azonos években 92 100 főről 102 800-ra, 108 600-ra, 110 700-ra emelkedne, s 1981-ben 119 800 főre rúgna. Természetesen a vitális koeficiens (a 0-tól 15 évig terjedő korosztály és a 60 évesnél idősebb korosztály egymáshoz viszonyított részaránya) még rosszabb lenne, hiszen az előbbi száma azonos maradna, az utóbbié meg állandóan nőne. Csupán a 65 éves és ennél idősebb korosztály részaránya az összmagyarság számában az 1961. évi 9,3 %-ról 15,4 %-ra emelkedne az 1981. évben.

Mindennek az alapján reálisan feltételezhető volt, hogy a magyarságra csak az 1980-as évek után vár a fokozatos számcsökkenés, ha ugyan addig nem fogatosítanak intézkedéseket, amelyek megállapítják majd ezt a negatív jellegű folyamatot. Ilyesmire számítani lehetett volna, hiszen Vajdaság többi nemzetiségének, sőt a szerb népnek is a demográfiai problémái egyre jobban kezdenek hasonlítani a magyar lakosságéhoz.

Mindenesetre szükséges megállapítani, hogy ezt a folyamatot meg lehetett volna állítani, még akkor is, ha Vajdaság gazdasági helyzete az elkövetkező évtizedben nem javulna.

Erről azonban most alaptalan beszélni. Mint ahogyan arról is, amit a demográfusok »jósltak«. Ugyanis, amit előirányoztak a magyar (és a többi) nemzetiséggel kapcsolatban, nemcsak hogy nem valósult meg, hanem szinte minden demográfiai folyamat ellentétes (katasztrofálisan negatív) előjelet kapott.

A politikai »közvéleménycsiszolás« majd igyekszik ezeket a »negatív előjelű« folyamatokat »megmagyarázni«, vagyis legalább is azt az illúziót kelteni, hogy »nem is olyan« negatív előjelűek. Várható, hogy majd az alacsony születési ezrelékben »keresik« az okokat (tudjuk, hogy e tényező hatásának csak az 1980-as évek után kellett volna érződnie, s akkor is nem olyan mértékben, mint amilyent az 1971-es népszámlálás kimutató). Szóval a közvélemény csinálói »belemagyaráznak«, s féligazságoknak adnak helyet. Várható, hogy a másik »okot« majd a vegyes házasságokban keresik. De hiszen ezek részaránya már az 1953-as és 1961-es népszámlálás közötti időszakban is alig volt kisebb, mint most. A vegyes házasságokban született gyerekek túlnyomó többségét pedig akkor is, ma is nem magyarként könyvelték el (az eltérés talán a szerb vagy horvát nemzeti hovatartozástól a »jugoszlávnak vallom magamat« felé tolódott el). A vegyes házasságokban született gyerekek túlnyomó többségének a nemzeti hovatartozása és anyanyelve akkor is, most is nem magyar, úgyhogy ez nem okozhatott különösebb eltolódást, amennyiben a vegyes házasságok száma elég fontos tényező. (Talán éppen vele magyarázható meg, hogy még azonos környezetben is a vajdasági magyaroknak a születési ezreléke nem akkora, mint a vajdasági horvátoké és szerbeké, hanem alacsonyabb, mivel a vegyes házasságokra lépő magyar szülők gyermekét hovatartozás és anyanyelv tekintetében nem vezeték tovább magyar nemzetiségűnek.) A természetes asszimiláció következtében előállható változások semmiképpen sem hozhattak létre olyan óriási demográfiai eltolódást, mint amilyent érzékeltetnek a népszámlálási adatok. Sőt, az alacsony születési ezrelék (amely nem lenne alacsonyabb, mint Vajdaság többi népénél, ha a természetes asszimilációs tényező nem játszana közre) és maga a természetes asszimiláció együttvéve sem hozhatott létre jelentősebb demográfiai eltolódást ilyen rövid időszakban.

Csak sajnálhatjuk, hogy 1966 óta nem jelent meg tanulmány, amely a vegyes házasságok alakulására vonatkozna. Nem tudjuk, hogy ezek mennyire növekedtek.

A Statisztikai Hivatal nem kíséri többet a nemzetiségek születési eszrelékét sem. Ugyanis »nincs«, aki a kutatásokat »pénzelné«. Nem tudjuk, ennek milyen a csökkenése 1966 óta, amikor is 13,4 eszrelék volt. Ha a vegyes házasságok száma tovább nőtt, kihathatott ennek az eszreléknek a további csökkenésére is. De enélkül is csökkenhetett. Nincs, aki kísérné. Csupán azt tudjuk, hogy 1970-ben a vajdasági születési eszrelék 12,4 volt. Amikor ennek a születési eszreléknek alapján (12,4) a belgrádi demográfusok (például Ruža Petrović — lásd a vele folytatott interjút a NIN-ben) kiszámították, hogy Jugoszláviában 515 012 magyarnak kellene lennie (a jelzőszám a 1971/61 korszakra 101), valószínűleg alaposan azt tudjuk, hogy 1970-ben a helyzet, bár nem lenne megnyugtató, mégsem lenne ennyire aggasztó. Nem lenne megnyugtató, mert ilyen születési eszrelékkal nem lenne képes a magyar nemzetiség önmagát biológilailag »újra-termelni«, s 1980-tól kezdve lassan, de mégis esne a száma. Vlszont nem lenne aggasztó sem ennyire. mert hlszen 1948-ban csupán 496 000, 1961-ben 504 000 és 1971-ben 515 000 magyar lenne az országban (ez 3,1, 2,6, illetve 2,5 százalékos részesedést adna az ország lakosságában). Ez azt jelentette volna, hogy a magyarság mégis tudott volna természetes szaporulatot felmutatni (ezerre 2-öt az 1971/61 időszakban, bár ez az 1961/53 időszakban 2,8 volt ezer főre).

A magyarság előregedése, azaz »biológiai indexe« (Ruža Petrović szerint) még nem haladta meg a kritikus 0,3-at, mert 0,15-öt tesz ki. Ez azt bizonyítja, amit már előzőleg kifejtettem: a natalitás es előregedés nem lehet az oka annak, hogy a magyar lakosság száma ilyen mértékben csökkent.

A harmadik »ok«, amely eltolódást okozhatott, a »jugoszlávoknak« vallók megnövekedett száma az 1971-es népszámlálás adataiban (46 000). Ez az adat nem fogja tudni megmagyarázni semmiféleképpen sem a magyarság számának óriási zuhanását, még ha ezzel a tényezővel esetleg történik is majd valamilyen »tudományos«, helyesebben politikai manipuláció.

A magukat jugoszlávoknak vallók között jelentős lehet azoknak a vegyes házasságokban születő gyerekeknek a száma, akik eddig sem vallották magukat magyaroknak, hanem más nemzetiségűeknek, de most — a politikai közéletben bekövetkezett változások következtében — jugoszlávoknak tartják magukat. Ez azonban nem csökkenthette a magyarság már meglévő számát, hanem kihathott további növekedésének a csökkenésére. S végeredményben lehetnek a magukat »jugoszlávoknak« vallók között magyar anyanyelvűek is. Számuk azonban jelentéktelen lehet. Ugyanis ha megnézzük, hogy területileg hol vallották magukat legtöbben jugoszlávnak, azt látjuk, hogy azokban a községekben, ahol a nemzetiségiek kimondottan alacsony részarányúak. Mindenesetre a népszámlálás adatainak további feloldozása majd megmutatja, hogy ez az állításom helyese-e vagy sem, amennyiben pontos megállapítást nyer, hogy mennyi magyar anyanyelvű vallotta magát jugoszlávnak. 1961-ben a 442 423 magyar anyanyelvet beszélő polgár közül 3236 szerb-horvát nemzetiségűnek, 163 szlovénnek, 24 macedónnak, 11 crnagoracnak, 421 nem megnevezett jugoszláv nemzetiségűnek, illetve 1382 valami más szláv nemzetiségűnek tartotta magát; ugyanakkor 2646 szerb-horvát nemzetiségű a magyar nyelvet vallotta anyanyelvének. Ha feltételezzük, hogy az asszimiláció következtében mindezek a személyek most jugoszlávnak vallották magukat, ami nem lehetetlen, még akkor sem tudnánk megmagyarázni, mi okozta a magyarság számának óriási csökkenését.

*

Mielőtt rátérünk a vajdasági magyarság 1971-es eddig közzétett népszámlálási adatainak ismertetésére, röviden vázoljuk az általános vajdasági helyzetet.

A népszámlálások adatai szerint Vajdaságnak 1869-ben 1 159 572, 1910-ben már 1 525 904, 1961-ben 1 854 965, 1971-ben pedig 1 950 268 lakosa volt. A legnagyobb növekedés az 1880-as és az 1890-es népszámlálás között volt (157 266), s azután az 1953-as és 1961-es népszámlálás között (155 420). Az évi növekedés ezekben az időszakokban volt a legnagyobb (15 727, illetve 19 427). Így az ezer lakosra eső évi növekedés 12,4, illetve 10,9 fő. A többi időszakban ez az emelkedés jóval alacsonyabb volt. Az 1880-as népszámlá-

lás csupán 2,2, az 1900-as 7,1, az 1910-es 5,5, az 1921-es 0,6, az 1931-es 5,6, az 1948-as 0,6 és az 1953-as 7,0 főnyi ezer lakosonkénti növekedést mutat.

Mint tudjuk, az 1953—1961 közti időszakban Vajdaságnak roppant felduzzadt a lakossága a nagyarányú bevándorlás következtében. Amikor Vajdaság nehéz gazdasági helyzetbe került, a bevándorlás ismét nagymértékben lelassult, úgyhogy az 1961—1971 közti időszakban az ezer lakosra eső évenkénti növekedés ismét mindössze 5,0 fő.

Ma Vajdaság az ország lakosságának (1971-ben 20 504 516) 9,5% és a háztartások (5 391 284) 11,4 százalékát adja.

Az idehaza levő lakosság száma voltaképpen jóval kisebb, mert az országból mintegy 682 262, Vajdaságból pedig 61 518 ember távozott el külföldre. Vajdaság részaránya ezeknek a számában 9,0%. A külföldön tartózkodók száma, a népszámlálás adatai szerint, az ország (és Vajdaság) lakosainak részét képezi. Ez politikailag helyes, de demográfiaiilag valószínűleg nem. Hiszen nem tudni, hogy ezek közül mennyien térhetnek haza. Ugyanis pontos adataink vannak arra vonatkozólag, hogy a kivándorlás és vendégmunkavállalás külföldön egészen az 1985—1990. évekig elkerülhetetlen folyamat lesz. (Például, ha most »elbocsátanánk« a mezőgazdaságból másfél millió embert, a termelés nem csökkenne. A továbbiakban újabb öt-hat millió embernek kellene felszabadulnia a mezőgazdaságból. Ugyanakkor, jelenleg az iparban is van 400—500 000 ember munkaerő-felesleg, amely a tökéletesen veszteséges vállalatok felszámolásával komoly gondot képez.) Ha ezt figyelembe vesszük, akkor a legjobb esetben is annyianak kellene külföldre távozni amennyien hazatérnének. Az adatok azonban arról beszélnek, hogy a külföldre távozottak alig 2—3 százaléka jött eddig haza, bár ez a folyamat mindkét irányban már tíz éve tart.

*

Ha ebből indulunk ki, akkor világosabbá válnak a vajdasági magyar-ság száma csökkenésének a fő okai is. A hivatalos népszámlálásról megjelent adatok beszámolnak Vajdaság lakosságának nemzetiségi összetételéről. Milyen kritériumok alapján állapították meg a lakosság nemzetiségi összetételét?

1. Mindenekelőtt, mint láttuk, a lakosság teljes számába ugyanúgy, mint ahogyan az egyes nemzetiségi csoportoknál is, beszámolták a külföldre távozottakat, mégpedig mind a vendégmunkásokat, mind családtagjaikat. Csak hogy az adatokat az egyes rokonok és háztartások kijelentései alapján gyűjtötték össze.

Ha valaki családjával költözött külföldre s az országban nem volt senkije a közös háztartásból, hogy adatot szolgáltatson róla, azt Jugoszlávia diplomáciai és konzuláris testületei útján írták össze.

A külföldre távozóknak az ilyen módszerű összeírása nagyon vitatható, mert semmiképpen sem lehet teljes. Sokan vendégmunkásként, legálisan távoztak ugyan külföldre, de kivándorlási céllal, s ezért nem jelentkeznek az említett testületeknél. Különösen vonatkozhat ez a magyarokra, akik Amerika egyes államaiba és Ausztráliába mentek. Ezek ugyanis azonnal kapcsolatba lépnek a magyar emigráns klubokkal és szervezetekkel, egyházi-vallási felekezetekkel, ha még azt előzőleg nem tették meg. Meg kell mondani, ezek a szövetségek és egyletek nem föltétlenül reakciós jellegűek, hiszen a magyarság nagy többsége már 80—90 éve kint van és szervezeten él. Ugyanakkor tapasztalatból tudjuk (rokonainkkal, szomszédainkkal és barátainkkal folytatott beszélgetésekből is), hogy ha a magyarnak nincs munkája, kicsi a fizetése, s egyáltalán valamivel nincs megelégedve, nemcsak hogy külföldre távozik, de »Amerikáig meg sem áll«. Ha megérkezett, nem az az első dolga, hogy jelentkezzen a diplomáciai és konzuláris testületeken, mert már vagy előzőleg más volt a szándéka, vagy időközben megváltozott. Egyáltalán nagyon keveset foglalkozunk azzal, hogy a nemzetiségek miért hagyják el olyan könnyen hazájukat, szülőföldjüket.

2. A nemzeti hovatartozást az illető polgár kijelentésének az alapján írták be a népszámlálási listára (a 15 éven aluliaknak a nemzetiségi hovatartozását a szülők és a gondnokok kijelentésének az alapján jegyezték be).

3. Az alkotmány értelmében, a nemzetiségi hovatartozást illetően a polgárnak joga van arra, hogy azt »ne nevezze meg«. Ebben az esetben ezt jegyzik be.

4. Ha a polgár »jugoszlávnak« tartja magát, a népszámlálási listára ezt vezették be, még ha ez nem is jelent »nemzetiségi hozzátartozást«.

5. Ha a polgár az összeíróinak helyi hovatartozással határozta meg, vagy cserélte fel a nemzetiségét, úgy azt jegyezték be, csakhogy »minden szuggerálás« veszélye a minimumra csökkenjen.

Ennek alapján a vajdaságiak vagy 300 fajta különböző feleletet adtak. Ezek azonban elhanyagolhatók, mert egyedi esetekre vonatkoznak:

a) Ha valaki ilyen feleletet adott, hogy »cigány magyar«, a metodológia értelmében, mint »cigányt« könyvelték el, mert ezt mondta előzőleg.

b) Ha valaki például »jugoszlávnak — magyarnak« tartotta magát, mint »magyar«-t dolgozták fel.

c) Ha valaki »magyar cigánynak« tartotta magát, mint »cigányt« határozták meg, mert a melléknevet elhanyagolták.

d) A vallási hovatartozást mint »ismeretlent« dolgozták fel.

e) Ha valaki érdektelen kozmopolitának vagy internacionalistának vallotta magát, mint »ismeretlent« sorolták be, a nemzetiségi hovatartozást megjelölő fogalmak után.

Az összeírás szerint Vajdaságnak 1 950 268 lakosa volt, vagyis 5,1 százalékkal több, mint 1961-ben (1 854 965). Legnépesebb néprajzi csoport a szerb (1 091 209 — vagyis 7,2 százalékkal több, mint 1961-ben (1 017 717)). A szerbek az összlakosság 55,96 százalékát adják, 1961-ben viszont 54,86 százalékát adták.

A többi néprajzi csoport közül a crnogoracok növelték a számukat és részarányukat (34 782-ről 37 038-ra, illetve 1,88 százalékról 1,90 százalékra — 6,5 százalékos növekedés); a macedónok 15 190-ről 16 298-ra, illetve 0,82 százalékról 0,84 százalékra (a növekedési százalék 7,3); a muzulmánok 1630-ról 3486-ra. Az osztrákok, olaszok és németek (jelentéktelen etnikai szórványok) bizonyos növekedést mutattak. Az albánok száma 1994-ről 3129-re nőtt. A magukat jugoszlávoknak vallók 3174-ről 46 402-re növekedtek, a magukat nemzetiségi szempontból meg nem nevezők száma 2410-ről 5185-re, illetve 21,51 százalékkal, a cigányoké pedig 3712-ről 7536-ra emelkedett. A románok száma 57 259-ről 52 972-re (illetve 3,09 százalékról 2,72 százalékra csökkent) — az esés 7,5 százalékos; a szlovákoké 73 830-ról 72 380-ra (illetve 3,98 százalékról 3,71 százalékkal) — vagyis 2 százalékkal; a ruszinoké viszont úgyszólván azonos maradt (24 548, illetve 24 951).

Esetű a horvátok száma is: 145 341-ről 137 561-re (7,84, illetve 7,06 százalék az összlakosságban) — vagyis 5,4 százalékkal; a szlovénoké 5633-ról 4379-re (0,30 százalék, illetve 22 százalék) — vagyis 22,3 százalékkal.

Vajdaságban 4917 személy helyi hovatartozását tüntette fel a nemzetiségi helyett.

A hivatalos statisztikai közlemény szerint a magyarok száma 442 561-ről 423 412-re (23,86 százalékról 21,71 százalékra) csökkent — vagyis 6,3 százalékkal.

*

Kapcsoljuk össze az előzőleg elmondottakat az említett statisztikai adatokkal, s tegyük fel a kérdést a nemzetiségekkel kapcsolatban: tulajdonképpen mennyire is csökkent a számuk?

Vizsgáljuk meg a kérdést több oldalról, ez alkalommal a magyarok példáján.

A hivatalos statisztikai kimutatás mindössze 19 149 főnyi esést mutat ki. Csakhogy ez esetben a magyarság összszámba beleszámították a külföldre távozott magyarok egy részét is, méghozzá azt, amit hivatalosan is nyilvántartanak. Ezek száma viszont 16 627 (vagyis a Vajdaságból külföldre távozók 27,5 százaléka). Ezek nincsenek itthon, s hogy hányan jönnek közülük vissza, azt nem tudhatjuk.

Mindenesetre a külföldre távozottakkal együtt a jelen pillanatban a tartományban 35 776 magyarral van kevesebb, mint amennyi 1961-ben volt!

A Demográfiai Intézet szerint 1971-ben Vajdaságban 454 700 magyarnak kellett volna lennie (az általános felbecsülések esetében ez a prognosztika be is vált, például az ország és az egyes köztársaságok és tartományok várható lakossága felbecsülésének az esetében, ellenben a vajdasági nemzetiségek esetében nem).

A 454 700 és a 423 412 közötti különbség 31 388 magyar lakos hiányát mutatná. Am itt még bele van számolva a külföldön tartózkodó magyarok egy része, vagyis a hivatalosan is nyilvántartott. Ha ezt a részt (16 627 külföldön tartózkodó hivatalosan nyilvántartott magyar) a 423 412-ből levonjuk, akkor Vajdaságban csupán 406 785 magyar van. Csak így láthatjuk meg, hogy tulajdonképpen a munkanélküliség következtében megindult emigrációs folyamat milyen mértékben okoz kárt a nemzetiségeknek, így a magyaroknak. (Ez a folyamat a népeket is alaposan megrázza, a nemzetiségek fennmaradását azonban fenyegeti.) A 454 700 és a 406 785 közötti különbség (vagyis a várható és meglévő szám közötti különbség) azt mutatja, hogy 48 015 magyarral van kevesebb Vajdaságban, mint kellett volna, ha bizonyos tényezők nem akadályozták volna meg a biológiai reprodukcióját.

Kimutattuk, ezek a »bizonyos« tényezők nem kereshetők a vegyes házasságok okozta asszimilációs eltérésben (ezek száma ugyanis állandóan magas volt), sem az alacsony születési ezrelékben (azon alapult a prognózis), sem a jugoszláv nemzetiségi meghatározásban (ez a tapasztalat szerint főleg a vegyes házasságokban született utódokra, mint szerbekre, horvátokra stb. eddig is vonatkozott). Ezzel nem akarom azt mondani, hogy ezek a tényezők egyáltalán nem hatottak. Ezek is hatottak — csak nem voltak sorsdöntőek a magyar nemzetiség számának vészes csökkenésében Vajdaságban és Jugoszláviában. Ha ezek a tényezők lennének a mérvadók és sorsdöntők, a jugoszláviai magyar nemzetiség száma semmiképpen sem csökkenhetett volna ilyen nagy mértékben.

Mivelhogy más népszámlálási adatokkal ez idáig nem rendelkezünk, nem tudhatjuk, hogy az országon belüli migrációk milyen mértékben hatottak ki a vajdasági magyarság számának véstjósuló csökkenésére. Ezekre az adatokra még várni kell. Annyit azonban mondhatunk, hogy a többi köztársaságba, Szerbia szűkebb területére és Belgrádba való migráció eddig sem volt jelentős és állandó tényező a vajdasági magyarság életében. Azáltal, hogy külföldön könnyebb kapni munkát, mint idehaza bárhol, valamint hogy a tartományban is egyre szaporodnak a felsőoktatási intézmények, ha nem is csökkenhetett, de állandósulhatott az említett térségben élő magyarok száma. Még egy tényező megnehezíti most már a magyarság eddigi szabadabb vándorlását az országban: az, hogy mindenütt egyre jobban a szakembert és a szakmunkást keresik. Márpedig ebben a helyzetben a vajdasági magyarság közel sem tart lépést a többi néppel. Vagy kétszer és egyes esetekben két és félszer kevesebb magyar diák részesül középiskolai és egyetemi oktatásban, mint az a részarányhoz képest az összslavkosságban szükséges lenne. Viszont Vajdaság népeinek esetében ez éppen ezért ellenkezőleg van. Ez a megfeneklettség a szakműveltség alsóbb fokain (és elemi iskolás szinten) a gazdasági reform meghirdetése óta egyre lassítóbb tényező. Mivelhogy »paraszt mindenütt van«, az iskolázatlan embernek könnyebb ma külföldön munkát kapnia, mint idehaza bárhol.

Egyszóval az idehazai migrációs jelenségek nem lehettek meghatározó folyamatok a vajdasági magyarság számának esésében. Amennyiben kihatottak (főleg Belgrád vonzóereje), úgy elég meghatározhatók és korlátozott, főleg időleges jelentőségűek.

A Vajdaság területén történő migrációk nem csökkentették, de nem is növelhették a magyarok számát. Mindenesetre jellemzőnek tarthatjuk, hogy a magyarság számának csökkenése Bánátban a legnagyobb, ahol a legrosszabbak a gazdálkodás természeti feltételei és minden tekintetben a legáldatlanabb a gazdasági helyzet. Különösen a mezőgazdaságban.

Bánátban a magyarság száma az elmúlt tíz év alatt 111 944-ről 102 843-ra; Bácskában a 320 794-ről 312 389-re; Szerémségben a 9882-ről 8180-ra csökkent. Bánátban tehát háromszor olyan gyorsan csökkent, mint Bácskában! Ismeretes (főleg a sajtóból), hogy egész rokonságok költöznek ki külföldre (főleg azokból a helységekből, ahonnan már a két világháború között is jelentős volt a kivándorlás, illetve ahol a magyarságnak már előzőleg is számos rokoni kapcsolata fűződött például a német nemzetiséghez, ami most megkönnyíti a kinti munkavállalást). Ugyanakkor a bánáti magyarság egy része egyre jobban átköltözik, főleg Észak-Bácskába. Például Szabadka és környéke magyarsága ezáltal is növekedett az utóbbi években 68 500-ról 73 000-re.

Adát és Szabadkát kivéve, ahol növekedett, és Zrenjanint, Zentát és Žitištét kivéve, ahol azonos volt, a magyarok száma a többi községben csökkent. Egyes bánáti községekben szinte megdőböntő mértékben.

*

Szorgalmazni kell Vajdaságban a nemzetiségek demográfiai jelenségeinek komplex kísérését. Ugyanakkor mi az eddigi kutatásokat sem vagyunk hajlandók pénzelni. A demográfiai jelenségek tanulmányozásának a néprajzi és nemzetiségi politika részének kell lennie Vajdaságban. Nemzetiségek nélkül nincs s nem is lenne értelme Vajdaság alkotmányos alapjának. Nehéz megfogalmazni, mi lehet a lélektani-szellemi oka annak, ami oly nagy mértékben elősegíti a magyarság diaszpóráját: főleg a külföldre távozást és természetes asszimilációját (az anyanyelvről, nemzetiségről való önkéntes lemondást, valamint a vegyes házasságokat, nem is annyira a vegyes házasságokat, hanem azt, hogy ebben sem maguk, sem gyermekük számára semmilyen addigi egyéni — nemzetiségi magyar kultúrát nem igyekeznek megtartani. Míg másutt, például Csehszlovákiában, a magyar-szlovák vegyes házasságokban 45 százalékban elfogadják a szülők és gyermekeik a magyar nyelvet és kultúrát s 10—20 százalékban a kétnyelvűséget, nálunk nincs sem kulturális egyensúly és kétnyelvűség is csak ritkán van.

A lélektani-szellemi okokra még mindig nagyon nehéz rámutatni. Azt hiszem, ebben a tekintetben még mindig nem vagyunk eléggé őszinték. Való igaz, hogy a magyarok jelentős része úgy viselkedik, mintha nem volna hazája. Másik része az országban csak akkor lát hazát, ha lemond kultúrájáról, nyelvről («nemzetiségi magából» erőnek erejével igyekszik minél gyorsabban kivetközni), s igyekszik önmagával elhitetni, hogy ez lehetséges. Ugyanakkor nem látja, hogy amikor addigi kultúrájáról lemond, kultúra nélkül marad, mert a másik helyes elsajátításához, magáévá tételéhez is kultúra kell. Az egyéni kultúra az egyéni élet töretlen története... Tagadhatatlan, hogy kevesen vagyunk, akik el tudjuk képzelni a nemzetiség tartós fejlődését, s a nemzetiségi jövőben egy internacionális kommunizálódó, öngazgató társadalmi viszony tükörképét látjuk meg, melyben valóban nincs politikai erőszak, ideológiai manipuláció, s ezért csakis kétnyelvű — soknyelvű, egyenrangú népközösségekben lehetséges a jövő. Nem akarok vádaskodni, amikor azt mondom, hogy nagyon sokan közülünk nincsenek elhivatva, elkötelezve e mellett a lehetséges jövő mellett, még ha ez azt is jelenti, hogy »a szocializmus mint eszme« nem nagyon érdekli őket. A történelem egyáltalán, s a jugoszláviai magyar nemzetiség jövője sem fog igazodni semmilyen »kieszelt« szükséglethez, eszméhez (még ha az igazságos és humánus is és egyenrangúságon alapul). A szocializmus sem az eszmei változatán keresztül és általa fejlődik csupán. Az elbolydások óriásiak lehetnek: ezeknek eredőiben van a fejlődés. Ez is ismer egy szubordinált-ságot — a történelem politikai erők erőjátéka — és nem csupán az okoskodó, kezdeti pozíciójú egyenrangúságból kiinduló mellérendeltséget. Mégis azt kell mondanunk, azokra, akik e fejlődés mai szereplői, nem szabad hogy vonatkozzon a közmondással való megalakulás: ha vágják a fát, hullik a forgács...

Intelligenciánk, szellemi erőink megoszlottak. Valaha a haladó írók, költők, művészek — alkotók szinte egygyéforrtak a munkásosztály és parasztosztály, vagy hogy úgy mondjam: a nemzetiségi munkásság és parasztság

érdekeivel is. Tudjuk, hogy még az udbás-rankovići időkben is, amikor mindenki hallgatott, csak ők szolgálták »népies« alkotásaikkal a nemzetiséget. Hogy milyen művészi síkon? — Nem az én feladatam, hogy erről ítéletet mondjak.

Ma mindenki beszélhet végre, nagyobb szólásszabadság, egyéni biztonság, törvényesség és demokrácia van. Mégis kevesen vannak, akik nemzetiségi munkásosztályunkhoz is beszélnének. Igaz, a nyelv »modern«, de akié, csak önmagához, vagy szűk érdekcsoportjához szól. A nyelv modern, de a problémák, melyeket szellemi erőink, alkotóink felvetnek, túlon túl elavultak, unalmasak ahhoz, hogy szélesebb társadalmi rétegeket érdekeljenek. Intelligenciánk mintha kezdene önmagával és önmagához beszélni: mintha rétegérdekeit és rétegtekintélyét mindenké fölé helyezné. Mintha Párizsból, Londonból stb. stb. és oda beszélne, de nem haza is, Újvidékre, Szabadkára, Zentára, Zomborba. Mintha csak általánosságokban gondolkodna, s ezért egyre képtelenebb bármire is konkrét feleletet adni. Meddőn bölcsekedne kozmopolita nagyvonalúságában, s ezért mondanivalója vér nélküli hebegés-habogás, artikulátlan önnönmagát nyugtalanítás.

Intelligenciánk legtöbb »régi embere« valóban képtelen észrevenni munkásaink és parasztjaink új bajait, szükségleteit. Még mindig a régít látja, s csak erről tud, vagy erről vesz tudomást: az újban is a régít látja, s a régiből csinál mait.

Intelligenciánk legtöbb »új embere« nem is a mienk: hiszen tulajdonképpen a nemzetiséget már nem is látja. »Modern« alkotásai képtelenek összekapcsolni a »párizsít« a »bácskaival«. A régi szükségletekből szerencsére nem csinál újat, s az újból sem látja a régít. Csakhogy ez nemzetiségi vonatkozásban nem is érdekli (nem is merem hangosan kimondani, mert nem érti). Közvetlenül akarja csinálni a világtörténelmet és világirodalmat... időbeli-térbeli, történelmi, irodalmi, művészi, alkotói viszony (veszekedés, kötekedés) nélkül a társadalommal. Az intelligencia ma úgy kerül a komoly társadalmi problémákat, azok okainak igazi felderítését, mint az ördög a keresztet.

Kozmopolita lezserség és rossz értelemben vett rezsimség (amely csak örökké helyeselni tud s csak színéskedi a veszekedést és kötekedést) — ez jellemzi ma általában az intelligenciánkat, szellemi erőink nagy részét. Nincs semmi, amely másra mutatna nemzetiségi viszonylatban. Szerepe nem világosítja meg a »nemzetiségi nép« szocialista, internacionalista, népeket nem megsemmisítő, erőszakosan asszimiláló, de egybekötő szerepét. Inkább erősíti benne a kozmopolitizmus érzését és a majorizálás, szuprematizmus iránti behódolást, ezeknek elfogadását, mint a dolgok »természetes«, egyetlen lehetséges rendjét. Már régen nem folytat dialógust »a nemzetiségi néppel«, ennek szellemi nyelvét egyre kevésbé érti. Ne csodálkozzunk hát azon, ha ez a nép menekül tulajdon kultúrátlanságától, ha jövőjét két végletben, s nem önmagában keresi.

A SZABADKAI RÉGÉSZETI KUTATÁS TÖRTÉNETE

Ma, amikor a műemlékvédelmi viszonyok nagy általánosságban, többé-kevésbé rendezve vannak, a régészeti kutatást múzeum vagy valamilyen más szakosított intézmény nélkül el sem tudjuk képzelni.

A múltban azonban, ha határozottabb szervezkedésre voltak is törekvések, ezek a kutatások nem egyszer tisztán magánvállalkozásnak számítottak, és gyakran megtörtént, hogy fontos leletek sorsa jóhiszemű, de hozzá nem értő személyektől függött, nem beszélve a lekicsinylőkről és kapzsi nyereszkedőkről. De éppen ez ad alapot arra, hogy a dolgok dialektikája útján adott esetekben némileg ebből az irányból is mérni tudjuk, szűkebb vagy szélesebb keretek között, a szabadkai társadalom érettségét, kulturális felkészültségét. Nincs szándékunkban ilyen irányban kitéréseket tenni: a felsorakoztatott tények maguk beszélnek.

A régészeti kutatás fonala az elmúlt évtizedek távlatában el-eltűnik szemünk elől. Ilyen esetekben — ha módunkban áll — intézményes, múzeumi vonalon igyekszünk megállapítani, követni a fejlődés vagy visszafejlődés fokát, irányát. Itt-ott elkapjuk a korabeli társadalom kulturális életének rokkáján kiperdülő szálakat, szálacskákat és — ha irányhatározó jellegük vitathatatlan — egybefűzzük őket témánkkal.

I.

A szervezett és rendszeres régészeti kutatás Szabadkán nem nagy múltra tekint vissza, habár a leletek számbavétele, illetve gyűjtése már igen hosszú idő óta folyik. Amennyire az irodalmi adatok alapján megállapíthatjuk, ez a munka több mint 270 ávre vezethető vissza.

1695 táján, a zentai csata utáni évek egyikében gróf Marsigli, a tudós katona, útjába ejtette Szabadkát is és feljegyezte, hogy a vár egyik falába egy római feliratos kő van beépítve. »Hic lapis insertus est muro arcis Szabátka que est in campo Iazygum Metanastarum« — szól feljegyzésének erre vonatkozó része¹. Ez a legelső régészeti irodalmi adat városunkról.

Marsigli után igen hosszú ideig nem találunk semmiféle régészeti feljegyzést Szabadkáról vagy annak környékéről. Ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a XVIII. század harmadik harmadában Mária Terézia rendeletére végzett óriási felmérési és útépítő munkák alkalmával (1764—1784) felénk is előkerültek leletek, ugyanúgy, mint az akkori Magyarország más vidékein, s hogy ezeket az értékes régi tárgyakat és műkincseket egyenesen a bécsi császári régiséggyűjteménybe vitték. Ilyen esetleges leletekről azonban nincs tudomásunk.

Pesten 1802-ben megalakult a Magyar Nemzeti Múzeum és elkezdődött az értékesebb műkincsek gyűjtése; Bácskában azonban a kutatás még sokáig nem indult meg. Elsősorban talán azért, mert a Dunától keletre eső területek mindig kívül estek a római birodalom határain és ennél fogva felénk nem lehetett római leleteket, kőből épített telepeket, romokat találni; olyan létesítményeket, amelyek a régebbi kutatók — gyűjtők elsőrangú célpontja voltak.

Értékes adatokat szolgáltatnak a XVIII. századi és XIX. század eleji kéziratok térképek. Például, egy középkori templom romjainak pontos helyéről két térkép is tájékoztat. Az egyik 1788-ban, a másik pedig 1792-ben készült. A rom, amely az ún. Kameniti Háton, a Palicsi-tó Sándor felé eső

partján, a mai téglagyár közvetlen közelében állt, az 1792-es térképen le is van rajzolva a következő felvilágosítással: »Rudera einer gewesenen Kirche« (egy régi templom romjai). Vele kapcsolatban 1823-ból arról értesülünk, hogy a helybeliek állandóan bontják és viszik az építőanyagot.

Sok régi sándori épületben lehetne megtalálni ennek a régi műemléknek anyagát. 150 év alatt a valamikori jelentős romtemplom teljesen eltűnt a föld felszínéről. Az 1961 folyamán végzett kutatásokat alkalmával már csak egy nagyobb halom téglatörmelékét lehetett találni¹.

A többi, a föld felszínén mindenféle észlelhető apró lelet, középkori rom, temető, nem ragadhatta meg a nehéz gazdasági körülmények miatt a tehetősebbek figyelmét olyanformán, hogy kutatni kezdtek volna. Habár számon tartották őket.

Így 1828-ban, az akkor befejezett új városháza felavatása alkalmával Jászi Boldizsár aljegyző egyebek között a következőket mondta: ... ha Városunk majd minden pusztáin található (!) régi templomoknak omladékait, temető helyeit és régiségnek most is fennálló más egyéb nyomait tekintjük, annyi megcáfolatlan jelei ezek annak, hogy ezen környék népesebb volt valaha — mint most.

Csekély tizenegy évre a fenti beszéd elhangzása után azt halljuk, hogy Szabadkán egy régiséggyűjtemény létezik. Méghozzá nem is akármilyen.

Litteráti Nemes Sámuel, egy híres erdélyi régiséggyűjtő, utazgatásai folyamán ellátogatott Szabadkára is. Itt szerzett tapasztalatairól a Pozsonyban megjelenő *Századunk* című folyóirat 1839. évfolyamából szerzünk tudomást. Egyik leközölt levelében a következőket írta: »Bajáról Szabadkára igyekeztem, s ott általadtam főispányi heltarto Ő mlgnak (Ő méltóságának. Sz. L.) azon ritkaságokat, amelyeket Budáról hoztam. Ő maga két nagy reménységű kedves magzatai kedvéért, bokros foglalatosságai mellett is, mindenféle tudományi dolgokat szerzetet, s már eddig is ritka képek és könyvek, gemmák, pénzek, oklevelek, couchak és hajdani fegyverekből egy olyan gyűjteményt láthat Szabadkán az utazó, melyhez hasonlót némely tartományokban föl sem talál²«.

Ettől a gyűjteménytől kezdve a régészeti gyűjtőtevékenység és később kutatás is — ha szorosan nem is — közvetve összefüggésben volt a Bácskában a XIX. század második felében meginduló kutatásokkal.

II.

Az alföldi vasút, majd a budapest—zimonyi vasútvonal megépítése után Szabadkán nagy gazdasági fellendülés volt észlelhető, amelynek egyik következményeképpen intenzív építkezési tevékenység indult meg. Az egymás után keletkező téglagyárak nagy földtömegeket mozgattak meg és — mint az általában történni szokott — sorban fedezték fel a régészeti lelőhelyeket a város külső kerületeiben. Szerencsés körülménynek mondható, hogy éppen ebben az időben élt és működött itt egy kivételes egyéniség, akinek szerteágazó érdeklődési köre az archaeológia kialakulófélben levő tudományára és így természetesen az időnként előkerülő régészeti leletekre is kiterjedt.

Ez a ma kellőképpen nem méltányolt egyéniség Iványi István, a Községi Főgimnázium tanára volt. Iványinak talán csak kapóra jött az ezeréves évfordulóra, a millenniumra való országszerte érezhető lázas készülődés, hogy teljes egészében kifejthesse kutatói és írói képességét a történelemtudomány területén. Akkoriban úgyszólván társadalmi kötelesség volt érteni, vagy legalább foglalkozni történelemmel. Megvoltak tehát azok a társadalmi feltételek, amelyek Iványinak lehetővé tették, hogy kifejthesse tehetségét. Sorban jelentek meg a különféle monográfiák, alakultak a történelmi társulatok, egyletek. Ebből a mozgalmából természetesen nem maradhatott ki Bácska, de Szabadka sem, amely az ország leggazdagabb városai közé számított. Ezekben az években, 1883-ban alakult Zomborban (Iványi szorgalmazására) a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat is, amely hosszú időn át örvendetesen érezte hatását a régészeti kutatás terén.

A zentai úti temető mögött, az akkori Macskovics Titusz-féle téglagyár területén, 1882-ben ügyengetés alkalmával találták az első nagyobb régészeti leletet Szabadkán. Egy őskori agyagedényben mintegy 50 kilogrammnyi súlyú különféle bronztárgyra bukkantak. Ezeknek — sajnos — csak kis hányada került a gimnázium akkoriban alakuló régészeti gyűjteményébe, mégis, hosszabb időn át, mint a legnagyobb és legjelentékenyebb bronzkori leletet tartották nyilván Bácskában.

1886-ban Iványi így ír: »Mindössze két-három év óta gyűjtjük városunkban a véletlenül napfényre került ősi maradványokat, amelyeket egyelőre a 'községi főgimnáziumban őrzünk«. Majd így folytatja, »... városunk határában már többször találtak szokatlan helyeken embercsontokat és ezek mellett sajtáságos tárgyakat, amelyek egy rég lezajlott időről tesznek vala tanúságot; de ezek vagy köztudomásra nem jutottak, vagy pedig komoly figyelem tárgyát nem képezték és a tudatlanság mindjárt el is pusztította«.

Egyébként ezekben a nyolcvanas években, kapjuk az első összefoglaló írásokat Szabadka és környéke íratlan történetéről, prehisztóriájáról; előbb a gimnázium évkönyvében¹, majd néhány évvel később a *Szabadka története* című műben². Mindkét munkának Iványi István a szerzője. A fenti idézet is városunk történetéből vettük át. Számára akkoriban a város környékén 8 »őskori«, egy római kori település és több ismeretlen korú —, hogy az ő szavaival éljek —, ember készítette halom volt ismeretes. Ezek közül a legfontosabb, mert a legtöbb különféle leletet szolgáltatta, a már említett Macskovics-féle téglagyári telep volt. A lelőhelyek és leletek kormeghatározása, mai szemmel nézve, majdnem minden esetben téves volt; az őskor példáiul szerinte nem terjedt az időszámításunk előtti I. évezred utolsó századainál továbbra. Így a legrégebb leleteket is a klasszikus irodalomból jól ismert kelta bójoknak itéli oda. Ezt azonban nem szabad szemere vetnünk. Ha ma, 85 év eltelte után kísérelnénk meg elvégezni a kormeghatározást, a következő képet kapnánk: volt két bronzkori lelőhely (Macskovics-féle téglagyár és Csantavér környéke); négy jazig-szarmata lelőhely (Macskovics; a Szent György-templom környéke; Zobnatica — Kiss tanya; Ludasi földek) és egy római kori tárgy, a már említett feliratos kő a Ferenc-rendiek templomának falában. (Ez a kő a századforduló után eltűnt eredeti helyéről. Allítólag Egerbe szállították.)

Iványi mellett mások is foglalkoztak régészeti problémákkal. Góhl Ödön például, aki római pénzgyűjteményéről volt nevezetes, meg arról, hogy a numizmatika terén olyan nagy ismeretre tett szert, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat rendes tagjává választotta. Ezek az emberek, felmérve a helyzetet és okulva a másfelé, Magyarországon és Európában szervezett múgyűjtés példáin, Szabadkán is egy társulat létrehozását kezdeményezik. A tervezett társulat Szabadkai Közkönyvtár-Egylet név alatt 1892-ben el is kezdte működését³. Két évvel később, 1894-ben, az addigi gyakorlatot szentesítve, az egylet működését hivatalosan is kiterjesztették a régészeti és más tárgyak gyűjtésére. A társulat nevét is bővítették, úgyhogy azontúl mint Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum--Egylet szerepelt. Ez — minden jel szerint — lényegesen megváltoztatta a helyzetet. Az addig csak kevesek által megfigyelt és összegyűjtött régiségek iránt minden oldalról nagy érdeklődés kezdett megnyilvánulni. A város több jeles polgára foglalkozott behatóbban a régmúlt idők anyagi hagyatékával. Cikkeznek és általuk a város közvéleménye is sokkal több figyelmet látszik szentelni ennek a kérdésnek (legalábbis egy ideig). A megnövekedett érdeklődés bizonyítására keresve sem találhatnánk jobb bizonyítékot annál, hogy Bibó-Bige György, a Múzeum-Egylet egyik oszlopos tagja és egy időben az egylet »múzeumának«⁴ öre is, őstörténettel foglalkozó mű írására határozta el magát. A könyvet *Praehistoria — Az ember a történelmi kor kezdetéig* címmel 1901 áprilisában a Bittermann nyomdában ki is nyomtatták.

1898-ban a Közkönyvtár- és Múzeum-Egyletet Frankl István még mint a város legjelentékenyebb közművelődési egyesületét említi.⁵

Nem alaptalanul. Nagy taglétszáma volt, szépen felődött és — ami most bennünket mindennél jobban érdekel — régészeti gyűjteménye gyorsan gyarapodott. Olyannyira, hogy a századfordulót követő években már múzeumot

emlegetnek, noha az ilyen irányú, régebbi kezdeményezést hivatalosan — sajnos — később sem szentesítették.

Az egylet életében — sajnálatosan rövid virágzás után — a válság jelei kezdtek mutatkozni. A kilencszázas évek elején a társulat beszüntette munkáját. Ékesen beszél az előállt helyzetről a múzeumok és könyvtárak főfelügyelőségének jelentése az 1904. évről: »A szabadkai múzeumról a ff. ez idei jelentésében semmiféle szabályszerű adatot nem kapunk, dacára annak, hogy a ff. szakelőadója ott járt. Nem tudjuk meg, adott-e a város 1000 koronát a múzeumnak, ahogy megígérte volt, gyűjtöttek-e a múzeum számára régiségeket, mennyit és minőket, hány tagja volt a múzeumegyesületnek 1904-ben? Csupán arról értesülünk, hogy az eddigi virágzás után visszaesés állott be, hogy a gyűjtemények nincsenek alkalmas helyiségekben, és hogy sem a város, sem a helyi társadalom nem érdeklődik iránta eléggé. A múzeumot a nyár kezdetén a közönség elől elzárták, a gyűjteményeket leltározzák és az egyesület a városnak akarja átadni, hadd gondoskodjék az róla«.

Itt értesülünk először arról, hogy a tárgyakat a »múzeumban« leltározzák, illetőleg, hogy ez a munka előbb nem történt rendszeresen. Megtudjuk, hogy — a gimnázium gyűjteményével együtt — egyidejűleg két régészeti gyűjtemény létezett, s hogy az összegyűjtött tárgyak sem szám, sem tartalom tekintetében nem voltak lebecsülendők. Ezeknek értékét akkor tudjuk meg igazán, ha végignézzük a szaklapok, főleg az *Archeológiai Értesítő* lapjait és kijegyezzük a szabadkai leletekkel foglalkozó számos közleményt⁹. Ezt a lajstromot Góhl Ödön írásai nyitják meg, majd Bibó-Bige György munkái követik; mind a ketten gimnáziumi tanárok voltak. Ezek az írások még egy nagyon érdekes adatot árulnak el. A két régészeti gyűjtemény, aránylag nagy anyag, csak véletlenül előkerült és megőrzött leletekből, rendszeretlenül ellenőrzött lelőhelyeken összeszedett régiségekből keletkezett. 1913-ig Szabadkán vagy környékén egyetlen rendszeres ásatást sem végeztek. Az említett évben Bibó-Bige György határozta el magát egy középkori templom alapjainak feltáráására Kelebia pusztán. Ásatásainak eredményeit elég hiányosan az *Archeológiai Értesítő* következő évi első füzetében közölte¹⁰. Ez az ásatás azonban már nem az egylet megbízásából indult. Nem is indulhatott, mert az már 1906-ban megszűnt működni. Az utolsó ülésén, amelyen dr. Fazekas Zsigmond elnökölt, elhatározták, hogy az egyletet feloszlatták, és hogy annak vagyonaát a városra ruházzák. Az egyetlen kiszabott feltétel az volt, hogy a városi tanács köteles a jövőben is eltartani és gyarapítani a könyvtárat és a múzeumot. A könyvtárat Balogh Károly könyvtárosra bízta, a múzeumi őr tiszttségét pedig, amelyet addig Bibó-Bige György töltött be, megszüntették. A gyűjtemények egy részét becsomagolták, más részét csomagolatlanul elraktározták. Az új városháza építésének befejezése után (1912) a gyűjtemények benne találtak átmenetileg menedéket.

Bibó-Bige György ásatásával tulajdonképpen le is záródik a szabadkai régészeti kutatás első szakasza, mert a nehézségek a háborús évek alatt (1914—1918) természetesen tovább fokozódtak. A volt egyesület gyűjteményeit 1918 után pedig sajnálatos sérelem érte, amikor felelős, de önző, kegyetlen emberek alaposan megtizedelték, megcsönkítették¹¹. Elsősorban a numizmatikai gyűjteményt¹², Góhl Ödön hagyatékát (aki a századforduló után a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának vezetője lett, később pedig az igen tekintélyes *Numizmatikai Közöny* főszerkesztője is).

Nagy kár, hogy nem maradtak meg a leltárkönyvek. Ha megvolnának, vagy ha valamilyen szerencsés véletlen folytán megtalálnánk őket, pontosan megtudhatnánk, hány régészeti tárgyat, régi pénzt, érmet és más régiséget tartottak nyilván, és — ami szintén nagyon fontos volna — mely lelőhelyekről.

III.

A két világháború között eltelt két évtizedben különösebb figyelmet érdemlő esemény a régészkedés területén nem történt. A múzeumi mozga-

lom, az akkori kulturális politikának megfelelően, hosszú időre teljesen megfeneklett.

Még szerencse, hogy a pusztulásra ítélt múzeumi értékeknek legalább egy kis része a gimnáziumban, egy másik töredéke pedig a városháza elhagyott zugaiban átvészelte a nemtörődömség éveit és a II. világháború viharos napjait is. Ezeknek az értékeknek átmentésében fontos szerep jutott az egykori Közkönyvtár- és Múzeumi-Egylet hagyatékának vezetésével 1918-ban megbízott Mijo Mandićnak, a későbbi Városi Könyvtár igazgatójának. Az ő javaslatára csomagolták össze a múzeumi anyagot és helyezték el a fentebb említett biztonságosabb helyeken, ha már a városi tanács semmilyen hajlandóságot nem mutatott a »múzeum« aktivizálására. A sorsüldözött gyűjtemények azonban, úgy látszik, nem kerülhették el végzetüket, mert az, ami a hosszú hanykolódás után megmaradt, elpusztult 1944/45 telén, amikor a gimnázium épületét katonai kórházzá alakították át.

Azt, hogy földmunkák alkalmával később is felszínre kerültek régészeti leletek, és hogy azok Szabadkáról elkerültek a Zágrábi Régészeti Múzeumba (Arheološki muzej), csak két irodalmi adatból tudjuk meg. Az egyik írás egy jazi leletről a Moravski Arheološki Glasnikban (Brünn — Csehszlovákia) jelent meg¹³, a másik pedig egy népvándorláskori germán sírleletet mutat be Rudolf Egger emlékkönyvében¹⁴ (Klagenfurt — Ausztria).

Ezeken kívül ránk maradt egy nagyon érdekes iratcsomó is (a Szabadkai Történelmi Levéltár őrzi), amelynek első lapját 1929. szeptember 14-én keltezték. Ebben az iratban a rendőrség arról értesíti a városi mérnöki hivatalt, hogy a hatóság szervei Pavlovácon, egy, a vasútállomástól nem messze levő tanya közelében a föld felszínén emberi csontokat és régi épületromot találtak. A jelentést egy nagyon jellemző és főleg hosszan tartó bürokratikus dribling követte, amíg végül is a városi tanács kiküldött egy helyszínelő bizottságot. A bizottság tagjai 1930. február 28-án a kérdéses helyen megállapították, hogy egy régi templomról és körülötte levő temetőről van szó. Elég szűkszavú jelentésükből elsősorban két fontos adat érdemel figyelmet. Az egyik természetesen az, hogy meghatározták egy nagyobb kiterjedésű régészeti lelőhely fekvését és így ma pontosan tudjuk egy pusztuló (középkori) templom és a körülötte fekvő sírmező pontos helyét. A másik adat pedig az, hogy a bizottság a városba mutatóba hozott emberi csontokat és téglatöredékeket megőrzés céljából ne a volt múzeumi gyűjteményben vagy a gimnáziumban helyezte el, hanem a városi mérnöki hivatalban. Más szóval a valamikori régészeti gyűjteménynek már az emléke sem igen élt. Az esettel kapcsolatban még csak meg sem említik; pedig ezt az előzmények ismeretének birtokában elvárhatnánk.

Ebben a siralmas helyzetben csak egy-két dolog vigasztalhat bennünket: azoknak a magángyűjteményeknek létezése, amelyekből számunkra és a tudomány számára ugyan nagyon kevés tárgy és adat maradt meg, de amelyek valamelyest fenntartották a folyamatosságot a sokkal jobb sorsra érdemes múzeumegylet és a Városi Múzeum régészeti osztálya között. Két ilyen gyűjteményről tudunk: dr. Prokesch Mihályéról és dr. Joca Milekiéről. Nemcsak régészeti tárgyakat gyűjtöttek. Sőt, a régészet játszotta érdeklődési körükben a legkisebb szerepet. Mégis meg kell róluk emlékeznünk. És még azt is hozzá kell tennünk, hogy dr. Prokesch gyűjteménye elsősorban a saját ásatásai során előkerült leleteket tartalmazta.

1943-ban a Szegedi Egyetem Régészeti Intézete részéről történtek ugyan kísérletek a szabadkai múzeum újraélesztésére, de a fotódokumentáción és lajstromozáson túl nem jutottak¹⁵. Egy igazi, komoly régészeti kutatásra is alkalmas múzeum megalakítására csak a háború befejezését követő években kerülhetett sor.

IV.

A II. világháború után, a megváltozott körülmények között, a negyvenes évek végén (amikor egyre-másra alakultak a különféle intézmények), nem váratott magára sokáig a hosszú idő óta húzódó múzeumügy megoldása sem.

Egy éjszaka ismeretlen tettesek hatoltak be a népi javakkal megbízott igazgatóság (Uprava narodnih dobara) egyik raktárába. Ebből kifolyólag tudta meg Horovic Endre a népbizottság felelős tisztviselője, hogy az ott felhalmozott holmi között fekszik Vojnits Oszkár értékes hagyatéka, a városnak hagyott egzotikus néprajzi gyűjtemény, egy kisebb, ömlesztett állapotban levő numizmatikai gyűjteménnyel együtt. A gyűjtemények megőrzése érdekében (voltak olyan kezdeményezések, hogy az egészet Újvidékre kell vinni) néhány lelkes ember — Schulmann Imre, Matija Evetović, Ivan Rudić — bevonásával megindult a többi, szerteszét szórt muzeális anyag egybegyűjtése.

A Városi Múzeum első évi működéséről szóló jelentés szerint (1947) összesen mintegy 300 különféle régészeti tárgyat sikerült megtalálni a múzeumegylet hagyatékából és a gimnázium gyűjteményéből. Az említett év októberében a népbizottság az új múzeum rendelkezésére bocsátotta a Reichl-palotát, a Lenin park 7. számú épületét, s ott egyebek között megindult a régészeti anyag rendszerezése és leltározása is. Ezzel a munkával párhuzamosan dr. Schulmann, aki akkor már mint igazgató működött, hozzalátott az állandó múzeumi régészeti kiállítás megszervezéséhez és a megfelelő régészeti anyag kiválogatásához. A kiállítási anyag kibővítésének szükségességét tartva szem előtt, megkezdte a város környékének feltárását. Több próbaásatást is végzett a Kőrös-ér és a Ludasi-tó környékén.

Ebbe a munkába mindjárt a legelején szívvel-lélekkel bekapcsolódott egy ember, aki ugyan szakmáját tekintve nem volt régész, de aki működésével bebizonyította, hogy a lelkesedés és az azzal párosuló kitartás néha olyan eredményeket tud felmutatni, amilyenekkel egyik-másik hivatásos muzeológus sem dicsekedhet. Működésének eredményei alapján megérdemli, hogy itt is megörökítsük nevét. Róka Lászlónak hívták, hajdújárású lakos volt, tavaly hunyt el. Előbb mint műkedvelő csak szabad idejét feláldozva, pár évvel később azonban már a múzeum megbízásából járta és kutatta Szabadka közelebbi és távolabbi környékét egyre újabb és újabb régészeti lelőhelyeket keresve. Tanulságos lehet az alábbi összehasonlítás: 1947-ig összesen talán tizenöt, vagy legfeljebb húsz lelőhely volt ismeretes. Tíz év múlva azonban csaknem százötven lelőhelyet tartottak számon a Szabadkai Városi Múzeum működési területén! Ezeknek legnagyobb részét, sőt, majdnem mindegyikét Róka László fedezte fel. A megkezdett munka azonban még nem volt befejezve. 1956-tól kezdve Róka — e sorok írójával és néhány külső munkatárssal együtt — folytatta a kutatást, terepjárást; és a következő tíz év alatt újabb ötven, addig ismeretlen lelőhely vált ismertté.

Ma a lelőhelyek száma jóval meghaladja a kétszázat. Ezek az őskortól (paleolitikum) kezdve egészen a késői középkorig terjedő hosszú időszak minden kulturális korszakát és ezeknek majdnem minden fokozatát képviselik.

Bár, amint az a nyilvántartott lelőhelyek mennyiségéből is látszik, a szabadkai múzeum területe kiváló lehetőségeket nyújthatott volna (és nyújthatna a jövőben) hosszú lejáratú, rendszeres ásások sikeres elvégzésére, ezeket a lehetőségeket egyáltalán nem használtuk ki. Az elmúlt húsz év alatt a múzeumra majdnem állandóan ránehezedő nehéz anyagi helyzet mindig igen szűk határokat szabott az ásatási tevékenységnek, a történelem ásóval való kutatásának.

Voltak ásások, sőt voltak egészen nagyméretű munkák is (a múzeumalapítást követő első években), de az említett lehetőségeknek még a minimumát sem aknáztuk ki. Pedig azok még európai szemmel mérve is figyelemre méltóak. Egypár lelőhelyünkön egész sor, elsősorban őstörténeti problémára lehetne — megfelelő anyagi eszközök birtokában — megoldást keresni. Arról nem is beszélve, hogy milyen részletes és kimerítő képet tudnánk kapni városunk mind közelebbi (középkori), mind távolabbi (őskori) történetének egyes szakaszairól, és hogy egy ilyen munkának milyen messzemenően jótékony hatása lenne a város nagymúltú, de minduntalan le- és elmaradó kulturális életére, amelynek aktív erői sehogyan sem tudják és bírják mozgásba hozni a szunnyadó erőket és áttörni a tömegesítés feladata előtt álló szilárd falat. Ennek a falnak pedig, véleményem szerint,

az ön- és tájismeret, az öntudat hiánya alkotja építőköckáit. Ilyen esetekben pedig csak a múzeumi felvilágosító munka eredményei hozhatják meg a kívánt eredményeket, illetve előfeltételeket.

Ez a probléma csak látszólag nem tartozik a tárgyhoz, amelyről fennebb szó volt. Fejtegetéseink azonban túlságosan távol vinnének bennünket. Ezért inkább térjünk vissza eredeti témánkhoz.

A legtöbb régészeti lelőhely a Ludasi-tó környékén van. Érdekesebbnél érdekesebb ősi települések egész láncolata húzódik hosszú sorban a tó partjával párhuzamosan. Nem csoda tehát, ha a múzeum első ásatásainak helyét is éppen ezen a tájon jelölték ki.

Itt azonban előljáróban el kell mondanunk egy-két dolgot. A múzeum már 1948-ban felvette a kapcsolatokat a többi vajdasági múzeummal, a Belgrádi Nemzeti Múzeum régészeti osztályával és a Szerb Tudományos Akadémia Régészeti Intézetével, amelyekkel a későbbiek folyamán szoros együttműködés jött létre, úgyhogy több ásatást két, esetleg három intézmény kiküldötteinek részvételével végeztek el. 1949-ben például, a noszrai Hinga halmon végzett ásatásokon nem kevesebb mint húsz régész, antropológus, illetve muzeológus segédkezett. Tapasztalatgyűjtő akciók voltak ezek. A vajdasági, tudományos szintre törekvő régészet szárnybontogatásának idején volt ez az ásatás, amelynek pénzelésében (mai szemmel nézve) csodálatos bőkezűséggel vett részt az akkori városi népbizottság.

A városi támogatás az idő múlásával párhuzamosan csökkent. A költségvetési keretek nem lettek kisebbek, ellenben nem tartottak lépést a fejlődés szükségszerű követelményeivel, valamint a közben beállt drágulásokkal. Ennek pedig közvetlen hatása volt a tervezett régészeti ásatások menyiségére és főleg méreteire. A viszonyok ilyen alakulásának voltak azonban más, belső okai is, amelyeket szintén nem kell elhallgatni. A legelső ásatásokat főként kiállítási anyag szerzése céljából indították; hosszabb lejáratú kutatási terv nem készült. A hagyományok túl hosszú megszokása magával hozta az igények sorvadását és a párhuzamos tevékenységek elszegényedését is. Újból kellett kezdeni mindent. Ezért látszik kapkodónak az első évek ásatási tevékenysége is; ez érthető. Az igazi baj csak akkor kezdődött, amikor a fejlődésnek ezt a szakaszát idővel nem haladták túl, helyesebben — pénzügyi okoknál fogva — nem bírták túlhaladni. Ehhez jött még az is, hogy dr. Schulmann távozását követően (1954), leszámítva Róka László időnkénti leletmentő tevékenységét, négy évig tartó szakadás állt be a régészeti osztály működésében; ez az állapot mindaddig tartott, amíg az egyetemről hazakerülő régész végleg el nem foglalta helyét (1958). Komoly mulasztás volt, hogy a múzeum vezetősége idővel nem indított valamilyen időszakos folyóiratot, amelyen keresztül kifejtethette volna elképzeléseit és bemutathatta volna az elért eredményeket és így szervesen fenn tudta volna tartani kapcsolatát a város intellektuális és a muzeológia iránt érdeklődők szélesebb rétegeivel. Ha az újjraalapítás után közvetlenül nem is, de akkor, amikor már bejáródott az intézmény, ennek a fontos tevékenységnek nem lett volna szabad kimaradnia a tervből. Ez a kérdés még ma is, húsz évvel az alapítás után, nagyon időszzerű, mert még mindig megoldatlan.

A múzeum (és a régészeti osztály is) sok felelős tisztséget betöltő személy számára ma is csak pókhálós lomtár. Ennek tartották ötven évvel ezelőtt is. Más szóval: tudományos működésünk számára még nem készítettük kellőképpen elő a talajt, tevékenységünk igazi célját és hasznát nem tudatosítottuk.

Visszatérve az ásatásokhoz, az látszik a legcélszerűbbnek, ha felsoroljuk a húsz év alatt elvégzett munkákat, feltüntetvén azok vezetőit, a lelőhelyek korbéli műhatározását és a pénzt adó szervezet, amennyiben nem a szabadkai múzeum az. Utána megkíséreljük röviden kiértékelni az elért eredményeket és megpróbálunk dióhéjban foglalkozni a régészeti kutatás feladataival Szabadkán és környékén.

Íme a lista:

- 1948: Hajdújárás—Kőröspart, bronzkor, dr. Schulmann;
1948: Ludas—Csurgó, neolitik, dr. Schulmann;
1948: Hajdújárás—Farkas, szarmatakor, dr. Schulmann;
1949: Nosza—Hinga, középkor, dr. Schulmann, dr. Ivaniček, Šafarik; (Szabadka, Régészeti Intézet, Belgrád);
1949: Ludas—Budzsák, paleolitik, dr. Schulmann;
1951: Tavankút—határ, szarmatakor, dr. Schulmann;
1951: Ludas—Budzsák, neolitik, paleolitik, dr. Schulmann, dr. Brodar;
1951: Próbaásatás 14 helyen;
1953: Nosza—Gyöngypart, neolitik, rézkorszak, dr. Schulmann;
1953: Ludas—Budzsák, neolitik, dr. Schulmann;
1954: Kishegyes—téglagyár, avarkor, dr. Schulmann;
1955: Nosza—Gyöngypart, neolitik, Szekeres;
1956: Kishegyes—téglagyár, avarkor, dr. Schulmann;
1957: Nosza—Gyöngypart, neolitik, dr. D. Garašanin; (Nemzeti Múzeum, Belgrád);
1958: Nosza—Gyöngypart, neolitik, dr. D. Garašanin; (Nemzeti Múzeum, Belgrád);
1961: Hajdújárás—Pörös, korai vaskor, Szekeres;
1964: Horgos—Teplomdomb, középkor, Szekeres;
1965: 4 kisebb mentőásatás, Szekeres;
1965: Ludas—Budzsák, neolitik, Szekeres; (Tartományi Kulturális Alap, Újvidék);
1967: Tavankút—Sv. Ana, középkor, Szekeres; (Tartományi Kulturális Alap, Újvidék);
1970: Velebit, bronzkor, Szekeres, dr. Foltiny; (Smithsonian Institution, Washington).

A fenti ásatásokból tizenegy tervásatás, négy mentőásatás és huszonegy próbaásatás volt összesen 30 lelőhelyen. Ez körülbelül 16%-a a máig ismert lelőhelyeknek.

Az ásatások legnagyobb része igen értékes és nagy mennyiségű régészeti anyagot eredményezett. De nemcsak a tárgyak száma, mennyisége, hanem dokumentációs értéke is nagy.

A hagyományos történeti sorrendet követve a ludas—budzsáki késő-paleolitikus telephelyet kell elsőként említeni (1949, 1951, tervásatás). Csak három tűzhelyről és két darab kovakőszerszámról van szó, de a lelőhely jelentősége a lelt tárgyak számától teljesen függetlenül igen nagy. Sík területen, löszben—sárgaföldben (jégkori eolitikus üledék) igen ritkán lehet ráakadni településekre, vadásztáborokra.

Ezt követi a noszai homokdomb (Jankóhegy) alatt nagyobbára a felszínen, véletlenül lelt mintegy tíz apró kovaszerszámcsonka, amelyeknek kora körülbelül 8—10 000 évben határozható meg. Kulturális hovatartozásuk szerint az átmeneti kőkorszakba, a mezolitikumba sorolhatók. (1951, próba- és mentőásatás.)

A legtöbb figyelemben ez idáig az újabb kőkorszak, a neolitikum részesült (i. e. kb. 5000—2500). Hat nagyobb ásatásnak volt kitűzött célja, hogy minél többet felfedjen erről a korszakról, amely az elmúlt években egyébként a hazai és külföldi régészet érdeklődésének központjában is állt.⁴ A mi két legfontosabb lelőhelyünk (Ludas—Budzsák, Nosza—Gyöngypart), még mindig csak részben van feltárva, olyan újabb megfigyelésekkel és

adatokkal gazdagította vidékünket és a Kárpát-medence őstörténetét, hogy joggal váltott ki nagy érdeklődést külföldi szakmai körökben is.

A nosza—gyöngyparti rézkori temetőben (Bodrogkeresztúri kultúra, i.e. 220 körül) 1953-ban végzett ásatásoknak eredményei is hasonlóképpen figyelemre méltóak.¹⁷ Különleges újabb részleteket nem eredményeztek, ellenben a sírmelekketek gazdagsága eléri a legjobb átlagokat. Az egyik sírban aranykeszker-mellékketek is voltak.

Bronzkorszaki lelőhelyen (i.e. 1900—900) csak egy alkalommal volt ásatás (1948). Az eredmények azonban jelentősen hozzájárultak az (eredetileg a mai Csehország területéről kiinduló) ún. »halomsíros kultúra«¹⁸ dél felé való előrenyomulásának dokumentálásához.

Korai vaskori (i.e. 900—550) telepen szintén csak egy alkalommal volt ásatás: 1961-ben a hajdújárasi Pörös legelőn. Az eredmények alapján nem tudunk választ adni ennek a korszaknak egy problémájára sem. A lelőhely sokkal nagyobb méretű beavatkozást kíván, mint amekkorát anyagi lehetőségeink eddig megengedtek.¹⁸

Késői vaskori lelőhelyünk, vagyis olyan lelőhely, amely az i.e. VI. század folyamán keletről megjelent szkíták és a később nyugati irányból beáramló kelták nevéhez fűződik, alig van néhány. Azok sem olyan jelentőségek, hogy érdemes volna szűkös eszközeinket rájuk fordítani.

Égészen másként állunk a szarmaták hagyatékával (I—IV. század). Pillanatnyilag ebből a korszakból van legtöbb nyilvántartott régészeti lelőhely Északnyugat-Bácskában. Vajdaságnak ebben a részében nincs is talán település vagy város, amelynek a határában ne volna legalább egy vagy két, esetleg több szarmatatori lelőhely. Ennek ellenére mindeddig csupán két ásatást végeztek 1951-ben azzal a céllal, hogy gyarapítsák ennek a népnek az életéről kialakított ismereteinket.¹⁹ Ezek az ásatások Hajdújárason és Tavankúton voltak. A nyert anyag mennyisége szempontjából az utóbbi volt eredményesebb.

A népvándorlás korából (V—X. század) csak egy nagyobb jelentőségű temető ásatásait érdemes megemlíteni: a kishegyesi avarkori temetőt (1954, 1956). A ma már kimerítettnek tekinthető VIII. századi temető elsőrangú régészeti anyagot nyújtott.²⁰

A középkori, elsősorban az Árpád-házi királyok korába tartozó leletek és lelőhelyek nagy száma mellett is csak három tervszerű ásatás érdemel figyelmet. Az egyiket, amely az első és legnagyobb ásatásaink közé tartozik, 1949-ben a noszai Hingán végezték.²¹ Tudományos jelentőségét tekintve megérdemelné, hogy hosszabban foglalkozzunk vele, ezt azonban hagyjuk más alkalomra. A másik ásatás során, 1964-ben Horgos közelében, egy nagyon érdekes XIII. századbeli falusi templom romjai kerültek napvilágra. Az épület valószínűleg 1242-ben a tatár pusztításnak esett áldozatul. A harmadik ásatást 1967-ben végeztük Tavankúton, az okiratokból már ismert középkori település központját képező templomrom és temető feltételezett helyén. Az 1967-es ásatás alkalmával a lelőhelynek csak mintegy egyharmadát sikerült kiasni, 115 sírral. Feltárára vár még a templomrom és a temető legnagyobb része. A lelőhely teljes feltárása igen sok érdekes adattal kecsegtet. Ezért a munkát nem kellene halogatni.

V.

A jegyzetekből is látszik, hogy az eddig elvégzett ásatások eredményeit időben közzétették. Minden fontosabb ásatásról megjelent közlemény, amelyből a szakemberek tájékozódhatnak a leglényegesebb adatokról. Az adatok részletes és teljes feldolgozása, valamint publikálása azonban eddig nem volt kielégítő. Csak a Hingán 1949-ben végzett ásatás anyagait dolgozták föl és közölték teljes egészében. Ennek az a magyarázata, hogy eddig a Hingán kívül egyetlenegy lelőhelyet valószínűs terjedelmében nem tárhatunk fel. Vagy a szükséges anyagiak hiányoztak hozzá, vagy esetleg a kiutalt

összeggel egy újabb lelőhely feltárását kellett elkezdni annak veszélyeztetettsége miatt, mint például Tavankúton. Annyi pénzt pedig sohasem kaptunk, hogy tellett volna a tervszerű ásítás folytatására és egy másik, veszélyeztetett lelőhely megmentésére is. A függőben levő ásítások így módon késleltetik az adatok végleges kiértékelését és publikálását.

VI.

Befejezésül még két kérdésre kell felelni: mit adhat a Szabadka környékén végzett régészeti kutatás a hazai és a világ tudománya számára? Melyek azok a közvetlen feladatok, amelyeket haladék nélkül meg kell oldani?

Említettem már, hogy gyűjtőterületünkön nagyon sok fontos lelőhelyet tartunk már ma is számon. Közöttük olyanokat, amelyekről joggal várhatunk feleleteket sok tisztázatlan problémára. Ki kell emelni a hajdújárás Pörösön felfedezett kovaköszerszámokat az átmeneti kőkor, mezolitikum korszabából. Hasonló korú lelőhely Jugoszláviában még csak pár van. A Kárpát-medencében van több is, de ezeknek a száma sem nagy.

Hasonló fontosságúak a Ludasi-tó környékén elszórt újabb kőkori, neolitikus települések. Az eddigi ásítások mindezt bizonyították. Például Noszán és Ludason is megfigyeltek olyan tárgycsoportokat, amelyeknek fontosságát tárgyilagosan pillanatnyilag nehéz volna meghatározni, ezért csak azt említjük meg, hogy legközelebbi analógiái Kis-Ázsiában lelhetőek fel.

Ezek lennének a szélesebb értelemben vett fontosabb lelőhelyek.

Nem volna teljes ez a fejezet, ha nem szólnánk arról is, hogy Szabadka története mit várhat a régészettől; melyek azok a problémák, amelyeknek megoldása a régész ásójától várható?

Legcélyszerűbb felsorolni, hogy MIT NEM TUDUNK MÉG Szabadka régmúltjából. Ez a lajstrom azonban túlságosan hosszú lenne. Azonkívül megbontaná írásunk egyensúlyát, de ma még nem is vagyunk abban a helyzetben, hogy a teljesség igényével fogjunk hozzá egy ilyen felsoroláshoz. Talán elegendő annyit megjegyezni, hogy a város területén — a volt Macskovics-féle téglagyár helyén fél évszázaddal ezelőtt lezárult gyűjtőtevékenységet leszámítva — mindmáig nem volt tervszerű ásítás. Még a nagy ritkán előkerült leleteket sem mindig szállították be a múzeumba.

Tudjuk, hogy Szabadkának volt castruma vára. Azt is tudjuk, hogy annak maradványaira épült a Ferenc-rendiek zárdája és temploma, de arról fogalmunk sincs, hogy ez az állítólagos vár milyen volt, mekkora lehetett és pontosan hol feküdt. Mindezt addig nem is fogjuk megtudni, amíg egyszer el nem fogadjuk azt a tervet, amelyet a Városi Múzeum régészeti osztálya a város monográfiáját előkészítő bizottságnak öt évvel ezelőtt benyújtott, és amíg a terv megvalósításához szükséges anyagiakat elő nem teremtyük.

Hasonló probléma van még bőven. Például egy olyan is, hogy Szabadka közvetlen környékén összesen nyolc templomromot ismerünk, amelynek feltárása biztosan némi fényt tudna deríteni a város mély homályba vesző középkori történetére is.

Fejezzük be ezzel: talán eredmény az is, hogy egyáltalán képesek vagyunk megfogalmazni a kérdéseket és meg tudjuk jelölni azok megoldásának módját. Végül pedig adózzunk elismeréssel mindazoknak, akik az elmúlt 250 év alatt valamit is tettek a mai szint, a mai kiindulópont elérése érdekében.

A többire, elsősorban a megfelelő anyagi támogatásra pedig, várjunk türelemmel. Mert hogy is mondta Montaigne?

»Már ahhoz is néminemű értelem szükségeltetik, hogy észrevegyük tudatlanságunkat.«

JEGYZETEK

1. A. F. Marsigli: *Danubius Mysico-Pannonicum*. Amsterdam, 1726, II. 56. o.
2. L. Sekereš: *Kameniti Hát — Subotica. Srednjevekovna gradevina*. Arheološki pregled 3 (1961), 155. o.
3. *Régisgyűjtés Bácskában 1839-ben*. A Bács—Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, XXVIII (1912), 29. o.
4. Iványi István: *A szabadkai régiségek és vidékünk őskora*. A Szabadkai Főgymnásium Ertesítője az 1882/83. évre. Szabadka, 1883.
5. Iványi István: *Szabadka sz. kir. város története*. I. 22. o. Szabadka, 1886.
6. Szabadkai Hírlap, VII (1892), 11. sz. márc. 13.
7. Frankl István: *Szabadka szabad királyi város ismertetése*. Szabadka, 1899.
8. Archaeológiai Ertesítő (a továbbiakban AÉ) 1906, 93. o.
9. AÉ 1895, 312. o.; AÉ 1899, 290. o.; AÉ 1901, 96. o.; AÉ 1901, 431. o.; AÉ 1902, 408. o.; AÉ 1903, 62. o.; AÉ 1903, 276. o.; A Bács—Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Ertesítője X (1894), 112. o.; ugyanott XVI (1900), 105. o.
10. Bibó-Bige György: *A Kelebiai puszta (Szabadka) templomsatds.* AÉ 1914, 58. o.
11. dr. M. Sulman: *Istortijat Gradskog muzeja u Subotici*. Rad vojvodanskih muzeja 2 (1953), 217. o.
12. A tanúk állítása szerint ez az ember Lazar Čurčić, a gimnázium későbbi igazgatója volt. Rad vojvodanskih muzeja 2 (1953), 220. o.
13. M. Dugonjić, *Einige Funde in der Gemeinde Subotica*. Moravski Arheološki Glasnik, 1936, 11. o.
14. J. Klemenc: *Ein Gotisches Frauengrab aus der umgebung von Subotica*. Festschrift für Rudolf Egger, Klagenfurt, 1952.
15. Ezeket a dokumentumokat a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárában őrzik.
16. D. Grašanin: *Die Siedlung der Stačevokultur in Nosa bei Subotica und das Problem der Neolithischen Lehmscheunen*. Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958. (Berlin, 1961, 303. o.)
17. dr. M. Sulman: *Groblje bakarnog doba u blizini Subotice*. Zbornik Matice Srpske (Društvene nauke) 6(1954), 70..0.
18. L. Sekereš: *Pereš, Hajdukovo, Naselje halštatskog perioda*. Arheološki pregled 3(1961), 52.0.
19. dr. M. Sulman: *Sarmatsko-Jaziški grobovi u Tavankutu i Masarikovu*. Rad vojvodanskih muzeja, 1(1952), 117.0.
20. O. Safarik: *Nalazi sa nove avarsko-slovenske nekropole u Malom Idošu*. Rad vojvodanskih muzeja, 4(1955), 63.0.
21. Safarik O. — Sulman M.: *Hinga. Srednjevekovna nakropola kod Subotice*. Rad vojvodanskih muzeja, 3(1954), 5.0.

SZABADKA, 1828

A Szabadkai Történelmi Levéltár 1828-ból, 12. II. 443. szám alatt az akkori szabadkai városháza ünnepélyes felavatásának dokumentumait őrzi. Az iratcsomó négy részre oszlik:

- magyar nyelven írt beszéd (8 lap), amelynek szövegét, jelentéktelen rövidítésekkel, az eredeti írásmódot követve, az alábbiakban közöljük;
- a város különböző helyein elhelyezett jelszavak jegyzéke (4 lap);
- a városi tanács és a városi tisztviselők névjegyzékének másolata (az eredeti a zárókő alá helyezett fémtokban volt);
- latin nyelven írt krónika (2 lap), amely az ünnepségek főbb mozzanatait örökíti meg.

Az iratokat 1828. február 16-án iktatták 401. sz. alatt.

1828. február 12-én a befejezett új városháza zárókövének letételét ünnepelték. Annak a városházának, amely Szabadka eddigi négy városházája közül sorrendben a második volt. (A zárókövet már befejezett új középületeknél volt szokás ünnepélyesen elhelyezni.)

Az akkori új városházának egy emelete volt kisebb toronnyal és harangházzal. A toronyban, rögtön a tető alatt, kilátó (terasz) épült az ügyeletes tűzoltók részére. Annak az épületnek egyébként szakasztott mása a még ma is létező zombori régi városháza. A városháza épületét egy keskeny utca, ún. átjáró választotta el a gimnázium közvetlenül mellette álló épületétől. E kettő helyén áll ma a művelődési otthon.

A városháza zárókövének ünnepélyes letételét a február 12-i állami ünnepel kapcsolták egybe. (Ezen a napon ünnepelték az uralkodó, I. Ferenc születésnapját.)

Az ünnepély előestjén az egész várost kivilágították. »Tota civitas erat illuminata« — ahogyan a krónikás feljegyezte. A város épületeinek ablakaiban gyertyákat gyújtottak. Legszebben az új városháza tornya fénylett, amely piramisként emelkedett a környező épületek fölé. A gimnáziumot, a plébániát, a városi kúriát, postát és a kevés számú privát házat transzparensek díszítették. A szélcsendes, téli estén sűrű hópelyhek hullottak a fagytól csonttá keményedett utcákra. Az új épület előtti piactéren, a Szentháromság szobra körül nagy tömeg gyűlt össze (solemnitatem spectaturi). Zeneszó kísérete mellett csoportokban énekeltek, miközben a városon kívül ágyúk dörögtek. Az új toronyból szokatlanul szépen szólt a harangzó.

A népiünnepély több mint három óra hosszat tartott, és a tömeg csak lassan oszlott szét.

Másnap délelőtt a városi tanács, a község választott tagjai és a városi tisztviselők 9 órára összejöttek a városháza épületében. Onnan a plébánia-templomba mentek, ahol az állami ünnep alkalmából már várták őket a katonai parancsnokság és a tisztikar tagjai. Amíg a templomi szertartás tartott, a város visszhangzott a puska- és ágyúlövések zajától.

Mise után felvonulás következett az új városháza épületéig. A menetet a bejáratnál katonazenekar fogadta, miközben az emeleti nagyteremben városi zenészek játszottak. Az épületbe a tiszték és polgári méltóságok mögött hatalmas tömeg tódult be, úgyhogy a nagyterem és a folyosók rövid idő alatt teljesen megteltek minden rendű és rangú emberrel, nőekkel, férfakkal, öregekkel, fiatalokkal egyaránt.

Miután elült a zaj, Josics Boldizsár aljegyző a következő beszédet tartotta:

»Kegyes úri halgatóim, nagy érdemű polgár társaim!

Mi volt itten, a' hol most a' városunk széjel terjed, a' Töröknek bero-hanása, és ezen alsó Magyar országnak ő általa lett elfoglalása előtt — bizonyosan nem tudhatni; — mert a' setét homály nagy karpitján köröszttől azon időkre vissza nem tekinthetünk — egy Hazánk Irójából sem olvashatunk, sem pediglen valamely — országunkban lévő régi Levéltárból még ki nem nyomozhattuk azt.

Hogy ember-lakott föld vala ezen környék — kétséget nem szenved; mert minekelőtte az emberi Társaságok vagy árnyékos Erdőkbe, vagy Silány homokságba, a' vagy nedves, és agyagos Lapályba vonulnák magokat, inkább a' Kies térséget annak könnyebb művelhetősége miatt is, lakóhelyül választani szokták. — De különben is ha Városunk majd minden Pusztáin található régi Templomoknak omladékait, — temető helyeit, és régiségnek most is fen álló más egyébb nyomait tekinthetjük — anyi meg czáfolyhatatlan jelei ezek anak: hogy ezen környék népesebb volt valaha — mint most!)

Mind ez az örökkön való semiségben mélyen el van már temetve — nem csuda! —

.....

Ezen tájék a' Török igától, mely alatt 160. esztendőnél tovább nyögött, és szenvedett, mint egy 1690-dik esztendőben Első Leopold... Diadalmas fegyvere által megszabadítván, e' Helynek Lakosai, a' Töröknek Tiszántúl való lakása miat. Határ őrző Katonáknak rendeltettek el.²⁾

Hogy ezen zivataros időkben, melyben majd egész Európa, külső és belső hadak miatt ingadozott, ezen tájék sok sanyarúságot, nyomorgattatást, — keresztény vért szomjúhozó ellenségnek sok üldöztetését, sőt a' Hazánkban is vadon dühödött Rákóczi Pártútóktól is nagy pusztításokat szenvedett légyen, kétségen kívül való dolog az.

De még azon engesztelhetetlen és az emberi nemben nagy károkat, és pusztításokat okozni szokott Döghalál, mely ezen időszakaszban e' vidéken uralkodott, sem könnyörült ezen a' Helyen; mert Nagy-Atyáink közül, kiket az Isteni Kegyelem a' Török vérengző fegyverétől, és Pártútó Kurutzok dühös üldözésiktől meg mentett, ezen kegyetlen Halálnak több százszak lettenek áldozatjává.

Ezen Hely a Töröknek innen lett elűzetése után — előszer is Nagy Leopold Császár... parantsólatjából — hogy a még megmaradott Lakosoknak életüket, és vagyonyjokat — Tiszántúl meg telepedett Törökök rablásai ellen — könnyebben meg védelmeztesse — mint egy 1693-dik esztendőben felkarózott 15 szantókkal körül vétetve — erősített meg — és közönségesen Szabadkának, és Szabadkay Sántzoknak neveztetett, a szomszéd Szeged vár Kormányzója Parantsólatjának alája vetve lévén.

Ezen Szabadka Sántzos nagy Atyáink, kik sok üldöztesökben, inségökben, és sanyarúságukban — Lakóhelyüknek minduntalan való pusztulások és elégettetések miat jól épült lakházakra nemis gondoskodhattak, meg elégedve lévén, ha száraz kenyerüket a mely nélkülis a fent érintett szomorú, és gyászos okokból sokszor szűkölködtenek Feleségeikkel, és gyermekeikkel, békével bédelhessék meg, kevés föld szinen fölött épült Házakat birtanak; — hanem vagy szabad ég alatt, a' midőn az idő járása engedett — vagy pediglen a' föld szine alatt ásott, és rosszul öszve szerkesztett Gunyhokban laktanak.

1) A Szabadkai Történelmi Levéltár kéziratos térképgyűjteményében található néhány térkép a XVIII. sz. végéről, illetve a XIX. sz. elejéről, amelyeken különféle romok vannak feltüntetve. Ezek a következő pusztákat jelölik: Tompa, Tavankút, Sándor (Aleksandrovo), Vámtelek, Pálcsi ugarok, Verusics, Zobnatica és Bajsa.

2) Iványi István szerint Szabadka a törökök megszállása alól 1686-ban szabadult fel, amikor a szegedi őrség megadta magát: »...Szeged feladása után a gyengébb Szabadkában nem tarthatta magát a török őrség...» (Szabadka szabad királyi város története, I. kötet, 83. oldal.)

Diszeskedett mindazonáltal ezen tsekély Katona Erősség azon a' helyen, a' hol most a' Nagyon-Tisztelendő Szt. Ferentz Szerzetesek templomjok, és Klastromjok vagyon — egy Török Agától lakott Kastéljal, és egy Mecsettel — a' melyek is magok épségökben Nagy-Atyáink Kezeikre által jutván — a' Török Metset ugyan Római-Katholikusok Kápolnájába — Aga lakó-háza pedig azon Szerzetesek, és Lelki Atyák számára, kik de többnyire Szegedről Isteni ájtatosság, Isteni ígének prédikálása és Szent Misék Szolgáltatása véget, ide jöttek vala, lakó helyül szolgáltanak mind addig, a' még itt való Lakósok szabadabban pihelvén, és új erőt felvevén — Kit az ő bő adakozásokból kit pedig fáradszón Szegedi Sz. Ferentz Szerzetesek iparkodásuk által más helyekről is össze szedett alamizsnából ők ugyan díszes Klastromot; Lakósainak pedig az ő akkori Számukhoz bőven alkalmaztatott Templomot — ugyan azon a' helyen — rész szerént lerontatott Kastély, és Metset falaktól ki telt kövekből — rész szerént pedig Szeged városából Szekereken nagy bajjal által hordott téglákból — fel nem építetették volna mint egy 1726-dik és további esztendőkbén.

Ez időtől fogva Nagy-Atyáink kivéven a Dóghalált, mely itten mint egy 1728-dik esztendőben uralkodott — itt e' helyben semmi ellenséges üldöztetéseket, nem szenvedtek ugyan — de mégis Országunk majd minden időkben egyik, vagy másik felől, vagy maga Magyar-Ország — vagy pedig Austria okaért — vagy szomszéd, vagy messze Hatalmaságoktól hadakkal fenyegetetve lévén — annak súlyát, és minden némű terheit mindenkoron viselték — melyeknek tsak némely Nemeit, kívántam kegyes Uri Hallgatóimnak tsak rövideden meg említeni.

Előszéris — a' már minden vég és határ nélkül több századoktól elvisselt Török Háborúkon kívül — 1737-dik, 38-dik és 39-dik esztendőkbén ditsőséges emlékezetű Bajnok és Vitéz Eleink közül, kiknek számos Ivadéka még mostis fen vagyon, és közöttünk nagyobb számmal életben van, Vidin, Mehadia, Nisza, és Belgrád alatt — külömbféle ütköztetésekbén — Hazánkért, ... Mars Mezein — vagy dicsőségesen el estenek, vagy az ellenség győzedelmes keze által elfogaadtattanak — és ez utóbbiaknak váltságául Szegénységünknek, és tsekély vagyonuknak nagy kárával — 16. ezer forintot fizettek.

Futakról Temesvárára — tehát 18. mértföldnyi meszeségre Császári-Királyi Hadisereg után való Lisztnak által vételére — szükséges szekereket, és kocsikat szolgáltatattak. — Nem külömben ugyan azon Hadisereg Lovai élelem szerek nélkül szűkölködvén — tulajdon szénájokat — Ó Felsége számára — minden fizetés nélkül által engedték — sőt 600 kocsikkal, és szekerekkel Kanisa, és Zenta alatt való Tisza partjára által szállítatni segéttették.

Ugyan azon 1739-dik esztendőben Temesi Banátusban fel zendültt Ólahok ellen két századot, tudniillik egyet Gyalogságból, a' másikat pedig Lovasságból tulajdon pénzen meg szerzett ruházattal, és fegyverrel küldött ki — sőt, kivéven az egy kenyeret, melyet a' Császári-Királyi Étel Házakból ki kaptak, katonáit ön maga erszényéből egész Hadnak elfolyása alatt tartottki.

Nem külömben 1740-dikben Belgrád vára köfalai elrontatására 600 kézi munkások — 6. hónapi időre — szinte tulajdon 36 ezer forintra fel érő költségen szolgáltatattak ki.

1742-dik esztendőben — midőn a' Felséges Ausztriai Ház hét körül való Hatalmasságoktól meg támadtatva — Uralkodásának, és Fényességének végső meg fosztásától méltán rettegne — két gyalog, és ugyan anyi Lovas Századokat tulajdon költségén felruházva, és felfegyverkezettve — tulajdon Lováikon Bajoroknak Ausztriába tett bérohanások ellen állítottfel.

Reá következett 1743-dik esztendőben pedig — a' midőn még az előbbeni meg támadtatások, és vérengző háboruzások leg nagyobb tüzel, és sérénységgel folytatnának Mencil Ezredes Kapitány vezérlése alatt volt szabad Lovasok közé 114. — Festetits Lovas Ezredjébe pedig 36. — és ugy 150. embert, ugyan 150 tulajdon Paripáin állítottki.

Ezekután mindjárt ugyan azon 1743-dik esztendőben ő Felsége akkoriban uralkodott halhatatlan emlékezetű Maria-Theresia Királynénk kegyel-

mes elrendelésére, 5. ezer darab aranyokat, és 100. Paripákat — ön maga szabad akaratyából — tsupan az Országunk javához való buzgóságtól, és szeretetétől ösztönöztetvén — ajándékozott.

Mely tetemes érdemek, és minden alkalmatosságokban tett hiv. és készséges szolgálatokért — ugyan Ő — most érintett elfelejthetetlen Felső-ges M. Theresia Királynénk — ezen Helyet — mely Török kiűzetése óta — mint Határ őrző Katona Erősség volt vala, és ezen katonai állapotját 1738-dik esztendőekben három Mars zászlóit, mellyek alatt addig külömféle tsatákban, és ütközetekben szünetnélkül vitézkedtenek, szt.-Ferezts szerzetbéli Atyák itt való templomában, a' hol mostis nagy oltár felet láttatnak, örök emlékezetül letévén — Polgári alkotmányba által változtatott, — 1743-dik esztendőben 7-dik Májusban Prága várossában költ kegyelmes Adomány Levele mellet, egész birtokában volt tér határával együtt — addig viselt Szabadka nevezetét — Szt-Mária nevezettel feltserélvén — 12. ezer forintok le fizetése mellet, Mező-városok közé kegyelmesen számlálni méltóztatott.

Hogy pediglen e' helybéli Lakósnak mindenkoron tapasztalt hiveségüket, szép érdemeiket, és általok lett szolgálatokat, bővebben meg ajándékozhasssa, és jóra való iparkodásukat annál inkább előmozdíthassa — 1779-dik esztendőben Jánnuarius 22-dikén Bétsben költ úgy kegyelmes Adomány Levele mellet, ugyan többszer említett Boldog emlékezetű MTheresia Felsőges Asszonyunk, és Királynénk — Felsőges, és nagy ditsőségű Neve költözésével — ezen Helyet Maria Theresiopolisnak neveztetvén, és Határában — ugy mint ezelőtt találatot Pusztaék, és egyéb haszonvételeket — 266.666 ftk', és 66 kis-pénzek' summában tulajdonaul meg-hagyvan — Szabad' s Királyi Városok közé számlalattani kegyelmesen megengedni méltóztatott...

Még egy tárgyam hátra van, a' melynem okáért — Városunk előbbi időkben volt állapottyára vissza tekintenem kelletik ez pediglen az: hogy noha, míg a Hamvaikbanis áldott nagybetsű Elejink — sokféle szerentsé-lenségektől — Török — Pártütőt Háborúk — és Döghalál által többszer sanyargattattak — mégis a' midőn a Had Piótza vagy távólabb való vidékekre, vagy szinte más országokba által vétetett — szorgalmatos iparkodásuk, és még a késő maradékokról is gondoskodó előre való látásuk által annyira vitték dolgukat hogy a Sántzókön belől volt kitsiny hely, megsza-porodott népetnek elegendő nem lévén — azokat elrontatván, és beomol-tatván — részszerént ugyan a' Sántzok helyein, részszerént a pedig azokon kívül Házakat építeni engednék — és így népesedése öregbedvén, iparko-dása nevededvén, szükséges szereknek megszeretetésre való módja könnye-bedvén — és birtokuk tehetősége gyarapodván — föld alatt épült Gunyhóik helyett, föld szin fölött való Házakat építették.

Leg első, a' mely itt való szt. Ferezts szerzetesek fönt már előhozott Templomuk, és Klastromjuk után — emlékezetet érdemel, a' szt. Róchus tiszteletére 1742-dikben felépült kápolna — melynek az szolgálatott alkal-matosságot — hogy mintegy 1728-dik esztendő táján ezen Hely Döghalál által sanyargattatván, és Lakossai sok számú ember társaitól meg fosztat-tavan — hogy ezen rettenetes Isten ostorától minnél előbb meg meneked-jenek, és Istenhez tett fohászokodásaik, és imádságaik annál foganatosabbak legyenek — annak felépítésire — mihelyest a' Zűrzarvar fellegetől meg szabadulván erejök, és tehetségök meg engedi — azt felépíteni fogadást tettek.

Nem sokára ezután épült fel a régi Város-Háza — két tornyos Plébá-nia Temploma — Ő Hitűek díszes Temploma — nagy és több épületekből álló Stabalis, és többi Katona Fő-Tisztek számára fel készült kisebb Ka-szárnyák — Pompás Plébánia Ház, és a' többi egyes úri személyek Házai-kon kívül mellyek előbbi, vagy utóbbi időkben — Városunk díszére fel-építettek — a' nemzeti iskolák, és Gymnásium számára 1817-dikben nagy költséggel fel épültt Óskola ház.

Ezt követte pedig a' régi alatsomy, és városi tisztségek sok ágazataira nézve szük — ugyan ezen a' helyen volt Város-Háza helyiben most itt fen álló — körül levő épületeket nagyságával, magasságával, és méltóságával felülmúló — Toronyal felékesített Város-Háza.

Szép, és szent a' T, és Belső Tanács' feltett czélotok: tudniillik: hogy részszerént a' Városban, részszerént pedig kívül a Pusztákon számos útzások szükségére vendégfogadó Házakat — nevendék tanuló Ifjaink számára pedig — ugymint: Kisdud Leányok — rajzolni kívánók — Böltselkedést és Törvényt tanulni akaró számukra szükséges Iskolákat — külső Városokban új Plébániákat, és Templomokat a' Hívek számára — és más ájtatos, és Polgári Intézeteket: ugymint Betegek-házát — temető helyeken — a' boldogtalan megholtaknak látszó eleven eltemettetések meggátolására Házakat — Tűzi szerszámok tartására való épületeket — s.'a'.t. fel állítani, felépíttetni iparkodtok.

Mind ezek felett — még nem halgathatom el a' Tekéntetes Bajsai Vojnits Máté Úrnak... Bajsai Helységben az ő költségein felépíttetett Beteg-Házat — szt. Háromság tiszteletére közép Piazunkon czimeres oszlopot és itt közöl a városhoz Kálváriát, ispitály számára pedig 10. ezer forintokkal tett ajándéka mellyet kész pénzben le is tett már — közönség nevében Hálaadatosságunk jeléül.»

A beszéd befejeztével a szónok Sárcevicz Antal helybeli plébánoshoz fordult azzal a kéréssel, hogy a zárókő letétele után szentelje fel a városházat. A katonai parancsnokot és tisztjeit pedig meghívta, hogy vegyenek részt az ünnepség további ceremóniáiban.

Ezután zeneszó kísérete mellett lementek a levéltárnak kijelölt helyiségbe, melynek északi sarkában a padlótól 2,5 sukknyi magasságban helyezték el a városháza zárókövét. Ceremóniális felszentelés következett, majd egy fémtokba elhelyezték a Városi Tanács és a városi tisztviselők névjegyzékét 6 darab, 1825-ben kiadott fémpénzzel együtt; ezek között két arany-, két nagy ezüst- és két kis ezüstpénz volt.)

Ezzel a zárókőletétel ünnepélyének formái, hivatalos része véget ért. A tisztek és a tanácstagok, valamint a városi főtisztviselők fűvőszene kíséretében a városi kúriába mentek, ahol az ünnepély nem hivatalos része következett.

Erről a krónikás nem jegyzett fel adatokat, de nem kétséges, hogy bőséges evés-ivással fejeződött be.

3) Az 1828-ban felavatott városháza épületét a mostani városháza helyének előkészítése keretében 1908. június 6-án kezdték bontani. A 80 évvel korábban letett zárókövet június 10-én találták meg a munkások egy nyitott (?) bádogszekrényke, szétporlódott papírok és néhány (?) pénzdarab kíséretében. Megkérdőjelezte U. G. (Braun Henrik, Városháza felavatásának ünnepére, Nagyvárad, 1912. 15. old.)

SZEMPONT

BODROGVÁRI FERENC

VISELKEDÉS, ÉRTÉKELES, IRÁNYÍTÁS

1.

Felfigyeltek-e már arra, hogy ha a parkban nincsen szemét, a váróterem ragyog a tisztaságtól, vagy ha az utcán senki sem ordít az őstermészet hangján, akkor önök is szinte öntudatlanul csendesebben beszélnek, nem lépnek a fűre, nem dobják el »természetes« mozdulattal a cigarettájukat, vagy a gyümölcshéjat, hanem a papírkosár után néznek, vagy esetleg kissé reszelkedve hajolnak le a megszokott mozdulattal elhajított hulladékért, s addig cipelik magukkal, amíg hulladékgyűjtőre nem akadnak? Ugye megtették már ezt, noha nem figyelmeztette önöket a rendre az egyébként is kevés hatóerővel bíró tilalomfák erdeje?

Megragadta-e már önöket az ódon székesegyházak fennkölt nyugalma, amikor a félhomályba vesző oszlopok között nyalábokban szűrődött be a máriaüvegen áttört fény? Vajon nem történt semmi változás a lelkükben? Vajon ilyenkor is azt dúdolgatták magukban, hogy:

»Je-je-je, bébi... uff, uff, hóóó...«

Vajon hányszor változtatták meg már viselkedésüket egy önökre ható külsőség, formáság miatt?

Elismerik-e, hogy a külsőségek látszólag jelentéktelen erejével nagyon is befolyásolhatnak bennünket?

2.

A pszichológusok és szociológusok egész hada kutatja, a politikusok, kereskedők stb. hatalmas táborra kéri, vajon hogyan lehet kialakítani, elfogadtatni az olyan viselkedésmoделleket, külsőségeket, stílust, melyek az eredményesebb termelést, a nagyobb hasznot nyújtó eladást, a nagyobb politikai, vallási, nevelői stb. befolyást segítik elő. Hogyan lehet irányítani az embereket a külsőségek erejével? Hogyan lehet befolyásolni a tartalmat a forma erejével?

Thorstein Veblen említi, hogy az egyébként önmagukban különösebb értékkel nem jelentő külsőségek hihetetlenül erősen befolyásolják az embereket. Csak az a fontos, hogy valamilyen módon — lehetőleg észrevétlenül — elfogadtassuk az emberekkel a számunkra hasznos viselkedésmoделlt. Ez a külsőség aztán majd megteszi a magáét: elfogadtatja az emberekkel azt a tartalmat is, amit egyébként eszük ágában sincs elfogadni.

Ismeretes például, hogy a választékosan öltözött, komoly és őszülő úriembert hajlamosak vagyunk egyszersmind okosnak, erkölcsösnek, meggondoltnak stb. tartani, s sokszor elfogadjuk véleményét, noha az illető sem meggondoltnak, sem erkölcsösnek nem nevezhető, s véleménye, nézetei nem is hasznosak. Ezt a jelenséget — a külsőségek megéltetésére — a pszichológusok hallóeffektusnak nevezik.

A kérdés most az, vajon az értékek elfogadott külsőségek minden esete hallóeffektus típusú, azaz pusztán szubjektív megítélésből fakadó-e. Továbbá: szükséges-e, hogy a külsőségek bizonyos válfajait előnybe részesítve, azokat másokkal elfogadtatva irányítsuk kultúránk fejlődését? Vagy talán az ilyen irányítás káros? Meg kell-e engednünk, hogy mindenki úgy viselkedjék, ahogyan éppen akar?

3.

Az ember szabadságának védnökei rosszul teszik, amikor az eredményesebb termelés által megkövetelt viselkedésmoделlek, például a munkafegyelem megszokott külsőségei ellen ágálnak. A munkahely nem lehet diszkoklub, a gyárban nem viselkedhetünk úgy, mint a strandon és fordítva. Meghatározott viselkedési formákat követelő helyeken senki sem viselkedhet a szabadságra és az egyéniség sérthetlenségére hivatkozva úgy, mint az elefánt a porcelánüzletben. Ha így viselkedik, akkor ezt a termelékenység bántja meg. A munkaszervezés törvényszerűségei meglehetősen szűk keretek közt tartják a megfelelő viselkedéstípusokat, s rendhagyó eseteket nemigen engedélyeznek. Ez a túrésí keret egyes munkahelyeken olyannyira szűk, hogy még a mozdulatok formáit és a munkaruha szabását is meghatározza. Máshol a munkaszervezés szabályai a külsőségek szélesebb skáláját endélyezik, de ha egy bizonyos határt átlépünk, akkor mindig, előbb, vagy utóbb az összhang felbomlását és ezért eredményességének érzését észlelhetünk.

A külsőségek mélyén tehát sokszor objektív racionalitás rejlik, akár egy fizikai vagy matematikai törvényben. Ez a racionalitás a viselkedést a »Ha nem cselekszel így és így, akkor előbb-utóbb ez és ez következik be« szabálya szerint határozza meg. Mindenki szabadon választhat ugyan bizonyos viselkedésmoделkat, de a választás következményeitől már nem szabadulhat meg tetszése szerint. Választhatom például azt is, hogy kiugrom a tizedik emeleti ablakon, de útközben már nem gondolhat meg magam.

Jó — válaszolják a kételkedők —, ez az okoskodás a természeti törvények érvényesülése esetében elfogadható, de a társadalmi folyamatok megítélésére nem alkalmazható. A társadalmi értékek szabad választásából nem következik olyasfajta nyaktörés, mint az emeletről való leugrásból. Ha kiabálók és köpködők az utcán, akkor viselkedésem nem esik semmiféle természeti szükségyszerűség »büntetőjogi« hatáskörébe. Viselkedésem indítékai teljesen egyéniak, szabadok, szubjektívek. Egyedül a haszon, a kellemes, a nekem jó biológiai alapjával meghatározottak. Ez az alap azonban nem mindenkinél egyforma. Ha nekem az a jó, hogy ordítsak, akkor miért ne tegyem. Ha valakinek az a jó, hogy nem dobálja szét a papirost, hát ne tegye. Így valósulhat csak meg a demokrácia, a szabadság. Csak így tudtam igazán mások egyéniségét. Ne avatkozz be mások belügyeibe, de mások se avatkozzanak az én életembe — ez a lényeg! Mi lenne, ha mindenki mindig és mindenhol csupán bizonyos, korlátozott számú viselkedésmoдел közül választhatna? Ha mindig el kellene fogadnunk bizonyos tipizált külsőségeket a »ha nem, akkor majd...« fenyegetésének nyomozó terhe alatt, akkor egy inkvizíciós világot kapnánk, ahol az erkölcsöt, a szépséget, a jót, helyeset stb. a fejbőlintások, a beépülő engedelmség szolgálékisége határozná meg. Másrészt arra is emlékeztetnek, hogy a társadalmi viselkedés formáinak nagy része hallóeffektus típusú, tehát semmiféle objektív alapja sincs. Ezért cselekedeteink tartalma a fontos, nem pedig a forma.

Így érvelnek sokan a szabadság nevében, de rosszul teszik, ha azt gondolják, hogy a jónak, szépnek, helyesnek tartott külsőségek (s az értékek általában) csupán szubjektív megokolásuk lehetnek. Az a felfogás is helytelen, hogy a természettudományos területen megkövetelhető egy uniformizált viselkedésmódot, de a társadalmi élet, a kultúra területén az ilyen megszorítások önkényuralmat jelentenek. Eszerint tehát a világ két-tébomlik: a szükségszerűség világára és a szabadság világára.

A szabad viselkedés híveinek ellenkezése akkor rejt magában némi értéket, ha bírálata az elnyomó tekintély egyeduralma ellen irányul. A lázadás azonban nem igazolható, ha minden általános értékrendszer, minden társadalomtervező irányelv létjogosultságát vonja kétségbe. Az embernek szüksége van értékrendszerekre, melyek kultúrájának tervezését irányítják. Megengedhetőnek tartom, hogy valamikor a tekintély szentségén alapuló viselkedésmódot kiegészítse a szükséges volt. A totemizmus, a tabuk, a mitológiai értékrendszerek stb. mind a tekintélyen, az emberen kívüli és emberek feletti szükségszerűségekre alapozódtak, de szocializáló, humanizáló hatások végeredményben nem tagadható. A tekintélyek azonban mindig kizárólagosságra törekednek, véges jellegűek és változatlanok, örökérvényűnek tüntetik fel magukat. Ezért idővel a haladás kerékkötői lesznek. Ma már a tekintélyen alapuló értékrendszerek ideje lejárt a változatlan és a végesség eszméivel együtt. A végtelen változás felismerésében és hirdetésében, az ember mindenhatóságának tételezésében azonban elveszhet az ember, ha kultúrájának tervezésében nem terem magának viszonylag változatlan, általános érvényességet követelő irányítók — értékrendszereket, ha nem alakít ki olyan külsőségeket, melyek segítségével viszonylag tartósíthatja és a kívánt irányba terelheti a társadalom tagjainak viselkedését. Ezek az irányítók nem alapozódhatnak sem az »örök tekintélyekre«, de a teljesen szubjektív forrású, hallóeffektus típusú, »az egyedi ember a mértéke mindennek« elvűből fakadó választásra sem.

Habár az értékelő tevékenység teleológikus (célszerűségű), ugyanakkor determinált (meghatározott) is. Ez a meghatározottság — éppen úgy, mint a célszerűség — nem emberen kívüli eredetű (istentől, természettől stb.), hanem az eddigi történelmi gyakorlatból fakad. Az értékek, tehát az értékek megvalósítását célzó külsőségek, mint eszközök is, mindig egy bizonyos viselkedérendszer kialakítását célozzák. Akkor humanusak, ha megválasztásuk az emberiség általános fejlődését szolgálja, de nem az egyén rabságának árán, s akkor reálisak, ha megválasztásuk nem teljesen tetszőleges, hanem az objektíve adott lehetőségekből származik. Ezért az értékek s megvalósítási eszközeik (többek között a külsőségek) megválasztásában nem lehetünk teljesen szabadok. Ez a tétel éppen úgy érvényes például egy technológiai folyamat eredményességét befolyásoló forma, stílus megválasztásakor, mint például a kulturális élet bizonyos külsőségeinek elfogadásakor. Így a társadalmi életet irányító értékek megvalósítását elősegítő külsőségek megválasztása mégis erős hasonlóságot mutat az emeletről való leugrás példájával. Egy társadalom szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy milyen külsőségeket fogadunk el. Egy értéktartalom formái nem függetlenek a tartalomtól. Persze, azokon a területeken (pl. a matematika, fizika, orvostudomány, technika stb.), ahol bizonyos szabályok posztulálásának lehető káros, vagy hasznos következményeit precízen lemérhetjük és saját bőrünkön meglehetősen gyorsan és közvetlenül tapasztalhatjuk, ott hajlamosak vagyunk arra, hogy a posztulált szabályoknak s a hozzájuk fűződő külsőségeknek embertől független, örök és objektív lételemeket tulajdonítsunk. Ilyenkor hajlamosak vagyunk arra, hogy az ember szerepét csupán a felismerő, visszatükröző, szemlélő, de nem a szabályalkotó, nem a cselekvő viszonyulásra korlátozzuk. Úgy emléik, hogy például a televízió működésének törvényei öröktől fogva megvoltak — valahol egy örök, változatlan lényegvilágban —, de csak most »tükröződtek« (többé-kevésbé pontosan) az emberek felismerő tudatában. Az ilyen szabályok érték voltát, s az ilyen értékekhez fűződő külsőségek szigorúan meghatározott voltát senki sem vonja kétségbe. Ezek célszerűségi indítékait rendszerint minden ellenvetés nélkül elfogadjuk (rend-

szerint a haszonelvűségre hivatkozva). Senki sem lázad például az ellen, hogy ennie »kell«, hogy meghatározott módon »kell« viselkednie, ha autót akar vezetni stb. Ezért van az, hogy a munkaszervezés eredményesebb voltát elősegítő külsőségeket rendszerint mindenki szükségeseknek is, meg egyúttal célszerűeknek is tartja, tekintet nélkül osztályhelyzetére és egyéb nézeteire.

Azokon a területeken (irodalom, festészet, politika, filozófia, társadalmi viszonyok általában), ahol bizonyos szabályok posztulálásának lehető káros, vagy hasznos következményeit már nem mérhetjük le mennyiségileg, s nem tapasztalhatjuk közvetlenül és érzékszervileg, ott hajlamosak vagyunk arra, hogy a posztulált szabályoknak és a hozzájuk fűződő külsőségeknek csak szubjektív, csak tetszőleges, tulajdonságokat adjunk. Ilyenkor hajlamosak vagyunk arra, hogy az embernek teljes szabadságot adjunk (ugyancsak a haszonelvűségre, de nem a mindenkinek jó, hanem csak a nekem jó haszonelvűségére hivatkozva). Ezért úgy tartjuk, hogy teljesen joggal lázadunk a hallgatni kell, az előírt módon viselkedni kell követelményei ellen. Az ilyen követelmények célszerűsége már vitás. Így bomlik a világ kétfelé. Az egyik kell ellen nincs apelláta, a másik kell — nem is kell.

4.

A fentiekből az következik, hogy a társadalmi értékek szubjektivizálása miatt az interpretálás legkülönbözőbb tarkaságát kapjuk. A lényeg az, hogy rendszerint elfogadunk egy objektívnek tartott szabályt, értéket elősegítő külsőségek kialakításának módszereit is, csak a külsőségek megválasztásában és létjogosultságuk megokolásában különbözünk. A kapitalistának például a technológia törvényszerűségei azért értékek, mert az általuk igényelt viselkedésformák elfogadása nagyobb érték többletet eredményez. Szocialista társadalomban ugyanezek a szabályok és a hozzájuk fűződő külsőségek meg azért értékek, mert elősegíthetik a humánusabb élet kialakítását. Elősegíthetik — írtam! Hogy valóban elősegítik-e, az már nem objektíve szükségszerű, az már nem az »ellenvetés nélkül kell« világtól függ, hanem a társadalmi életet irányító értékrendszer »nem okvetlenül kell« világtól. Így oda jutottunk, hogy a szükségszerűség világa végül is a szabadság világának eszköze lesz. A technika például egyaránt eszköze lehet a kapitalistának is, a szocialistának is. A társadalmi életet irányító értékek és külsőségek szabad választására hivatkozva a kapitalista nem tesz különbséget a szükségszerű és a »hallóeffektus« típusú külsőségek között, mert fő értéke »az igaz az, ami pillanatnyilag nekem hasznos« elve.

Megengedhető-e a szocialista társadalomban a »kegyes család« motívumára épülő, a nem szükségszerű, de célravezető viselkedésformák szorgalmazása?

5.

A cselekedetek és jelenségek önmagukban nem rendelkeznek semmiféle olyan erővel, tulajdonsággal, mely segítségével következményeik helyes, vagy káros voltát előre kimutathatnánk. Ám a tudományos hozzáállás történelmileg önmagát állandóan helyesbítő tapasztalathalmaz, precíz formája stb. mégis nagyobb valószínűségi biztosítékot nyújt az értékelés kritériumainak, meg a kívánatosnak tartott külsőségek megválasztásakor, mint bármilyen más tapasztalathalmaz. Elfogadhatjuk például a »kegyes család« meggondolásából kiindulva azt a tételt is, hogy egy hallóeffektusszerű viselkedésformát kell kialakítanunk egy munkaközösségben, egy társadalomban, hogy bizonyos nemes célokat könnyebben megvalósíthassunk. Az ajánlott viselkedésforma nem következik ugyan objektív szükségszerűséggel az eddigi fejlődésből, csalfa volta még tudományos eszközökkel is kimutatható, de alkalmazása pillanatnyilag »hasznos«. (Tegyük hozzá, hogy az ilyen »építő« tevékenység — sajnos — a szocialista társadalmakban

gyakran előfordult, s ma is előfordul.) Ha a »kegyes család« elvét alkalmazzuk, akkor kezdetben rendszerint »áldásos« következményeket tapasztalhatunk. Bizonyos idő után azonban a káros következmények túl magas árát kell majd fizetnünk. (A pragmatista haszonelvűségre épülő vezetésrendszerek mai — keleti és nyugati — válsága is azt bizonyítja, hogy a félrevezetésen és az egyoldalú hasznosságon alapuló formák szorgalmazása káros. Kis fantáziával mindenki példát találhat magának. A természettudományos területen is számos példa sorolható — az erdészeti és halászati rablógazdálkodástól az építőanyag »kispórolásáig«. A pedagógusok régen tudják, hogy a gyermeknevelésben nem mindig az a jó, ami pillanatnyilag hasznos.)

Ezért a társadalom kultúrmodelljének tervezése (tehát a nevelés koncepciója, azaz a társadalmi élet termelési formáinak megválasztása) csakis a tudomány racionalistására épülhet. A tudományos elemzés nem avatkozhat bele »független változó« gyanánt a dolgok menetébe, mert maga is része a társadalmi élet folyamatának, de megteheti, hogy az »adott« állapotok alapján nagy valószínűséggel posztuláljon, s lehető feltételezéseinek következményeit előrelássa. Más kiindulás esetén a vak véletlennek vagyunk kitéve. A tudós óvakodik attól, hogy a számára kedves, vonzó alternatívákat szorgalmazza. Tartózkodik attól, hogy saját tevékenységét ne bírálja, mert tudja, hogy ha ezt teszi, akkor a kezdeti sikerek után mások fogják kimutatni tévedéseit s elméleteit olyasfajta mosollyal kezelik, mint ahogy ma a »horror vacui«, a »flogiszton«, a »bölcsék köve« stb. elméleteivel tesszük. A félresikerült társadalomtervezés azonban nem mosolyt, hanem forradalmat válthat ki.

Hasonló példákat a társadalmak fejlődése is adhat. A régi keleti despotikus rendszerek, de az ókori Görögország és Róma történelme is azt mutatja, hogy az egyoldalúan csupán az illető társadalmakra vonatkoztatott értékrendszerek, amelyek ideig-óráig a fejlődést szolgálták, végül olyan következményeket szültek, melyek az említett kultúrák bukását okozták. Platón például helyesen látta meg a munkamegosztás fontosságát, a magántulajdon hibáit stb., de a társadalom tagjait a munkamegosztás örök kategóriáiba sorolta. Minden osztálynak sztereotip viselkedésmódot irányzott elő. Ezek a viselkedésmódek elméletileg nagyon célszerűek voltak, de egyoldalúak lévén, a platóni állameszményt — a szabadság biztosítéka helyett — az »egyiptomi kasztrendszer athéni idealizációjává« (Marx), azaz a rabáság eszményévé deformálták. A görög demokrácia, amely kizárta a barbárokat és a rabszolgákat, önmagát fojtotta meg, mert zárt, fejlődésképtelen lett. A korszerű tőkés társadalom »igaz az, ami hasznos« elméletére épülő, »kegyes családokban« megnyilvánuló kultúrmodellje elősegítette ugyan a haladást, de mert az így megvalósuló ellenőrzés, az ilyen módon kialakított külsőségek nem a történelmi szükség-szerűségből fakadnak, a tőkés társadalom az emberiség eddigi legnagyobb válságának társadalmá lett. Sajnos, a »kegyes család« elméletét valló szocialista társadalmakban, ahol a tekintély képezi az értékelés egyedüli alapját, hasonló krízis keletkezik, mert az eredmény az ember és ezért az egész társadalom egységük »dirigálása«.

Megállapítható tehát, hogy a szocialista társadalom tervezése (és nevelése), értékrendszereinek — s külsőségeinek — posztulálása nem szabad ugyan, hanem az eddigi történelmi fejlődés »adottjával« s a tudományos eszközök fejlettségével külön meghatározott, de ez a nem szabadon választott értékrendszer a tudományos elemzésre támaszkodva képes az »adott« alkotó megváltoztatására. Elméletileg képes! Hogy gyakorlatilag is az legyen, ahhoz az szükséges, hogy az elméletileg tervezett kultúrmodellek realizálását ellenőrizhesse.

A korszerű kultúra válságának egyik oka az, hogy a kívánatosnak tartott külsőségek propagandája és a mindenható reklám konformista, beépülő, szürke embernullák (Nietzsche) tömegét akarja, akikkel manipulálhatunk, s ezért rendszerünk eredményesen funkcionálhat. Az »egydimenziós« (Marcuse) nyugati jóléti társadalom, vagy az ideológiai sematizmusra épülő keleti totalitarista rendszerek célja s módszerei (árnyalatokra nem tekintünk) dehumanizálóak, a pénz, illetve az eszme tekintélyére ala-

pulók. A »jól funkcionálás« ára az elszürkülés, az egysíkúság. A stabilitás ára az elsorvadás. Ez pedig vagy belső folyamat eredménye, mint a már említett ókori kultúrák esete mutatja, vagy pedig az, hogy a bezáródó kultúra kifelé agresszív megnyilatkozásai az egész társadalom ellenakcióját váltják ki, mint ahogy azt a fasizmus esete mutatja. Egyébként hasonló példát a gyermeklélektan is adhat. Lewin, Lipitt és White kísérletei azt mutatják, hogy a zárt, autoritativ vezető és sztereotíp külsőségekre épülő gyermekcsoport kezdetben eredményesebben működött, mint a demokratikus csoport, de később stagnálni kezdett, s alkotószelleme ellaposodott.

A beépülés ellenzői a másik végletbe mennek. Ők minden külsőséget relativizálnak. A rombolva újat akarás eszméjét azonban abszolutizálják. Az örök lázadás elmélete gyakorlatilag igen hasznos, de csak egyeseknek. Aki ezt hirdeti, az mindig érdekes, mindig a központban van. Elméletileg azonban mindez abszurdumhoz vezet: vagy a lét értelmetlenségének állításáig, vagy A. Camus Sziszüphosz-mítoszáig, melyet egyetlen társadalom sem fogadhat el kultúrája alapelveként. A »minden létező« így értelmezett bírálata öncélú, mint ahogy Sziszüphosz örök sziklatologatásának soha eredményt el nem érő voltát sem tekinthetjük értéknek, hacsak nem akarunk saját szenvedésünk értelmetlenségében mazochista módon kéjelegni, vagy ha az ilyen elméletek népszerűsítéséből nem akarunk magunknak hasznos egyéni tőkét kovácsolni.

Az anarchista irányzatok (a hangzatos és szentimentális fűszerzett-ségű hippie ellenkultúráktól a programszerűen akadémikus hangvételű Sartre-, Camus-, Freud- stb. elméletekig), az ellenőrzés és a külsőségek meghatározhatósága tagadásában látva a szabadságot, maguk is értékrendszereket állítanak fel, melyeket megkövetelnek, s ezért önmaguknak ellentmondóak. A »nem kell kontroll« elve azonban végül csak a »Homo komini lupus« irracionális kontrolljához lyukad ki. Az ellenőrzésről és bizonyos külsőségek megkivánásáról való lemondás csak azt eredményezi, hogy az ellenőrzést másoknak engedjük át. (A magyar népviseletet, például, sovinsztának, szentimentális ódiságnak stb. gúnyolva, el is értük, hogy jóformán elveszett, vagy esetleg operettbohózáti formában díszeleg. A nemzeti kultúra elhanyagolásával elértük, hogy gyermekeink az aradi tizenháromról esetleg azt hiszik, hogy »je-je« zenészek voltak. Mit kaptunk a károsnak, feleslegesnek stb. címzett külsőségek helyébe? Talán nem jöttek más — cseppet sem kívánatos — külsőségek és kultúrmodellek, melyek befolyásoló ereje éppen nem a szabadságot neveli, habár a »szabadság« nevében szólal meg?) A viselkedésformák történelmileg alapozott eseteinek elvetése sokszor történelmileg egyáltalán nem szükségszerű formákat szül: új kontrollt, amely új agresszivitást hoz. S a kör bezárul.

B. F. Skinnernek igaza van, amikor azt mondja, hogy a befolyásoló, irányító szerv ereje valójában a befolyásoltaktól függ. Mondjuk ezt úgy, hogy az alacsony műveltségű, önállóan emberekre könnyebben kényszeríthetünk biológiailag vonzó viselkedésmodelleket. Gyenge minőségű egyedek esetében a központosított irányítás könnyen a tekintélyimádat szolgalelkűségét szüli, öngazgatás esetében könnyen az anarchiát egyengethetjük. Oda jutottunk tehát, hogy a humánusabb társadalmi viszonyokat akarva nem hanyagolhatjuk el a helyes kultúrformák szorgalmazását. A helyes kultúrformák nem alapozódhatnak a kegyes család indítékára. Nem kényszeríthetők ki központilag is uniformizáltan. Nem hanyagolhatjuk el az emberek nevelését, hogy kezdeményezőkéességük és önállóságuk ne csorbuljon, de ne is az ösztönösségre alapozódjék.

6.

Nálunk, azonban — sok jel mutatja — ezt a felismerést sokan nem tartják fontosnak.

A szocializmus sztálinista deformációjára való reakció sokszor látszólag anarchista nézeteket termel, de valójában alkalmat ad a jól szervezett kapitalista propagandának. A kapitalista propaganda betörése pedig a látszólag ártatlan külsőségek elfogadtatásával hódít. A totalitarista bürokrácia

sok bűne közül az az egyik, hogy a fehér-feketére egyszerűsített propagandával túlforszírozta, s ezáltal neveltségessé tette azt a friss, forradalmi viselkedéssztilust, amely a század elején magával ragadta az ifjúságot, s amely »új időknek új dalaival« (Ady) a régi renddel együtt annak pókhálós, de tradícióiban erős külsőségeit is elvetette. Egyszerűbben mondva: a cicoma nélküli egyszerű öltözék, a közvetlen beszédmódor, stb. idővel — sajnos — a szocialista realizmus dagadó nyakú vaskos munkásifjú és a dagadó és dülesztett mellű tenyeres-talpas kolhozlány tragikomikus figurájává változott az ideológia boszorkánykonyhájában. A forradalmi kultúrformák, a dolgozó szimbólumai a személyletenné szürkített Tömeg szolgálóivá tipizálódtak.

Maurice Duverger írja, hogy a két világháború között a burzsoá ifjúság egy része magáévá tette a fasiszta köszöntést, a menetelés parádéit, a barna inget, zászlótépést, könyvégetést stb., s így menekült az unalmas, szürke polgári rendtől. »Egy egész nemzedék megérezte a fasiszmus vonzóerejét, mielőtt még az megmutatta volna mérgező gyümölcsseit« — írja Duverger a *Nép nélküli demokrácia* című munkájában (Rad, Belgrad, 78. o. szerbül). Hasonlóképpen ma a tömegkommunikáció hatalmas gépezete teljes erőbevetéssel népszerűsíti az »eredeti«, »szabad«, »független« személyiség kultúrmodelljeit. Olyan befolyás hatását érezzük, amelyhez képest a göbbelsi propaganda gyermekjáték. A külsőségek vonzóereje erős. Elfogadjuk a felkínált gyümölcsöt, s még nem akarjuk tudni, hogy mérgezett.

A tragédia az, hogy elvetjük a forradalmi viselkedés — sajnos komikussá vált karikatúrának silányított — formáit, de elfogadjuk a biológiaiilag, vagy »zsebszempontból« vonzó, divatos tőkés manipuláció külsőségeit. Mindezt a »szabad választás« teljesen meghatározatlan fogalmára hivatkozva tesszük: hiszen »két világ van: a természeti szükségszerűség és a társadalmi azt teszke, amit akarok világa«.

Az ilyen hatások ellen nem védekezünk kellőképpen. A verbális ellenpropaganda csak erkölcsi prédikáció. Nem állítunk szembe semmiféle kultúrmodellt. Nekünk nincs kialakult stílusunk, nincsenek vonzó külsőségeink. A modern kontrollmódszereket (helytelenül) kizárólagosan kapitalista jellegűeknek deklaráljuk s elítéljük őket. A gyakorlatban azonban megengedjük az ilyen kontrollmódszereket, a tőkés propaganda megvalósulását. A kontrollmódszerek valójában nem osztályjellegűek, hanem csupán eszközök. Mi nem használjuk fel őket saját céljainkra. Így megfosztjuk magunkat egy hatásos fegyvertől. Elméletünk ezért elszakad a gyakorlattól s tserilizálódik, katekizmusjelleglet kap.

A nevelési szempontok például társadalmunk tervezésében nem kapnak kellő gyakorlati erőt, illetve a nevelést hatékonyabban végzik a bulvárlapok, az alkalmi csoportok stb., mint a hivatalos szervek. Az elmélet eme öngyilkossága ugyanakor a nem kívánatos elméletek életét szüli. Aki lemond az ellenőrzésről, azt más ellenőrzi. Ez ellen nem segít az elméleti lamentáció. A »forradalom« szó ma rendszerint nem forradalmi törekvések elkendőzésére használatos. Ma kultúrforradalom, nemzeti forradalom stb., a szexuális forradalomig minden van. Ma mindenki forradalmi. S ha jól megnézzük a dolgokat, akkor úgy is rémlik, hogy a szocializmus eszméit mindenütt kevésbé erélyesebben népszerűsítették, mint a modern »forradalom« eszméit. Egyszerűen tragikomikus, de inkább tragikus, hogy a koszos és cafrangos öltözékű, gubancos hajú szőrös emberek — atúra-trogolodták — kiáltják ki magukat a humanizmus, a szocializmus, az erkölcs, az esztétika bajnokaivá, s ők adnak példát. (Tisztelet a kivételnek, amely azonban csak erősíti a szabályt.) Az »underground«, »az obszólote communism« szerzői, az ösztönök felszabadítására és a neurotikus emberek eredményeinek kivételes alkotóértékére esküdve, a történelem elszigetelt példát fitogtatva a morbid invenciót fetiszizálják »Új Embernek«. Ezt nevezik szocializmusnak. Figyeljék meg az ilyen szocializmus külsőségeit. Minden szervezett rend: totalitarizmus, beépülés, gyengeelműség, sztereotípiá. Minden helyébe a szabadság totalitarizmusa — ez a legveszélyesebb tiranizmus — lép. A támadás lendületes. Aki nem érti az emberi nem szervek »forradalmiságát«, az, aki nem fogja fel az értelmetlenség és morbiditás értelmének és művészinak titulált voltát, az egyszerűen reakciós, buta,

kispolgári, ortodox stb. Ha például a pedagógus diákegyenruhát követel, vagy kifogásolja, hogy tanuló a strandon is minősíthetetlen öltözékben illegessék magukat a laboratóriumban, vagy az előadóteremben, akkor az illető vaskalapos és sztálinista. Ha az iskolában tilos a dohányzás, akkor elfojtják az ifjúság jogait. Ha valaki a szexuális forradalom »virágait« és »gyümölcseit« mérgezőnek minősíti, akkor ez az ideológiai kényszer megnyilvánulása. Ha az ötöl-hatoló akadémiai polgárt megbuktatjuk, akkor reakciócsak vagyunk, akik nem fogjuk fel a »kor szellemét«, s az infantilizmust nem tartják éleselmjűségnek.

A pedagógiában a formabontás igen erős. Ezért részleteztem ezt a példát. A gazdaságban is hasonló a helyzet. Ma már az a »forradalmi«, akinek nem írható elő a munkaruha, s ma már az is jutalmat érdemel, aki nem kécis el a munkáról. A trágár beszéd, ordibálás és szemelés természetes jelenség. A mély értelműnek titulált »művészetek« vadhajtásairól most ne is beszéljünk.

7.

Ha a külsőségek szimbólumként jelentkeznek, nem tekinthetők ártatlan jelenségeknek. A szemétdombra emlékeztető közhelyek, a rikácsolástól hangos utca, a jellegtelen, sablonos előadóterem stb., a stílus híján levő, szimpla pedagógiai, kereskedelmi, politikai stb. vezetés éppen olyan hatóerejű, mint az irás elején említett gótikus székesegyház. A stílustalanság is bizonyos stílusú. Nekünk nincs stílusunk, de éppen az a »stílus« a legnagyobb baj. Mindezzel nem azt akartam mondani, hogy a mini-midi-maxi, a hosszú haj, a szmoking, a micisapka, a »kérlek szépen«, a begőzölt az öreglánya, a »rettenhetetlen, betonba ágyazott szocialista öntudatú elvtársaim« stb. külsőségei önmagukban véve eleve jók, avagy rosszak. Ezért mi akár a hippistilust, akár a szmokingot és a csokornyakkendőt, akár a köpködést, vagy akár a dobszóra való menetelést is elfogadhatnánk a szocialista értékeszmény külsőségeinek, ha először, az egyes külsőségek mögött nem húzódnának meg történelmileg diszkreditált ideológiák, s másodsor, ha bizonyos értéktartalmak és bizonyos külsőségek összefüggései csupán teljesen szubjektív viszonyulásuk volnának. De nem így van.

Fontos tehát, hogy a stílustalanság stílusát, s a különféle külsőségek tarka áradatának rántörését ellenhatással semlegesítsük. Ezért új, szocialista szempontból szükséges külsőségekre és kontrolleszközökre van szükségünk. Hogy ezeket megtaláljuk, kutatnunk kell azokat a körülményeket, amelyek a választható viselkedésmodelleket meghatározzák. Ettől függ kultúránk eredményesebb tervezése s nevelése. A feladat mindannyiunkra, de különösen a pszichológusokra és a szociológusokra vár. A feladathoz tartozik a probléma felvetése is, hiszen minden kutatás kérdések felvetésével kezdődik. A felvetett kérdéseket elemezni kell. Ha az elemzés elveti a felvetett kérdéseket, már ez is eredmény.

ALKOTÓMŰHELY

SOLYMÁR ISTVÁN

MINŐSÉGEK CSERÉJE

— Pannónia 71, Muraszombat —

A nagy humanista álmodók mindig határok nélkül képzeltek el az emberiség aranykorát. Bármilyen atavisztikusak a bicskás indulatok, sajnos mindmáig felgerjeszthetők, ha valakik éppen ilyen tűznél akarnak pecsenyét sütni. A határokon átnyúló érdeklődés, baráti együttműködés épp ezért illik a művészethez, amely itt és ott eléggé bizonytalan és zavart korunk emberéhez szóló mondandói tekintetében.

A túl sokat markoló nemzetközi monstre biennalék tömegtermelése a devalváció felé hajlik. Elegáns hírverő apparátusuk alól mindinkább kilátszik a kereskedelmi stratégia. Sokszor már a protestálás sem igazi, csak az osztozkodás módján változtatna. Egyszerűbb, tisztább így, ha közeli szomszédok kérdezik egymást: hogyan, miként dolgoztok, vélekedtek manapság?

Ezer példa igazolja, miszerint Közép- és Kelet-Európa népeinek művészettörténetében, kisebb-nagyobb eltolódással, párhuzamos jelenségek játszódtak le. A nemzeti karakter ízei, eltérései éppoly izgalmasak, mint a történeti párhuzamok. Ha nem is ikrekről, de atyafiakról van itt szó, akik jobb-rosszabb sorsfordulásaik közepette egymás mellett művelték kertjeiket.

Muraszombatban harmadszor rendezték meg az idén a Pannónia elnevezésű nemzetközi képzőművészeti kiállítást. Ennek a városnak nem voltak festői, szobrászi hagyományai, s a kezdeményezés sem pénzbeli áldozattal, sem új galéria építésével nem sikerülhetett volna, ha nem akadnak ott oly lelkes szervező munkásai a képzőművészet ügyének, s ha ezek nem jó irányban keresik a kulturális szükséglet kielégítését. A Pannónia előzmény nélküli fiatalságából csinált tőkét. Biennaléját a szomszédos külföldi és belföldi területek találkozájává tette, stílusbeli előítélet nélkül, friss információk és minőségek cseréjében ismerte fel célját.

Mikor a Pannónia-zsűrik a Muraszombatban, Eisenstadtban, Szombathelyen összegyűjtött szlovén, osztrák, magyar munkák bírálatahoz, a díjak osztásához láttak, eddig mindenkor mellőzték a provinciális érdekeltsegeket. Viták útján olyan határozatokra jutottak, amelyeket végül minden közreműködő zsűritag sajátjának érezhetett. 1969-ben például egészen fiatal magyar festő: Hencze Tamás kapta a legtöbb szavazatot, s vele az első díjat, mert a nemzetközi zsűri dinamikusnak, erőteljesnek, egyéninek találta az eredetileg op artból indított munkáit. Henczét saját hazája számára is felfedezte — nem érdemtelennül — az akkor megnyilvánult értékelés.

Idén három fődíjat és ugyanennyi vásárlással egybekötött mellékdíjat osztottak ki. Érdekes, hogy az általában neoavantgarde, s ezen belül jó színvonalú osztrákok közül *Feri Zotter* (szül. 1932) folklorista jellegű kompozícióit emelték ki fődíjjal és az előbb egyszer már díjazott Peter Pongratz (szül. 1940) naiv szürrealistának mondható kompozíciói — a kiállítás egyik kétségtelen csúcspontja — vásárlási díjban részesültek.

A három ország közül a legkorábban neoavantgarde irányvonalú osztrák művészek köréből az uralkodó irányzattal — összefüggésük ellenére — lényegében ellentétes tendenciák arattak tehát sikert. Értethető az ilyen fordulat, ha meggondoljuk, hogy a művészet nem átvétel, ismétlés, leckefelmondás, hanem hozzájárulás kérdése.

A jugoszláv résztvevők közül *Zmago Jeraj* (szül. 1937) rendkívül kemény, sötét-világos ellentétre, minden megszokott artisztikum mellőzésére épült munkái és *Lojze Logar* (szül. 1944) minimal artba hajló konstruktív absztrakciói kaptak díjat. A neoavantgarde-ot nem felületes ötletekben folytatni kívánó jugoszláv előrehaladás elevenségét igazolja ez a választás.

A magyarok zöme az ilyen együttesben kissé mindig konzervatív-nak hat. S ez nem pusztán a művészetpolitikai adottságok miatt van így. A magyar művészetnek jellegzetessége, hogy kerüli a szubjektum gesztusainak szélső határait. Az újítást a hagyomány őrzésével köti össze és rezonanciára törekszik közösségével. Jó példa erre az idei fődíjas, *Bartha László* (szül. 1908) művészete, amely nehezen skatulyázható, mert elvont formákkal a valóság élményét, emlékét idézi föl. Lírai absztrakciói újszerűen meglátott tájakat, évszakokat állítanak elénk. Koloristának talán ő ma a legjelentősebb Magyarországon. Színvilágával, ami franciás finomsággal tálalja a lokális magyar ízeket, kollektíve fölfogható, teljességigényű jelentést fejez ki.

A mellékdíjas *Geszler Mária* (szül. 1941) keramikus munkái annyiban rokonai *Bartha* képeinek, hogy a játék, a passzió felől közelítenek a művészet szentélyéhez. Kavicsos táján az anyag szépsége a művész ötletességével találkozott.

Tanulságos volt megfigyelni a válogatást és a véleményeket. Közel járt a díjnyeréshez *Mészáros József* (szül. 1925) naiv naturalista képével (*Parasztasszony gyermekeivel*). Ez a festmény ma kevés elismerésre számíthatna a magyar szakmai fórumokon, mivel úgy vélnék, hogy az

utóvéd küzdelmet folytató lejárt irányzat megnyilvánulása. Ugyanakkor a szomszédos külföld szakértőit ezúttal teljesen hidegen hagyta Németh János (szül. 1934) keramiája, pedig honfitársai igen nagyra értékelik tömör, népi ritmusú, »fáros, mellyes« plasztikáit.

Nem ritkán tapasztalhatjuk, hogy akadnak a művészetben olyan »belügyek«, amelyekhez nyelv, kedély, tradíció, életforma beavatottsága szükséges. Az ilyen művek sincsenek elzárva a világtól, de nem mindenütt szólalnak meg. »Talajhoz kötött«, lefordíthatatlan hatásuk csak akkor bontakozik ki, ha valamilyen azonosság körébe jutnak.

Az élő művészettel szemben nem közömbös történész, művészeti író akkor követ el súlyos hibát, mikor véglegesített programjának fölényével közeledik az eleven alkotó munkához.

Bátorság ugyan bőven szükséges, hiszen — mást nem számítva — bizonyos lehet abban, hogy nem ússza meg tévedések, ellentmondások nélkül, de a kételyből sem lehet kevés benne: ami ma igaz, holnapra hazuggá válhat. A művészet jó találkozásainak nyílt, barátságos légköre egyúttal a művészeti írókban frissítheti a gondolkodás vérkeringését.

Egybevethető, mozgalmas, rokonul eltérő művekhez a közönség szintén könnyebben közeledik. Sportban is vonzóbbak a nemzetközi tornák.

A Pannónia szervező központja ezentúl is az alapító Muraszombat marad, de két év múlva Szombathelyen, négy év múlva Eisenstandtban rendezik meg a biennalét.

A ZENEI FEGYELEM HITÉVEL

Molcer Máttyás *Concertino zongorára, üstdobokra és vonószenekarra* című alkotásáról

Korunk művészeti alkotásaira rányomja bélyegét a formakeresés; a tartalom és a forma összeütközésének antitezise jellemzi a legújabb kor zenei alkotóinak ars poeticáját. Ebben a művészeti miliőben szinte jólesik, ha olyan műalkotást ismerünk meg, amelyben a tartalom és a forma annyira művészi igénnyel egészíti ki egymást, mint Molcer Máttyás legújabb alkotásában, a *Concertino zongorára, üstdobokra és vonószenekarra* című alkotásában, amelynek ősbemutatója az Életjel üzenet-estjén volt. A formailag teljes, zárt versenymű erényei már első halláskor felismerhetők, s a partitúra tüzetes áttanulmányozása egyértelmű tanúbizonyságot nyújt afelől, hogy jelentős művészi értékei vannak.

Mindenekelőtt üde, szinte juvenilis hangvétele ragadta magával a hallgatót. Közvetlen hangulati élményt nyújtott a változatos, hol kissé szomorkás, hol viszont ábrándosan mosolygó partitúra megszólaltatása. Az egységes zeneművet — a szubtil lírai hangvétele mellett — a jóízléssel párosuló szellemesség is átszővi. Helyenként a közelmúltban sikerrel előadott *II. zongoraverseny* hangulata áradt felénk: ebben az alkotásban is egy bizonyos fajta brechti elidegenülési folyamatnak lehettünk fültanúi. Az alapos mesterségbeli tudás azonban a műnek ezekenél a részeinél is kellő fegyelemre készítette a szerzőt.

A nyersanyag sajátos molceri alakot öltött: a vonósok által megszólaltatott *Allegretto cantabile* lágy, szenzibilis, mondhatni törekeny, magyaros hangvételű melódiái az üstdobok határozott, erőteljes ritmikájú második témájához vezetnek, majd a zenekarnak polifonikus ihletésű harmadik témájával le is zárul az exozóció.

Nem hallgathatjuk el a beiktatott zongoraszóló hatástkeltő szerepét. A második téma ritmikus, határozott motívumaival kapcsolódik a versenyműbe, hogy azután a brahmsi koncepciók szellemében egyenrangú partnerként közreműködjön a zenekarral. Az ilyen megoldású »in medias res« alkotói technika, hisszük, Molcer poétikai jártasságára vezethető vissza, ugyanis a zongoraszóló jelentkezése után azonnal a technikai feladatokat igénylő földolgozási rész, az úgynevezett Durchfürung következik, amelyet egy széles skálájú zongorakádencia követ, mintegy tág teret hagyva az előadóművész rögtönzési képességeinek, hajlamainak.

A zongorakádenciába majdnem teljesen észrevétlenül beleolvad egy rubatoszerű, lassú, méltóságteljes tétel, amelyhez hasonló formai tételre nemigen emlékszünk. Ez az újítás azonban nem fenyeget

keskedés — amire, sajnos, korunk alkotásaiban igen sok példa van —, hanem egy kiforrott, szabályszerű, művészi igényeket nem nélkülöző mozzanatot; ugyanis Molcer nagy sikert aratott *I. zongoraversenyénél* is alkalmunk volt felfigyelni erre az eufonikus vonatkozásaiban szerencsés megoldásra.

A középső rész, a Rubato szférikus megoldása s a tételbe beékelődő zongoraszám nyújtja a fő zenei élményt. Az ember társadalmi elhagyatottságának magasztos hangulatbeli megformálása ez a zenei fejezet: a tökéletes áhítása, az antimetafizikai világmegváltás fennkölt monológja. A vonósok ad libitum glissandói egyfajta félelmet ébresztő zsongást, az ember lélektani ürességének, társadalmi helykeresésének az érzetét keltik a hallgatóban.

A versenymű további része az üstdobok halk morajával indul a zeneelmélet által szabványyszerűen meghatározott útján. A továbbiakban felidéződnek a második téma határozott ritmusai, majd a szokásos repríz-komplexummal folytatódik, hogy azután a versenymű a codával le is záruljon.

A kiskoncert jellegzetes hangvételbeli sajátága a helyenként felbukkanó magyaros motívumok sora. A zongora lágy szellemben fogant recitativója egy kicsit szűkebb hazánk etnikai körülhatároltságát, az itt élő népekkel vállalt sorsközösségünket kelti életre a zene hangján. A magányosság érzetét idéző zongoraszóló a tömeges, de néma hangszeregyvelegben, a kis népek tragikummal telt sorsát érzékelteti. A sorsvállalás elhalkuló himnusza ez a fejezet.

Végül megállapíthatjuk, hogy a szerző — bár kiválóan ismeri a szólóhangszert — nem alkalmaz bravúros megoldásokat, sem csillogó futamokat, amelyek a standard zongoraversenyek sajátosságai. Mérték-tartása mindenképpen javára válik.

OLVASÓNAPLÓ

NAGYSZÓTÁR SZÜLETIK

Szerbhorvát—magyar szótár I—II. Főszerkesztő: Kovács Káimán.
Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1968—1971.

Bizony csaknem két évtizede már annak, hogy Újvidéken, a vajdasági művelődési egyesületek szövetsége magyar alosztályának helyiségében B. Szabó György elnökletével összeült egy tanárokból, újságírókból, jogászokból és politikusokból álló kis bizottság, s meghozta az első bizonytalan határozatot arra vonatkozóan, hogy el kell készíteni a szerbhorvát—magyar nagyszótárát. A munka mikéntjével kapcsolatos elképzelések tulajdonképpen csak még ezután, menet közben születtek. Nem voltak még akkor a szótárkészítéssel kapcsolatos tapasztalatok. Az előző években készült ugyan egy kis szótár, de ez nemigen volt más, csupán bizonyos szűkített kivonata Blagoje Brantić és dr. Derra György 1894-ben készült, jórészt szintén meglehetősen kis terjedelmű és főleg elavult szóanyagú szótárának, s nem is jelent meg, csupán az első, a szerbhorvát—magyar része, de ez sem volt alkalmas arra, hogy megoldja az ebben a tekintetben már régóta érezhető, krónikussá vált hiányt, legfeljebb bizonyos mértékben enyhítette a szükségletet. A parancsoló szükséglet ugyanis sokkal nagyobb volt annál, semhogy toldozgatással-foltozgatással, efféle régeből készült szótárkivonatokkal meg lehessen oldani.

A háború befejezése után az új utakon járó ország nem csupán iparát és mezőgazdaságát teremtette újjá, hanem megváltoztatta belső tartalmát is, s ennek a mélyreható változásnak megfelelően új fogalmak születtek a szerteágazó munka közben, olyan fogalmak, amelyekre magyar nyelven is meg kellett találni a megfelelő szavakat, semmi esetre sem elégedve meg az újságírók, vagy politikusok alkalmi szócsinálmányaival, melyek legtöbbször nem voltak többek a szláv szó tükörfordításainál, mégis rövidebb-hosszabb ideig meghonosodtak a tömegek körében is. Mert hát — valljuk be! — honnan is találhatna az egyszerű ember szavakat az új fogalmakra, ha nem az újságból, s az újságíró, vagy politikus honnan is vehetné őket, ha egyrészt nem jut hozzá megfelelő magyar nyelvű politikai és egyéb szakirodalomhoz, másrészt amihez hozzájut, az nem elégíti ki szükségleteit, mert részben valóságos, részben mondvacsinált különbségek mutatkoznak a két szomszédos országban egy nyelven használt szavak és fogalmak belső tartalma között!

El kell ismerni, hogy a jugoszláviai magyar nyelv kezdett megtelni olyan elemekkel, olyan szavakkal, amelyeknek értelmét a határon túl élő magyarok meg sem értették, vagy ami még rosszabb, félreértették, nem ugyanarra a fogalomra vonatkoztatták. A tervezett szerbhorvát—magyar nagyszótárnak tehát nem csupán az lett a feladata, hogy segítséget nyújtson az egymás mellett élő népek jobb megértésében és közeledésében, hanem ugyanakkor bizonyos rendet is kellett teremtenie az eluralkodó nyelvi zűrzavarban.

De hát hogyan is kellene munkához fogni? Egyrészt nem voltak a szótárkészítésben tapasztalt szakemberek, sőt még alaposan képzett nyelvészek sem. Volt egy-két tanár, egy-két író és újságíró, aki érdeklődött a nyelvészeti kérdések iránt, ezeket a rendelkezésre álló erőket kellett hát összefogni, hogy félig-meddig laikus alapokon, de nem laikus szinten megkezdjék a nagy munkát. Nagyon is érthető, hogy — különösen kezdetben — mindenki bizonyos kételkedéssel és gyanakvással tekintett a nagyszabásúnak ígérkező kezdeményezésre, előre is sajnálva azokat a hatalmas összegeket, amelyeket a társadalmi szükségletek más területeiről kell elvonni azért, hogy beleöljék őket egy legalább is gyanús kimenetelű vállalkozásba. A munka sikerében való kételkedést még csak fokozta, hogy tulajdonképpen nem csupán a magyar szótárkészítő szakemberek hiányoztak, de nem volt még az az alap sem, amiből megbízhatóan ki lehetett volna indulni. A régi szerbhorvát—magyar szótárak már terjedelmükénél fogva sem feleltek meg a nagyszabású elképzelésnek, hiszen a szokincsnak csak egy egészen kicsiny, jórészt elavult, időszerütlenné vált területét ölelték fel, s a mellett nem csupán a legújabb szóanyag hiányzott belőlük, hanem például a kifejezések végtelen tára is, amelyeket nem lehet egyszerűen a szavak szó szerinti átültetésével átfordítani magyar nyelvre, mert akkor esetleg egészen mást jelentenek, hanem a nyelv szellemének megfelelő, azonos értelmű kifejezést kell megtalálni és tolmácsolni magyar nyelven is. De még nem is csupán csak a szerbhorvát—magyar szótárak szóanyaga volt alkalmatlan az efféle nagyobb vállalkozás megbízható alapjául, hanem a fellelhető egy- és kétnyelvű más szerbhorvát szótárak is. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia szótára még befejezetlen volt, és egyébként is már befejezése előtt is inkább csak történelmi jellegű szótárnak volt tekinthető, hiszen hiányzott belőle a legújabb szóanyag. Bakotić irodalmi szótára is elavult, egyáltalán nem terjedt ki új fogalmakra, új kifejezésekre. A Matica srpska és a Matica hrvatska csak akkortájt kezdett bele új anyagot is felölő szótárának előkészítésébe. A kétnyelvű szótárak közül Ristić és Kangrga szerbhorvát—német szótára volt a legnagyobb, de nem a legújabb is egyúttal, hiszen ebben szintén nem lehetett megtalálni az új élet új fogalmainak megfelelő új szavakat, de még csak a nagyvárosokban kifejlődő argó új szavait és kifejezéseit sem. Vuk nagy szótára szintén csak a régi értelemben érezhető nagynak, másrészt elavultságához kétség sem férhet. Volt ugyan egy-két újabb kétnyelvű szótár is, részben új szavakkal, de ezek méreteikben, szóanyagukat tekintve nem voltak jelentékenyek.

Amikor tehát megindult a munka, minden rendelkezésre álló szótári anyag átnézésére ki kellett terjednie, beleértve még az időközben megjelenő újabb műveket is. A felhasznált szótárakat persze lehetetlenség volna mind felsorolni, és minden bizonytalansággal is, hiszen aki kíváncsi rá, megtalálja a hosszú sort a nagyszótár azóta megjelent első kötetében. Csupán szemléltetésül kívánok megemlíteni néhány igen fontos művet, például a már említett szótárakon kívül Benešić horvát—lengyel szótárát, Drvodelić horvát—angol szótárát, a zágrábi lexikográfiai intézet enciklopédiáját, Hadrović szerbhorvát—magyar kisszótárát, Vujaklija idegen szavak lexikonát, vagy a magyar művek közül például a Bárczi Géza és Országh László szerkesztésében megjelent *A magyar nyelv értelmező szótárát*, nem is szólva mondjuk a közmondások és szólások mindkét nyelven megjelent gyűjteményeiről, az időközben kiadott kisebb-nagyobb új szótárkötetekről és arról sem, hogy a szótár készítői munka közben megkapták a szerb és horvát, sőt a magyar tudományos akadémia teljes támogatását is. Mindez persze egyáltalán nem pótolhatta azt a nagyarányú külön szógyűjtő munkát, amely a mai könyvek, folyóiratok, valamint napi- és hetilapok figyelmes áttanulmányozásából és az új szavak kijegyzéséből állt.

A lassan kibontakozó munkát nem egyszer megtorpantotta, hogy elfogyott az előirányzott és kiutalt pénz. Zökkenőket okozott persze a munkatársak, sőt a patronáló többszöri változása is, hiszen a művelődési egyesületek szövetségének magyar alosztályától idővel az Újvidéki Egyetem keretében létesült Magyar Tanszék, majd pedig a Hungarológiai Intézet vette át a szótárkészítésről való gondoskodást, a kiadást pedig a Tartományi

Tankönyvkiadó Intézet vállalta magára. A pénzelés kérdését azonban mindez nem oldotta meg teljesen, s bizony még ma, a két kötet megjelenése után is anyagi gondok merülnek fel a hátralevő harmadik kötet kiadásával kapcsolatban. Az időnként előtérbe kerülő anyagi jellegű problémák azonban egy pillanatra sem állították le az egyre terebélyesedő munkát. A kis faládikákban egyre szaporodtak a gépelt sorokkal megtöltött kis szócédulák, s mire lényegében befejeződött a nagy munka, annyi szócédula, annyi értelmezett szó gyűlt össze, hogy még a 120 000 címszavas nagyszótár lapjain sem jut hely valamennyinek, annál kevésbé, mert hiszen a nagyszótár csupán a tágabb értelemben vett irodalmi nyelv szótára, és még ebben a terjedelemben sem vállalkozhatott arra, hogy nagyobb méreteket belemenjen az egyes szakmák, vagy tudományágak szakszótári részébe is. A nagyszótár mellett később külön munkák kezdődtek egyes szakszótárak összeállítása érdekében. A szakszavak legnagyobb része tehát a kis szócédulákról nem került át a szótár lapjaira, de a szakmai szavakon kívül a szócédulákon maradt számtalan tájjellegű, vagy elavult szó is. Ez a szócédulákon maradt anyag azonban egyáltalán nem értéktelen hulladék, hanem olyan rejtett kincs, amelyet szorgos munkával teremtetünk elő, s amely a szócédulákon maradványként feladatát. Mindjárt meg kell ugyanis mondani, hogy a szótárbizottság magának a szótárnak a kiadásán kívül magára vállalta azt a feladatot is, hogy megteremtí a közönségvizsgálót, vagyis akár levélben, akár élő szóval, telefonon át is segítségére lesz mindazoknak, akik hozzáférnek egy-egy szó, vagy kifejezés igazi jelentését keresve. Konkrétan tehát ennek a közönségvizsgálóknak a révén a szócédulákon maradt anyag is szervesen beletartozik a megjelent szótárkötetek terjedelmes tartalmába, a maga módján bővíti az ismereteket, és így fel-tétlenül hozzájárul a két nép fiainak jobb megértéséhez.

Az imént már szóltam a szógyűjtéssel kapcsolatos nehézségekről. Ezekhez azonban hozzátartoznak a szótárkészítés nehézségei is, részben a munkában résztvevő emberek gyakorlati tapasztalatlansága miatt, részben pedig azért, mert a rendelkezésre álló régebbi szótárak készítői sem mindig voltak következetesek szótáraik összeállításakor. A szerbhorvát—magyar nagyszótár összeállítóinak tehát (amely szótár pillanatnyilag a legimpozánsabb, legnagyobb, legteljesebb szerbhorvát kétnyelvű szótár) nemcsak hogy munka közben kellett megszerelniük a részben a szakmai ismereteket is pótló tapasztalatokat, hanem ugyanígy munka közben kellett kialakítaniuk együttesen a szótárkészítés kritériumait is, hogy milyen mélyen nyúljanak például a szakszótárak és az ebbe a kategóriába tartozó egyéb szótári anyag tárházába, mennyit és mit markoljanak, meddig menjenek például a tulajdonnevek, idegen szavak kétnyelvű felsorolásában, mennyi és milyen jellegű tájszót, illetve részben elavult, de sokszor még mindig fel-felbukkanó szót vegyenek fel a szótárba. Egészen természetes, hogy a lehelyesebb és legelőszérűbb megoldás keresése közben nem egy ízben változtak az elképzelések is, s ez a körülmény szintén hozzájárult a munka meghosszabbodásához, hiszen nem egyszer a már kész szóanyagot is át kellett alakítani az új elképzeléseknek megfelelően. Persze, el kell ismerni, hogy még így is maradtak minden bizonnyal aránytalanságok a szótár anyagában, sőt talán akadnak következetlenségek a technikai megoldások tekintetében is. Egészen véve azonban az eddig megjelent két haragoszöld kötésű kötet is félreérthetetlenül tanúsítja, hogy nem volt igazuk azoknak, akik kezdetben a munka sikerében kételkedtek, mert az előttünk fekvő kötetek mindenképpen házigpótló szerepet töltenek be az egymásra utalt két nép egymáshoz közelítésében — méghozzá nem lebecsülendő szinten.

De hát vessünk néhány pillantást a két, eddig megjelent kötet anyagára, s úgy próbáljuk felmérni, hogy mit is jelent számunkra ez a nagyszótár, mi mindent is nyújt, aminek eddig hiányát éreztük. Ez a szemlélődés persze csupán egészen felületes lehet, hiszen igazán nem lehet néhány sorban bemutatni a mintegy kétezer oldalnyi terjedelmű két kötet tartalmát — még csak megközelítő érzékeltetéssel sem. Meg kell hát elégednünk azzal, hogy kiragadunk egy-két példát, s ennek alapján próbáljuk elképzelni a többi.

Csak úgy találomra, kezdjük talán a na előjáró szócskával!

Ha találkozunk vele a mindennapi beszédben, olyan természetesen mondjuk rá, hogy -on, -en, -ön, vagy -ra, -re a magyar jelentése, mintha ezzel mindent elárultunk volna róla. A szótár, a nagyszótár azonban nem elégedhet meg ezzel a kínálkozó felületes értelmezéssel, mert ha alaposabban utánanézzünk a dolognak, bizony a **na** szócskának ezenfelül még más jelentése is lehet. Elsősorban is rá kell mutatni, hogy nem is csupán egy vonzata van, hanem kettő: accusativus és locativus. Amellett pedig accusativussal nem jelent szükségszerűen egészen mást, mint locativussal, vagyis bonyolultabb e szócska használata, mint első pillanatra látszik.

Vizsgáljuk meg csak közelebbről például az accusativusos vonzatot! Ebben az esetben jelenthet a szócska -ra, -re-t, továbbá -on, -en, -ön-t, de van -hoz, -hez, -höz, sőt -képpen, -ként, vagy -kor, de még felé, irányában jelentése is, nem is beszélve az egyszerű, alkalmanként változó jelentésekről, mondjuk arról, hogy a **jedanput na godinu** évente egyszer, vagy hogy a **čamac na četiri vesla** négyvezős csónakot jelent. Az olvasó bizonyára megütközéssel fogadja, hogy a **na** szócska ennyi mindent jelenthet, de hát a szótár mindjárt példákkal is szolgál. Itt van mondjuk a -kor jelentésre: **doćić na Bažić** — karácsonykor eljövök. És ez még csupán az accusativusos vonzat. Ezenkívül a locativusos vonzat szintén jelenthet a -ra, -re és -on, -en, -ön mellett mást is, konkrétan -ban, -ben-t, mint a **čeka na vratima** (az ajtóban vár) példa is mutatja.

Már ebből is megállapítható, hogy a nagyszótár értelmező anyaga annyira bőséges, hogy az eddigi szerbhorvát kétnyelvű szótárakban nincs is rá példa, pedig például Ristić és Kangrga szerbhorvát—német szótára eléggé terjedelmes. A bőséges értelmezésre azonban a szótárhasználat gyakorlatában igen nagy szükség van. Mert igaz, hogy igen sokszor megelégedhetünk azzal, ha a szótárból megkapjuk a durva fordítást, hogy — mondjuk — a szerbhorvát **čale** apát jelent, viszont igen sokszor szükségünk van a hangulati jelentésre is: arra, hogy a **čale** nem is annyira apa, mint inkább apus, vagy argóban fater, öreg, sőt tájnyelven még ipa, após is. A szinonimák közötti árnyalati különbség pontos felmérése igen sokszor stílusbeli nehézségeket okoz, különösen egy irodalmi fordításban, mert csakis a pontosan megfelelő hangulati jelentés visszaadásával adhatunk az eredetinek minél tökéletesebben megfelelő, nem csupán jelentéshű, hanem ugyanakkor hangulathű fordítást is. Másrészt azonban a szinonimák közötti árnyalati különbségen kívül igen sokszor még valami rejtettebb, kevésbé ismert értelme, jelentése is van egy-egy szónak, s igen furcsán megtréfálhat bennünket a nyelv, ha nem állnak előttünk ezek a rejtettebb, ismeretlenebb, néha avultabb, máskor tájnyelvi jelentései is. Nos, a nagyszótár készítői — már az első két kötet tanúsága szerint is — arra törekedtek, hogy ezekben az esetekben is kellő tájékoztatást nyújtsanak.

Ennek megfelelően aztán nem sok olyan szót találunk ebben a nagyszótárban, mint például a **nadred** (felsőbb rendelkezés), vagy a **nadplanski** (terven felüli), amelyet csupán egy szóval, vagy kifejezéssel értelmez a szótár, sőt nem is csupán a felsorolt jelentések sokasága könnyíti meg a fordító dolgát, hanem a bemutatott gyakorlati példák is. Itt van például a **naginjati** szó. A szótár nem csupán az értelmezést adja, amely szerint a szó hajlik-ot jelent magyarul — képletes értelemben is, hanem ugyanakkor mindjárt példát is ad hozzá: **naginja gojznostii** — hízásra hajlamos (lám, a példa már eltérő szóval értelmez!). És szögezzük le mindjárt, számtalan ilyen eset van, amikor tulajdonképpen csak a teljes mondat adja meg a szó teljes értékét. Ezek a gyakorlati példák hozzásegítenek ahhoz, hogy a szótár használója még maga is keresgéljen az esetleges további árnyalati eltérések irányában, és ne elégedjen meg mindig az első, elé tárt, szó szerinti értelmezéssel.

Egy-egy szó értelmezéseinek felsorolásában ez a nagyszótár — mint már terjedelme és jelzi — olyan messzire jutott el, mint a tudományos akadémiai szótárait kivéve egyetlen más szótár sem. Annak idején, amikor a szótár első kötetének megjelenéséről írtam, néhány szótár összehasonlításával is rámutattam erre. Ezért most meglegekszem csupán az előző magyar szótárak közül mondjuk Hadrovics László legutóbbi megjelent és Brančić

és Derra múlt századvégi szerbhorvát—magyar szótárához hasonlítni ezt a Kovács Kálmán szerkesztette nagyszótárát. Csak úgy találomra megnézem az **oblačiti** igét. Hadrovics — szótára terjedelmének megfelelően — megelégszik azzal, hogy a szót öltöztet, felölt szavakkal értelmezi, illetve visszaható alakját (**oblačiti se**) 1. bebomul (idő), 2. öltözködik szavakkal fordítja. Brancićék szótára viszont az **oblač**... címszó alatt az **oblač-iti** igét csupán így értelmezi: öltöztet (vkít), felölt, ölt (ruhát), hozzátéve két szólast, a visszaható alakra pedig öltözködik, ruházkodik, borong, fellegesedik, felhőzik szavakat sorol fel. Bakotić szerbhorvát irodalmi szótára is ugyanezeket a jelentéseket említi meg. És most lássuk az új nagyszótár értelmezését! Íme: 1. öltöztet, 2. járat (valamilyen ruhában), 3. ruház, 4. hord, visel, 5. felhősít, felhővel beborít, és mindehhez még szemléltető példát is ad; a visszaható alakban pedig szintén három jelentést sorol fel, és pedig: 1. öltözik, öltözködik, ruhát vesz (fel) magára, 2. öltözködik, ruházkodik, öltözik, jár (hogy.) 3. borong, (be)borul, felhősödik, fellegesedik. Mindehhez hozzá kell tenni azt is, hogy a találomra kiragadott **oblačiti** szó nem tartozik a legtöbb jelentésű szavak közé, mert vannak szavak (begyűk fel már a **po vratiti**, vagy esetleg a **rašćaniti** is), amelyeknél még inkább meglátszik a szótárak közötti különbség az értelmezés bősége tekintetében.

Mindez azonban még mindig nem mutatja meg a teljes különbséget. Mert hát az értelmezés mértéke kifejezésre jut nem csupán az egyszerű jelentések felsorolásában, hanem a szóösszetételekben, egy-egy szóval alkotott kifejezések sokaságában is. Megint csak példának vesszük az **obлак** (felhő, felleg) szót, amely mögött a szótár felsorol néhány kifejezést, néhány szóösszetételt is. Íme: **perjasti oblak** pelyhelyfelhő, **oblak dima** füstfelhő, **oblak prašine** porfelhő, **oblak komaraca** szunyogfelhő, **oblači brige** gondfelhők, **provala oblaka** felhőszakadás, **kisa pada na oblake** pásztfákban esik az eső, **nadneli su se crni oblaci** sötét felhők tornyosulnak, **biti u oblacima** a felhőkben (fellegekben) járni, **nebu pod oblake** a magasba stb. Hadrovics mindebből csak az alapszót, a felhőszakadást és a porfelhőt sorolja fel, Brancić és Derra pedig megelégszik a felhő, felleg értelmezéssel, noha szóanyagban kétségtelenül jóval többet ad — ha elavultabb anyagot is —, mint Hadrovics.

Van persze a nagyszótárban igen nagy terjedelmű olyan szóanyag is, amát más, eddigi szótárakban hiába is keresnénk. Nem is kell szinte külön említeni, hogy helyet kaptak benne az új szavak, új fogalmak, új kifejezések (mondjuk a **radnički címszónál** megtaláljuk a **radnički savet** munkástanács, **radničko samoupravljanje** munkásönigazgatás szóösszetételeket is). Ide tartoznak a közhasználatú rövidítések is, mint például a **NOVJ** (Jugoszláv Népfelszabadító Katonaszág — Hadsereg), az **APZ** (az antifasiszta nők frontja), vagy a **FNRJ** (JSZNK), a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, azaz a zárójelbe tett megjegyzéssel, hogy ma **SFRJ**, aminek értelmezésére majd az S betűnél kerül sor.

A más szótárakból hiányzó szóanyagba tartoznak például az olyan szavak, mint a **čevapčići**, vagy a **ražnjići**, amelyekre voltaképpen nincs is megfelelő magyar szó, hiszen jugoszláv ételkülönlegességek, amelyek közül az első éppen ezért egyszerűen fonetikus írásban csevapcsicsának, kebabcsicsának értelmezi a szótár, zárójelben persze megadva a szükséges magyarázatot, hogy a csevapcsicsa voltaképpen rostélyon sült, kolbászka alakú vagdalt hús, a **ražnjići** esetében azonban még fonetikus szóátvitelt sem ad értelmezésként, csupán a magyarázatot adja meg, hogy mi is ez az ételkülönlegesség.

A nagyszótár anyagába tartoznak továbbá bizonyos tulajdonnevek is, például a férfi- és női nevek, mondjuk a **Petar** — Péter, kiegészítve persze a gyakori kapcsolatokkal: **Petar Veliki** Nagy Péter, a **Petar i Pavle** pedig kettős értelmezésben is, amelyek közül az egyik a naptári Péter és Pál, a másik azonban az átvitt értelem: pityüppalkó, akárki, bárki. Meg kell említeni továbbá a szótárba bekerült földrajzi nevekről is, és pedig nem csupán **Pariz** Párizs, **Petrograd** Pétervár (ma: Leningrád) és más hasonló párokról, hanem például a jugoszláviai nagyobb városok nevének szerbhorvátos és magyar alakjáról is (**Novi Sad** — Újvidék, **Pančevo** Pancsova). A földrajzi, illetve városnevek mellett azonban igen fontos anyagát képezik a szótárnak az ezekből alkotott képzések, például **Parizanim** párizsi lakos, **Parizanka**

párizsi nő, **Parizlija**, utalással a **Parizanin** címszóra, vagy például, hogy hazai példát is említsünk, **Novogradisčanin** Nova Gradiska-i ember, **Novogradanin** Novi Grad-i ember stb.

A más szótárakból rendszerint hiányzó szavak közé tartoznak az idegen szavak is. Ebben a tekintetben persze sokszor igen nehéz dilemma elé kerülnek a szótárkészítők: hol is a határ? Mit is kell felvenni az idegen szavak közül, és mit nem? Bizonyára fölmerülhetnek olyan kifogások, hogy minek fölvenni a szótárba olyan szavakat, amelyek lényegében magyar formájukban is teljesen megfelelnek a szerbhorvátos formának, mint például a **doktor** szó, s amellet mindkét értelme megvan magyar és szerbhorvát nyelvben is, azaz a doktor, mint magas fokú képzettséget jelző cím és mint orvos is. Ebből azonban korántsem lehet általánosítani, annál kevésbé, mert egyáltalán nem ritka eset, hogy egy-egy idegen szónak a szerbhorvát nyelv más értelmezését is átvette, vagy pedig egyes értelmei nem honosodtak meg a közhasználatban, s ez szükségessé teszi a szótárba való felvételüket, hogy el lehessen kerülni az ebből adódó félreértéseket. Az efféle hibákra egyébként már Kossa János is rámutatott nemegyszer a Magyar Szóban és kötetben is megjelent nyelvészeti cikkeiben. Ezzel szemben kétségtelenül akadnak a szótárban olyan szavak is, amelyek felvétele minden bizonnyal feleslegesnek mutatkozik. És itt nem csupán a már előbb említett doktor szóra gondolok, ami még nem is egészen kivetnivaló, hiszen elvégre azt sem árt szótárilag leszögezni, hogy a szó alakja mindkét nyelvben azonos, ellenben tegyük fel az olyan szavakra, mint amilyen a **Perun**, azzal a megjegyzéssel, hogy Perun a mennydörgés istene a szláv mitológiában. Ez már talán nem annyira szótári, mint inkább lexikoni adat, s ennél fogva nem is a szótárba való. És ha már a lexikoni adatoknál tartunk, talán ugyanebből a szempontból fölösleges például a **Beograd** címszónál a Belgrad értelmezés mellett zárójelben feltüntetni, hogy történelmi neve Nándorféltérvár. Ez megint inkább csak lexikomba való.

Az idegen szavakhoz hasonlóan a szótárba való felvétel határvonalának megsabása okozza a legnagyobb gondot a némileg elavult szavak, a tájjellegű szavak, továbbá a szak kifejezések és ezzel kapcsolatban a botanikai és zoológiai fogalmak, az állat- és növénynevek esetében is. Itt van például az **aba** meglehetősen elavult szó. De hát állíthatjuk-e, hogy részbeni elavultsága miatt fölöslegessé vált értelmezése, amikor — mondjuk — még a magyar értelmező szótárban is benne van abaposztó formájában. Vagy nézzük csak a tájszavakat! Vajon fölösleges-e a **beskarán**, aminek három jelentése is van (1. kifogástalan, példás, 2. gondtalan, nyugodt, 3. gondatlan, hanyag), vagy a **bespara** (mosogatórongy) felvétele csupán azért, mert mifelénk nemigen hallhatjuk ezt a szót. Viszont az irodalmi művekben nemegyszer élénk bukkannak még ezeknél is ritkább, részben elavult, vagy tájszavak, s ha nincs a szótár, bizony úgy állunk előtűk, mint számár a hegyen. Vagy ha már az elavult szavaknál tartunk, hadd emlékezzünk meg arról is, hogy vannak egyes szavak, amelyek elavultságukban történelmivé váltak, s éppen ezzel kérnek helyet a szótár anyagában. Ide tartozik például a **domobran** szó, amely ugyan ma már nem él a köznyelvben, de nem veszítette el történelmi értékét sem egyik (homvéd), sem másik (Pavelić államában a reguláris hadsereg katonája) értelmezésében.

A szakszótári anyag természetesen túlnyomórészt nem kaphatott helyet ennek a nagyszótárnak az anyagában sem. Nem kis dilemmát okozott ezzel kapcsolatban, hogy benmaradjon-e (elsősorban a Ristić—Kangrga szótár példájára) a tömérdek botanikai és zoológiai kifejezés, a tömérdek, néha alig ismert állat- vagy növénynev. Lehet, hogy bizonyos szempontból túlzás is, hogy például az **običan** címszó alatt nem kevesebb mint 15 állatnevet és mintegy tíz növénynevet is felsorol a szótár, az **običan** szót más szavakkal párosítva, de hát beszélhetünk-e valóságos túlzásról egy relatív teljességre törekvő nagyszótár esetében? Erre a kérdésre hiába is próbálnánk hitelt érdemlő választ adni.

Azért persze a szótár jó oldalai mellett nem árt talán az sem, ha megemlékezünk egy-két vélt, vagy valódi hibáról is. Egészen természetes dolog például, hogy a címszavakban igék esetében az infinitívust, azaz a főnévi

igenévi alakot találjuk, magyarban viszont egyes szám harmadik személyvel értelmez a szótár (eltérően a régebbi gyakorlattól, amely az egyes szám első személyt használta értelmezésre), mert hiszen a szerbhorvát címszóban az infinitívus után ott van az egyes szám harmadik személy ragja is. Viszont nem kellett volna ehhez a módhoz ragaszkodni szöveg közben is. Például a **čekati na vratima** nem azt jelenti, hogy az ajtóban vár, hanem azt, hogy az ajtóban várni. Minden bizonnyal inkább a **čekati-t** kellett volna **čeka** formára rövidíteni, mert így bizonyos értelemben megtévesztő az értelmezés.

Egy másik észrevétel, hogy a **Rom** címszónál talán kevés az egyszerű rom értelmezés (még akkor is, ha ott van mellette zárójelben segítségül a **Ciganin** szerbhorvát megjelölés), éspedig nem csupán azért, mert a magyar olvasó, aki történetesen nem ismeri a **Ciganin** szót, ilyenformán összetévesztheti valami épületmaradvánnyal, hanem még inkább azért, mert a magyar értelmező szótár is a hosszabb roma alakot tünteti fel a cigány megjelölésére, az idegen szavak szótárától eltérően.

És talán megkockáztathatom azt a megjegyzést is, hogy fölösleges egy szótárban olyan szólásokat felsorolni, amelyekre egyúttal nem adjuk meg a pontos magyar megfelelőt is. Az **oblak** címszónál például van egy példa is: **zapamtiti kao lanjski oblak**, s a szótár azzal a zárójelben tett megjegyzéssel, hogy (szó szerint) úgy értelmezi ezt a mondatot: emlékezik rá, mint a tavalyi felhőre. Itt nem csupán az infinitívust tartom rossznak, hanem a szó szerinti fordítás közlését is, mert hiszen ez a mondat a magyar embernek, a magyar fülnek nemigen jelent semmit. Nem vagyok ugyan biztos benne, hogy valóban ezt jelenti, de talán jobb lett volna a szó szerinti fordítás helyett valami olyasmi, hogy: nemigen jegyezte meg, vagy hogy: csak homályosan emlékezik rá, mert én ezt érzem ki a szerbhorvát mondatból.

De hát ne kutassuk a hibákat! Bizonyos, hogy kétezer oldal terjedelmű szótári részben előfordulnak hibák, következetlenségek is, annál is inkább, mert hiszen — mint már említettem is — maguk a kiinduló alapul szolgáló szótárak sem voltak hibamentesek, az alapul vett szótárak sem voltak mindig következetesek. Ez a két haragoszöld színű kötet azonban, amely már elfoglalta helyét könyvespolcunkon, annyi értékkel ajándékoz meg bennünket, hogy itt-ott mutatkozó hibáit azonnal hajlandók vagyunk elfelejteni, és csupán az értékeknek örülni. És hogy örömről még teljesebb legyen, arról gondoskodott a szabadkai Minerva nyomda is, amely — bár egyáltalán nem volt semmiféle gyakorlata szótárkészítésben — mégis igen izléses köteteket tett le asztalunkra.

Türelmetlenül várjuk hát a harmadik kötetet is. És utána a feladat második részének megvalósulását: a szerbhorvát—magyar rész után a magyar—szerbhorvát rész elkészülését is.

KOLOZSI TIBOR

HARCUKRÓL TUDNI KELL

BRINDZA KÁROLY: *Mondd el helyettem, elvtárs...*
Forum, Újvidék, 1971.

A munkásosztály harcosai közül a kegyetlen küzdelemben fizikailag sokan megsemmisültek, de eszményképpé válnak, ha tudunk róluk, számon tartjuk cselekedeteiket, felmérjük harcuk értékét és meghatározzuk történelemalkotó szerepüket. A kortársak még emlékeznek rájuk, de mit tud róluk a mai fiabalság, és emléküket megőrzí-e majd az utókor, ha nem marad írásos hagyaték róluk, azokról, akik vérükkel, életükkel váltották meg az osztályharcok, a munkásmozgalom, a tudatos pártmunka során szülőföldünk békéjét, a társadalmi átalakulást, a dolgozó tömegek évszázados törekvéseinek megvalósulását.

A kiváló egyéniség bátor magatartása, a nagy cselekedetek számontartása törvénytzerűen hat a történelmi tudat kialakítására. Nem mindenkor lehetséges a kiválasztódás. Nem is a kiválasztódás a lényeg, hanem az, hogy vidékünkön a munkásmozgalom már a múlt század végén elkezdődött és a népi forradalommal folytatódott, és hogy ennek a harcnak megvannak a hordozói. Bácskában a múltban az ellentétekben halmozódó események inkább temettek, mint kiemelték; a történetírás, az öngigazolás, vagy az érdekek alapján megszépített helyzetkép rögzítését eredményezte.

A történelmi közelmúlt társadalomformáló ereje megteremtette a pozitívista történelemszemlélettől mentes történetírás föltételeit. Az adott lehetőségek ellenére mégis nehezen születnek errefelé olyan művek, melyekben a tudatosan szervezett munkásmozgalom kezdeti szakaszától a társadalmi jelenségek okainak vizsgálatán át a népi forradalom győzelméig vezet. Ennek az igénynek a kielégítésére az elmúlt egy század ellentmondásokkal telítörténetét kell ismerni, okmányokkal, forrásművekkel felmérni, értékelni igazolni és az itt élő, több nyelven beszélő dolgozók iránti megbecsüléssel a valóságot megírni.

Egy helység monográfiája, krónikája önmagában is jelentős érték, de még hatványozottabb a jelentősége, ha szerves része lehet egy nagyobb területi egység történetének. A helytörténeti kiadványok között ilyen értelemben figyelemre méltó munka Brindza Károly könyve és történetírásunk értéke még akkor is, ha ez a kiadvány csak néhány fejezet Topolya és vidék munkásmozgalmának történetéből. Az alcím tehát tudomásunkra adja, hogy nem teljes történelemről van szó, nem is krónikáról, hanem fejezetekről. Csakis ennek tudatában lehet értékelni a *Mondd el helyettem, elvtárs...* című könyvet.

Ez a 266 oldalon, három fejezetre és 60 címkörbe osztott, Ipacs József előszavával, jegyzetekkel, mellékletekkel ellátott könyv a népi forradalom 30. évfordulója alkalmából a Harcos Szövetség topolyai szervezetének anyag támogatásával jelent meg.

Brindza Károly topolyai születésű, szülőhelyén lezajlott események ismerője, a munkásmozgalom résztvevője. Kimerítő adatgyűjtést végzett, hogy minél hitelesebbé tegye a művét. Ehhez a topolyai mozgalomhoz még életben levő harcosaink emlékezete is hozzásegítette.

A munkásmozgalom, a forradalomra készülődés tényeinek feltárása az illegális munka részleteinek összeillesztése, idealizálás nélküli megírása — minden lehetőség ellenére is — nehéz feladat. Az utókor számára úgy megőrköfteni az eseményeket, hogy ne csak a szervezkedés, hanem a szervezkedők emberi arculata, egyénisége is jelen legyen, olyan helyzetformák erő, mely hitelessé teszi az elmondottakat.

Brindza Károly könyvében, ha nem is a teljesség igényével, de az események következetes folyamatának vetítésében jelen van az osztályharcos csoport, a szélesebb értelemben vett szakszervezeti mozgalom mind az érdekes tagja. Közöttük Sinkovics József, a párttitkár is számon tartott egyéniség.

Brindza Károly könyvében a szereplők nem könyvhősök, hanem a Topolya és környékén élő szegények. Cselekedeteikben nem a győzelmek és vereségek látszatszereplői, hanem az életformáló történészek, a mindennapok felajzott mozzanatsorozatában a jobb életet teremtő harcoknak, a lelkesedésnek, a szeretetnek, majd a hatalom általi letörésnek, az egymás életéért való aggódásnak, kínok között is a jövőben vetett törhetetlen hitnek, a fizikai megsemmisítések döbbenetének, a kemény dacnak, a tudatosodásnak, az összetartásnak, az élniakarás megnyilvánulásának embereként állnak az olvasók a történelem előtt.

Fejezetenként, részleteiben elemezve Brindza Károly könyvét megállapítható, hogy az események bemutatása, értékelése során az író nem alkalmazott mindig következetes és kiegyensúlyozott módszert. Az egyes időszakok történészek és terjedelmének feldolgozásában érthetetlenül nagy eltérések, eltolódások mutatkoznak.

Az első fejezet, a *Békétlen rónák* anyagának az a része, mely az események esetelésében a múlt század közepétől mindössze tíz oldalon eljut az 1925-ös évekig, valójában csak egy igényesebb munka vázlata, vagy bevezetője a későbbi eseményeknek. Az 1930-as évek előtti tájékoztatóból hiányoznak a gazdasági vonatkozások, szociális indítékok, mélyrehatóbb társadalmi értékelések.

Az első fejezettel kapcsolatban el kell mondani, hogy az író túl leegyszerűsíti, előzmények nélkül foglalkozik a topolyai munkásegylet 1895/96 telén történt megalakulásával. A munkások a községháza udvarán tartották a népgyűlést, fölolvasták az alapszabályt, majd vezetőséget választottak. Úgy rémlik, mintha Topolyára nem jutott volna el az orosházi, békéscsabai, hódmezővásárhelyi hatósági végrendesek a földműveskörök fölözstlatásával kapcsolatban 1895-ben kiadott kormányrendelet híre. Kissé valószínűtlenül hat, hogy Topolyán olyan simán megalakul a Munkásképző Egylet. Lehet, hogy a szerző által idézett korabeli újságcikk mellett a levéltári anyag másra is rávilágítana. Ugyanis abban az időben lehezen lehetett munkásegyletet alakítani, a működéshez szükséges alapszabályt a belügyminisztériumhoz kellett felterjeszteni jóváhagyás végett, ott aztán évekig elfektették, nem hagyták jóvá. Ez szolgált alapul arra, hogy a mégis működő munkásszervezeteket üldözzék és munkájukat akadályozzák.

A munkásság követelése ekkor már nem korlátozódott az élelemre és a munkabérekre; a földkeresési mozgalmak, gyülekezési jog, tizenkét órás munkaidő, titkos választójog, átalánybér helyett napszám követelése, a robotmaradványok eltörlése, már ott szerepel a Független Szocialista Párt *Földművelő* című lapjában, az úgynevezett Elvi nyilatkozatban, vagy a szociáldemokrata párt kongresszusának napirendjén. 1898-ban a kormány a dolgozók ellen törvényt hoz, melyet a nép rabszolgatörvénynek nevez el. 1899 májusában megtartják a magyarországi szakszervezetek első kongresszusát. 1900—1904 a gazdasági világválság évei. Megerősítik a vidéki csendőrségeket, a gazdák is szervezkednek. Ezenkívül még számos, a vidékünkre is döntően ható esemény topolyai vonatkozása kimaradt Brindza könyvéből.

Megírásra vár az is, hogy miként érezte hatását a rabszolgatörvény, majd később a derestörvény, miként hatott a topolyai mozgalomra a Magyarországi Szociális Demokrata Párt, a Független Szocialista Párt, az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt, a Magyarországi Független Parasztszövetség, a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége, vagy az Általános Munkás Betegsegélyző és Rokkant Pénztár. Kevés szó esik a sajtó szerepéről. A szervezett keretek kiegészése, a szegény parasztság és a munkásság szerepe a politikai harcban, az első világháborút megelőző évek küzdelmei, az agrárprogram kérdése, a földreformok, a szakszervezetek kialakulása éppen hogy csak érintve van, vagy teljesen kimaradt a könyv első részéből. Nyilvánvaló, hogy Brindza erre az időszakra egy későbbben kiadásra kerülő művében még visszatér.

Az 1920—30-as évek eseményeinek feltárása sem tekinthető hiánytalanoknak, de már teljesebb, mint az előző időszak anyaga. A kérdés azonban itt is az, hogy mi is történt Topolyán a királyi diktatúráig. Az iparosodási folyamat, a választási harcok, a szakszervezeti tevékenység, az újságok, azaz a munkásajtó és a helyi tudósítók jelentkezése, a nép helyzete, a gazdasági, szociális viszonyok, az egészségügyi helyzet és más események, felmérések, összehasonlítások, az osztályharc alapvető indítékai teljesebb feldolgozást igényelnek. Brindza könyvében a mozgalom jelen van, de keveset foglalkozik azzal, hogy miért szervezkedett a munkásság.

Ezt írja: »Az 1925 és 1933 közötti évek a legális és illegális tevékenység kibontakozására módot nyújtó viszonylag hosszú időszak, a konkrét és sikeres akciók egész sora lévén, a szocialista munkásmozgalom helyi történetében igen fontos szakaszt jelent.« Vegyük számba a jelzett időszak könyvbe foglalt eseményeit: 1925-ben megalakulnak a szakszervezeti csoportok, 1925 elején megalakul a Jugoszláv Kommunista Párt illegális topolyai szervezete, hamarosan megalakul (mikor?) a helyi pártbizottság is. »... ezekben az években egymást érték az éhségtüntetések...« Mikor, kik, hol tüntettek?

»A csendőrség több esetben durván beavatkozott...« Mikor, hol, kik ellen?
»A szakszervezeti otthont többször is bezárták...« Mikor, milyen esemény utasítás alapján? Ilyen általánosításokkal jut el több helyen is az író az 1929. január 6-i diktatúra kihirdetéséig.

»... a királyi-katonai diktatúra bevezetése után megdöbbenő gyorsasággal követték egymást a lebukások.« Valójában 1929-től 1931-ig két ember letartóztatását jegyzi az író, 1931 novemberében a plakátragasztás sorár egy ember bukik le, 1932 elején egy ember, majd 1933-ban hét topolyai kerü börtönbe, ahogy írja az »utolsó« lebukással kapcsolatban. A »megdöbbenő gyorsasággal követték egymást« megfogalmazás szolgáljon inkább a diktatúra durvaságának érzékeltetésére, de kevésbé lehet gyorsasági értékmérő.

Az 1935-ig terjedő időszak eseményeinek taglalásával kapcsolatban megállapítható, hogy bár az író nem nyújt teljes helyzetképet, mégis rendszerezettebb a mondanivalója. Nyilván az események is körvonalazhatóbb lehetőséget nyújtanak. A könyvben a *Figyelmeztető május* alcímtől kezdődően a feldolgozási és megírási módban lényeges változás történik.

Az 1936-os sztrájktól az 1941-es *Véres húsvétig* Brindza mondanivalója a forrásmunkákkal együtt, teljesebb, alaposabb lett. Könyvének ez a része — élményszerűen kiegyensúlyozott folytonossága miatt — meggyőző. Ettől kezdve elmaradnak az általánosítások, történeteket, eseményeket ír meg az idő, a hely és a név meghatározásával és cselekményé alakul át az amit elmond. Ebben a részben a topolyai események már összefonódnak a vidék, a közeli és távoli országrészek eseményeivel. Így a topolyai mozgalom hiteles képpé és az általános munkásmozgalom részévé válik. Brindza könyvének ebben a részében stílusbeli átállás is történik. A tényközlést felváltja a szélesebb méretű tájékoztatás és a *Hagyományok felélesztői* alcím után az író első személyben kezdi elmondani az eseményeket.

A könyv *Ellenállás részéről* el lehet mondani mindazt, amik nemcsak a szerző munkásmozgalmi történetének fejezetei kapcsán vetődnek fel, de a történészeket is az utóbbi időben mindjobban foglalkoztatja. Így például az 1941. márciusi tüntetések, jelentősége és a párt szerepe még számos vonatkozásban felmérésre vár, az események tudományos értékelése is hiányzik. A történészek munkájuk során kevés eredeti okmányhoz jutnak, pedig érdeklik őket az események összefüggésének számai, a konspiráció, az önállóság, a harciasság, a következetesség kérdése, az, hogy a földművesek és a munkások mennyire ismerik a marxista tudományt, milyen volt az önértékük és az öntudatuk, mennyire gyűlölték az osztályellenséget, milyen az a dolgozó, aki egyrészt munkásvezető, másrészt a munkaadó igényeinek elégíti ki. Az ilyen folyamatokat, átalakulásokat köznapi politikai kiváncságnak alapján szemléltetni nem lehet, de ez már nemcsak a krónikás ügye hanem szélesebb értelemben is tanulmányozást igényel.

A feltárt anyag még nem történelem, csupán alap a történetíráshoz. A szerző élménye, harcostársai életének ismerete és az összegyűjtendő adathalmaz valójában meghatározta e könyv tartalmát. A döntő fontosságú események értékelését már előtte kimondták, vagy nem mondták ki, az 1941-es helyzetet nem volt lehetősége tudományosan tanulmányoznia, így csak a: adott lehetőségek alapján érzékeltetheti a dolgokat. Mégis — az ilyen adottságok, lehetőségek felhasználásával — legalább olyan összegezést kellene készíteni minden községben, mint amilyen Brindza Károly könyve. Vidékünkön az osztálytudatos proletár mozgalmi réteg értéke csakis helytörténet munkák alapján lesz majd teljes egészében felmérhető.

Való igaz, hogy a levéltári anyagok a kutatók számára több évig tartó munkára nyújtanak lehetőséget, mégis az eddig megjelent művekből arra lehet következtetni, hogy kevés eredeti anyaggal rendelkezünk. Brindza könyvének második részében nemcsak Topolyára, hanem más városokra vonatkozólag is számos adat található. A kapcsolatkeresés Újvidékkel, Szabadkával, a környező településekkel, a pártanyag átvétele, továbbjuttatása az illegális pártösszejövetelek, a forradalomra való felkészülés, a rögtönítélő bírások, a kötél általi halál árnyékának tudatával harcoló párttagok a haladó nézetű szimpatizánsok munkájának ismertetése arról tanúskodik hogy vidékünk dolgozói és az osztályharcosok legjobbjai kezdettől fogva

részesei népi forradalmunknak. Jelentős megvilágítása ez a tényeknek, nemcsak számunkra, hanem mindazok számára, akik nem ismerik, pedig köztünk élnek, vidékünk munkásmozgalmának történelmét.

A *Vereség* című rész ma már tanulságul szolgál. Ami Ljubinko kocs-májában kezdődött és a kémelhárítók bemutatkozásával folytatódott, fel-rázza az önérzetet, hogy az ember felismerje: a »jogállamban« eszméletlenségig véresre verik azokat, akik az emberi jogok alapján akarnak élni. Itt már nincs községi illetőség, a kémelhárítók kedvük szerint azt tesznek, amit akarnak.

Ebben a fejezetben az író már nem kívül álló adatgyűjtő krónikás, hanem közvetlen szereplője az eseményeknek és saját viszonyulásán, magatartásán, szemlélet módján, történelmi tájékozottságán át láttaja a történeteket, személyi jelenlétével teszi hitelessé a könyvet. A harcostársak — nemcsak Topolyán, hanem a Tisza mentén, Észak-Bácskában és máshol is — abban a hitben ringatták magukat, hogy egy-két hónap múlva itt lesz a Vörös Hadsereg. Ez is olyan tény, amelyről néhány évvel ezelőtt éppen Szabadkán adtak értékelést a történészek. Fontos adalékok találhatók Brindza könyvében Mayer Ottmár letartóztatásának körülményeiről, a vidék párt-tagjainak lebukási időpontjáról, magatartásáról is. Olyan adatok ezek, melyek más helységek krónikájában is helyet kaphatnak.

Szembeéltő azonban, hogy a könyvből említettek közül egyesek jóval többet tudtak a szervezetről, mint amit az illegális körülmények megengedtek volna. A Csillag-börtön cellájának és Kiss Ernő, Grozda Gajšin kivégzésének leírásába az olvasó beleborzong. Megrázó az október 19-i találkozás a hozzátartozókkal. Az itthoni eseményekről szóló rejtbeszédés tájékoztatóban és a *Nem várt fordulat* alcím alatti részben vannak olyan megállapítások, melyek során a dolgok avatottabb ismerőiben felmerül a kérdés: honnan tudtak minderről a foglyok, vagy a hozzátartozók? Ez azonban nem változtat a lényegen, mert az itthon történtek megfelelnek a valóságnak, és csak arról lehet szó, hogy az író az adatok birtokában a jelenből szemléli az eseményeket.

A szabadkai Sárka Házban történetek leírása nemcsak a topolyaiak története. Az író itt átfogó képet nyújt a szabadkai, a tavankúti, a csantavéri, a nagyfényi, a bajmoki, a moravicai, az adai stb. magyar, szerb, horvát, zsidó, bilincshez vert, a borzalmak vallatógépezetben megkínzott elvtársak helyzetéről. Noha a könyv harmadik részében vannak olyan ellentmondások, mint az »újabb bankjegycsomó« előteremtése, az otthoniak életheletősége, a fogházba juttatott ételmennyiség, a kinti sorbanállásos élet és a fogházműhelyek élete között, a foglyok életének szemléltetése meggyőző. Brindza leírása alapján megállapítható, hogy a párttagok foglalkoztak a bukás körülményeivel, felmérték a nyomozás és a tárgyalás idején tanúsított magatartásbeli kérdéseket. Sinkovics József párttitkár felismeri és megjegyzi: most már tudná, kivel működne együtt az illegális szervezetben. Ez is tanulság és az is, hogy az öregebb elvtársak mellözése helytelen volt, mert ők már előbb kijárták a börtöniskolát és tapasztalatuk hasznosításával talán sok minden másként alakulhatott volna. Ezzel a résszel kapcsolatban megállapítható, hogy az író többször is megismétli néhány akkori börtönőr nevét, akik jól bántak velük.

Az események Brindza könyvében az *Ismeretlen veszedelmek felé* rész-től meggyorsulnak. A búcsúzás pillanatában Sinkovics József arra kéri azt, aki túléli a világegést, mondja majd el a szörnyűségeket. Brindza Károly erre vállalkozott és elmondta azok helyett, de értük, akiket Kiskőrösön az iskolaudvarban beosztottak a különleges munkásszázadokba és akik 1942. október 24-én elindultak, hogy Pest, Munkács, Kárpátalja, Galícia, Lemberg után Kieven, Orelon, Kurszkon, Sztarij-Oszkolon át eljussanak a Donig. Az író itt már nincs velük, őt később másfelé irányították. A szökésekről, a tizedelésről, a betegségekről, a tábori csendőrök kegyetlenkedéseiről, a fel-szabadított fogságában történekről, a tifuszos megbetegedésekről, a halál aratásáról a visszatért szemtanúk elbeszéléseinek alapján íri, éppen olyan megfogható igazsággal, mint ahogy könyvének második és harmadik részében.

Igen, *A harangok is némák maradtak...* És az olvasó is néma, mert áthatja az emberfeletti küzdelemnek nagyszerűsége, és mert csodálattal, kegyelettel emlékezik.

Mielőtt ráhajtanánk a megrázó emberi történetekre a könyv fedőlapját, nemcsak az ilyen számontartás kérdése, nemcsak az írói alkotómunka erőfeszítése, nemcsak a népi forradalom évfordulója, és nemcsak a Forum Könyvkiadó dolgozóinak munkája foglalkoztat bennünket, hanem mindennek kapcsán az a kérdés is, hogy miért késnek íróknál, történészeknél, kiadóknál az ilyen könyvek. Ez már társadalmi ügy. Úgy látszik, ez a széles keblű szocialista társadalom nem fordít kellő gondot vidékünk történelmére, noha az itt élő dolgozók joggal tartanak igényt megismerésére. A topolyaiak példája követendő.

Brindza Károly könyve nem lehet teljes. Alkalmi kiadás, és az író még dolgozik szülővárosának átfogó történetén. Amit az olvasó most kapott kézbe, az idő jogos sürgetésének eredménye. A szerző fejezeteket írt Topolya és vidéke munkásmozgalmának történetéből.

URBÁN JÁNOS

EGY MAGATARTÁS ISKOLAPÉLDÁJA

GEORGE SBÁRCEA: *Befejezetlen emlékirat.*

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

Ahol több nemzetiség él együtt, a kisebbségek rá vannak kényszerítve, hogy elsajátítsák a befogadó ország nyelvét. S ezáltal az anyanyelvi kultúra mellé egy olyan »idegen« kultúra értőivé, értékeinek propagálójává válnak, amely nemcsak kötelező tájékozódásszerűen marad meg bennük, hanem — ha éppen írókról-művészekről van szó — egyben művészetüknek színesítője, előrevivője is lehet. Nincsen semmi különös abban, ha a romániai magyarok és szászok ismerik a román nyelvet, s nem különösebben érdekes az sem, ha a Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában élő magyar kisebbség beszél szlovákul, illetve szerbül, horvátul stb. Nemcsak a lakóhelyként illetékes ország kultúrájába, életébe való bepillantásért, hanem azért, mert a kétnyelvűség egyenesen létállapota.

Sajnos fordítva ez már nehezen mondható el. A többségben élő nép — ideértve a szellemi munkával foglalkozók (írók, tudósok, művészek, tanárok) tekintélyes részét is — szinte alig ismeri a mellette levő kisebbségek nyelvét, s az olyan ember pedig, aki anyanyelvi szinten ír és beszél a szomszéd nyelvén, szinte fehér holló.

George Sbârcea még ahhoz a, ma már hatvan körül járó nemzedékhez tartozik, amelynek tagjai önmaguk felé egyenesen kitüntetőnek vették, ha a kisebbséggel szót érthettek. Nem valamiféle különleges hóbortból, hanem önbecsülésük jeleként tájékozódtak a velük egy égbolt alatt élő népek kultúrájában.

A zenekonzervatóriumot, jogot és filozófiát végzett tudós — Karinty szavaival: »az irodalom közkatónája« — aligha azért tanult meg magyarul, mert a középszer szürkeségéből akart kiugrani. Fialat korában már világhírű slágerek szerzője, a csak fogadásból-heccből megnyert pályázat Párizstól—New Yorkig ismertté tette a nevét. Claude Romano — e név mögé bújt a zeneszerző Sbârcea — azonban többre vágyott. Hamarosan sokoldalúságról lesz közismert: újságot ír, zenét szerez, James Joyce-t és Pirandellót tolmácsolja az elsők között románul, Rossiniról, Pucciniról ír könyvet, Ady novelláit adja a román olvasó kezébe. A magyar nyelvvel gyermekkorában ismerkedett meg. S a gyermekkori kedvtelésből a későbbiekben

akarva-akaratlanul is fontos poszt lesz: népszolgálat. Ez a hídszerep azt a barátságot példázza, amely képes más kultúrák kincseit is felragyogtatni, hogy a magáét jobban becsülhesse.

Sbárcea aligha fejezhetette volna ki jobban tiszteletét a magyar kultúra halhatatlanjai — Ady Endre, Bartók Béla, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc — iránt, mint hogy a velük való találkozásait magyar nyelvű emlékiratban örökítette meg. A személyes élmény hevíti minden sorát; azokra a kellemesen eltöltött napokra és órákra emlékezik, amelyeknek hatására, ő az idegenajkú, egy más nyelvű irodalom és kultúra szolgálatába szegődött. A Móra Ferenc-től kapott biztató szavak — »Lelkünkhez könnyű hozzáférni: nincs tuskás sövényvel körülvéve« — éppúgy ösztönzően hatottak rá, mint a vonzalmát legelsőként meghatározó Ady-élmény. (*Egy költő van nálunk.*)

Ez a két egymástól elütő, de az alapélményt tekintve mégiscsak összetartozó írás adja a könyv gerincét, jelöli ki azokat a pontokat, ahonnan a naívan tiszta visszaemlékező hang egy magatartásformát rajzol. Amelynek líraiságán átíti a magyar kultúrában tudatosan elmélyülő — a hivatalos politikával nemegyszer szembenálló — tudós kikezdehetetlen etikája: emberisége. A gyermekkori Ady-képet a képzelődésektől megszépült egyszerűvölt élmény röpteti csillagmagasba, hogy az idők folyamán megismert művek által tudatosuljon: áttörés készül itt. Amelynek jellemformáló erejét nemcsak Sbárcea érzi, hanem azok a kortársai is, akik tudják, hogy az alföldi és moldvai paraszt nyomorúsága egy töről fakad. Így kerül egymás mellé a meleg hangú líra és egy keményebb, ítélkező hang. Így az »angyalok cite-ráján« játszó törékeny Dsida Jenő és a robusztusságában is megnyerő »Duna-táji Balzac«, Móricz Zsigmond.

Az emlékezetben fel-felbukkanó találkozásokot a közös gondban fogant írói látásmód rendezi. A szimpátián — »Szeretem ezt az idegen világot, amely kissé mégis mintha a miénk is volna« — túl ez az átváltozásra képes hajtóerő, amely a másik sorsában látva a sajátját is fojtogató kisszerűséget, úgy lázad, hogy a látványos robbanás helyett hassú égésű belső tüzeit növeszti.

Sbárcea túlzottan halk prózája nem görget nagy követ, a sebes sodrású hegyi pataknak inkább azt a részét követi, amikor a lázas rohanást megszabályozták-enyhítették már a kanyarok, amikor a kikövetkeztethető igazságokat a zavarosan örvénylő felszín helyett inkább a tiszta víztükrő sejteti. A magyar írókról és művészekről rajzolt portréiban egy kicsit saját magát is rajzolja; életét és álmovilágát. Mert a megtörténtek hitelességét bizonyítják a találkozásokkor készült gyorsírásos jegyzetek és az emlékkönyvbe írt irodalomtörténeti érdekességek bejegyzések — amelyek közül nem egy éppen most lát először nyomdafestéket —, a meg nem történt vagy a kihagyásos emlékezet miatt jelen levőt pedig a széppróza eszközével megjelenített művészi valóság.

Móricz Zsigmond a *Légy jó mindhalálig* című regényének fordításával kapcsolatban arra figyelmezteti a két nép közeledését regényátültetésekkel szorgalmazó író, hogy nem lesz könnyű a feladata, hiszen »a nyelv nemcsak irodalmi játék, hanem egy egész nép feltörő lelke«. Sbárcea érzékenységét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ezt a »feltörő lelket« töle telhetően megkísérli a magyar nyelv szépségeinek felvillanásával visszaadni. (A nehezen barátkozó fiatal Salamon Ernőről nyelvi telitalálatként ül megállapítása: nemigen nyitogatta szíve fiókjait.) Ha a magyar kultúrához Ermindszent szülötte vezette, akkor az anyanyelvi szintű magyarságának felfedezője Babits. A Nyugat-szerkesztő emlékének tiszteleg a *Befejezetlen emlékirat* című, több emlékmozsaikat magába vegyítő esszé, amely tulajdonképpen vallomás a gyermekkorról és arról a döntően befolyásoló környezetről, ahol a több, mint öt évtizede a mindendre fogékony fiúcskát megérintette a magyar nyelv dallamvilága. Ahonnan elindult a szinte csak az ösztöneire hallgató fiatalember, hogy meg se álljon Babitsig, és nyelvtudásának bizonyítékaként őt szólítsa meg magyarul. S mikor bátorságának és szép magyarságának elismeréseképpen a nagy szerkesztő kitüntető érdeklődését is magáénak tudja, hirtelen föltolul emlékeiben a magyar nyelvben és a kultúrában való tájékozódását segítő összes alkalom. A székely diák-

társak között eltöltött évek, a kolozsvári antikváriumban könyvtárosként dolgozó magyar kislányhoz fűződő vonzalom, a szomszéd kislány, Koty iránti első szerelem, a kolozsvári pályaudvarokon tett gyakori kiruccanások. A címadó írásban irodalmi rangra emelkedik a magyar nyelv szépségét több oldalról megvilágító meleg hangú emlékezés. Felsejlik a gyermekkori évekre jellemző boldog aranykor, amelynek külön értéket ad az Adyval való találkozás. Az apját kereső idegenben a már lobbanékony értelmű kisgyerek még nem a nagy magyar költőt látja, hanem egy megfáradt, nyugalomra áhító embert, akinek »rejtélyes« viselkedése — a kisgyermeknek el nem árult, az orvos apa által kezelt betegség — és az egész lényén áttetsző szomorúság különös arcélt kölcsönöz. S mikor meglátja a sevróciópőben ormóttanul kidudorodó lábat, majdnem elneveti magát. Évek múlva is csak erre a groteszk látványra emlékezik, de ez az élmény elég ahhoz, hogy a későbbiekben színesedve-tágulva, a művek ismeretében egy életre kihasson. Ady nyitó szeme a magáraeszmélést, Bartók Béla a felnőtté avató, gondolkozásra készítő szigort jelentette. Akinek szerénysége és törekenysége mögött a kikezdhetsen emberi tartás kölcsönözi az erőt és a hitet. Akinek nemcsak szonátaestje — »amely bilincseket és sorompókat döntött« — volt veszélyes az akkori rendszer számára, hanem a vele folytatott beszélgetés is. Nem csoda, hogy a román lapok a nagy zeneszerző gondolatait »időszerűtlennek« nyilvánítják, hiszen világosan megfogalmazódik bennük a népzene kutatást nem egyéni passzióknak, de kötelező szolgálatnak tudó művész szabadságvágya: »A fullasztó, sötét világ ellenére kötelességünk a szépet a politika szolgálatába állítani. Természetesen politika alatt azt értem, ami igaz!« (*Felnőtté avató találkozás*)

Sbárceával szólaltak meg — az ő hídszerépét mintegy erősítve — annak a maroknyi író- és művészcsoporthoz legjobbjai — Kosztolányitól Salamon Ernőig, Karinthy Frigyesztől Hunyadi Sándorig —, amelynek tagjai tudták, hogy az egymás mellett élő nemzetiségek barátságát mindenekelőtt az ő magatartásuknak kell fémjeléznie, akik műveikkel és kisugárzásukkal előkészítették azt a légkört, amelyben az idegen adóképzülék antennája is felfoghatta és kikereshette a számára legfontosabbat és a mindkét nép számára gyümölcsözőt. Sbárcea érzékenységét dicséri, hogy nem mulasztotta el a kínáló alkalmakat, és kifejlesztette magában az örök tájékozódót, a magát és népét is építő szellemet. Aki nem várt a diplomaták és hivatalos közegek ténykedéseire, hanem önmaga és a másik fél becsülésének jeleként mindig kész volt a baráti jobb nyújtására. Könyve azt a mozdulatot jelképezi, mikor a többség úgy emeli fel a melléte élő kisebbséget, hogy vele együtt ő is magasba emelkedik. Mert a karcsú hid feszességének elengedhetetlen tartozéka a másikban mindig támaszt tudó két biztos pont.

SZAKOLCZAY LAJOS

CSUKA ZOLTÁN MŰFORDÍTÁSAI

Csillagpor. Jugoszláv lírai antológia.
Magvető, Budapest, 1971.

Amikor egypár évvel ezelőtt, az újvidéki Forum kiadásában, megjelent Ács Károlynak a modern jugoszláv költészetet bemutató antológiája, a két kötetes *Napjaink éneke*, a kevésbé beavatott olvasó számára is érzékelhetővé váltak e líra tájainak arányai, hiszen a szerb, horvát, szlo-

vén és macedón költészetnek csupán *modern* korszakát ölelte föl annak az újvidéki vállalkozásnak ezei könyvoldalt betöltő termése.

A *Csillagpor* — hadd állapítsuk meg már most — legjobb és leg-egységesebb válogatásával épp azt a hatalmas délszláv lírai korszakot

fogja egybe, amely a népdaloktól és a középkori egyházi versektől az újabb jugoszláv líra határmezsgyéjéig terjed, s amely Ács antológiájának jellegéből adódóan — nincs benne a *Napjaink énekében*. Ugyanakkor az, amit Csuka Zoltán műfordításkötete ebből a modern jugoszláv lírai korszakból tartalmaz, inkább adalékszerű kiegészítése annak, amire a »jugoszláv lírai antológia« alcím kötelezte.

Jól tudjuk: Csuka Zoltán az életével szerkesztette meg műfordításainak ezt a gyűjteményes kötetét: amit negyven esztendő során begyűjtött fordítói kaptárába, abból pergeti elének fáradhatatlanságának mézét, csöppet sem tartva attól, hogy ennek a kószálást és véletlenszerű találkozásokat is megengedő irodalmi barangolásnak olyan tájai is vannak, ahol nemcsak tömény illatú bazsalikom, hanem kőzsa szél hordta, illattalan pipacs is ott rikít a színek tarkaságában... Joggal nem tart ilyesmitől, hiszen egész élete, munkálkodása és művelődési kapcsolatokat kutató nemes szándéka jelenti az erkölcsi fedezetét ennek a fordításgyűjteménynek. Emlékekhez és valahol, valamikor megszeretett jóbarátokhoz lenne hűtlen, ha egy végső, esztétikai mérlegelés kedvéért épp most árulná el egyiket vagy másikat, azzal, hogy nem hinti rájuk áhítatának, rajongásának és — könyvének *csillagporát*.

E személyes motívumok közrejátszása ellenére, igen érdekes, hogy egy »azonossági lista« jött létre a merőben más szempontú, átfogóbb *Napjaink éneke* s a *Csillagpor* modern anyaga között. A következő modern jugoszláv költőket találjuk ott mindkét antológiában: M. Alečković, I. Andrić, D. Cesarić, M. Crnjanski, M. Dedinac, Z. Golob, V. Gotovac, A. Gradnik, J. Hristić, Sz. Janevszki, J. Kaštelan, D. Kolundžija, B. Koneszki, I. G. Kovačić, G. Krklec, M. Krleža, V. Krmpotić, S. Kulenović, I. V. Lalić, V. Lukić, M. S. Mađer, D. Maksimović, T. Manojlović, M. Matevszki, D. Matic, J. Menart, S. Mihalić, B. Miljković, T. Mladenović, M. Nastasijević, V. Parun, M. Pavlović, B. Petrović, V. Popa, A. Popovszki, J. Pupačić, Koszta Racín, S. Raičković, M. Ristić, I. Sarajlić, Lj. Simović, I. Slamnig, M. Slaviček, B. Šćepano-

vić, A. B. Šimić, N. Šop, D. Tadijanović, Z. Tomičić, R. Tošović, T. Ujević, V. Urešević, Z. Vasiljević, A. Vučo.

A készen kínálkozó egybevetés folytatásaként meg kell azonban említenünk, hogy a csupán modern lírai korszakot átfogó *Napjaink éneke* százhuszonhat költőnek mintegy félezer versét tartalmazza, míg a *Csillagpor* — hasonló vonatkozásban — nyolcvanhét költőnek mindössze százötven versét prezentálja.

A kötet elé írt fordítói vallomásból azt véljük kihallani, hogy Csuka Zoltán maga is tudatában volt: az általános értelemben vettnél is szubjektívebb antológia ez. Válogatásánál, összeállításában »nemcsak esztétikai, hanem azzal egyenlően érzelmi szempontok is« vezették. Az aránytalanságok és eltolódások azonban olyan méretűek, hogy csak sajnálhatjuk, amiért ezek az »érzelmi« szempontok olykor túlsúlyba kerültek. A »lírai antológia« megjelölés mindig egyéni mércét tükröz s feltételez, de kötelez is bizonyos objektivitásra, mértéktartásra, hiszen semmiféle szerkesztői, válogatói szempont nevében nem csonkíthatjuk meg egy líra valóságos képét és arányait. Amikor valóságot mondok, irodalomtörténeti érvényességűt értek alatta. A *Csillagpor* alcíme nem az, hogy Csuka Zoltán műfordításai, hanem az, hogy »jugoszláv lírai antológia«. Ez a megjelölés mindenképpen kötelezte volna a válogatót, hogy az egyes délszláv népek költészete — nem egymáshoz, hanem önmaguk világához viszonyítva — méltó arányban szerepeljen benne. Csuka Zoltánnak a szlovén lírával szemben tanúsított érdeklődését például semmiképp sem mérhetjük le abból a meglepő tényből, hogy mindössze négy szlovén költőt szerepeltet antológiájában. A beavatatlan magyarországi olvasó azonban könnyen elhiheti a *Csillagpor* nyomán, hogy valószínűleg ennyi helyet érdemel ez a líra ebben az antológiában. Minden antológia zárt, külön világ, s aránytalanságait nem igazolhatják vagy pótolhatják más »odavágó« kiadványok. S az érzelmi szempontú kalauzolás sem a legmegbízhatóbb, amikor az út végén az derül ki, hogy nem találkoztunk olyan költőegyeniségekkel ebben az antoló-

giában, mint pl. Matija Bećković, Mića Danojlić, Matej Bor, Oskar Davičo, Karel Destovnik-Kajuh, Rade Drainac, Srećko Kosovel, Dušan Kostić, Slobodan Marković, Ivan Minatti, Rastko Petrović, Branko V. Radičević, Husein Tahmišić, Božidar Timotijević. Semmi-fele érzelmi momentum nem igazolhatja hiányukat, amikor antológiáról van szó. S amikor ezt kötelességünknek tartjuk megállapítani, nem hunyhatunk szemet afölött sem, hogy nem éppen antologikus nevek sorjázna a *Csillagpor* lapjain: E. Čolaković, P. Gilevszki, Ivan Ivanji, Zoran M. Jovanović, V. Stahuljak, A. Stamac, A. Vangelov stb.

Az érzelmi viszonyuláshoz tér vissza mégis e sorok írója is: Csuka Zoltán fordítói teljesítményét, ezt a lenyűgöző terjedelmű és mélységesen elkötelezett világot nem aránytalanságaiban, hanem eredményeiben kell megítélnünk. Nem is vele, nem is egyéni szempontjaival

hadakoztunk, hanem egy alcímmel, amikor a fentieket papírra vetettük.

Az egyes költőkhöz írt könyvesszeti, életrajzi adatok általában alaposak, helytállóak, épp csak zavaró a belőlük kisejelő egyfajta elfogultság. Ilyesmikről van szó: »A? expresszionista versektől az onban — F. F. kiemelése — eljutott a szerb népének stílusában írt... költeményekig (Zarko Vasiljević); »első verskötetete még expresszionista volt, később megtalálta egyéni hangját« (A. B. Šimić); »versei nyelvi és stilisztikai szempontból igen kifinomultak, a lírai anyag ésszerű megközelítése azonban nem pótolja a költői lendületet és képzelőerőt« (Dušan Matic) stb. Ha például ennek az utóbbi megállapításnak hinnék, alighanem holmi akarnoknak könyvelnénk el a modern szerb lírának ezt az óriását, s egyúttal olyan »ésszerű megközelítésű« költőalkatokban ingana meg a hitünk, mint volt Szabó Lőrinc vagy akár Babits Mihály.

FEHÉR FERENC

A SZÜLŐFÖLD MEGSZÁLLOTTJA

CS. SIMON ISTVÁN: *Utak keresztje*.
Forum, Újvidék, 1971.

Némely embert (s nemcsak művészt) oly nagy erővel tud kötni egy-egy vidék leigázó varázslata, oly intenzitással kihat ez a tájra-jongás egész életmódjára is, annyira átitatja, kitölti teljességgel mindennapjait, hogy emléktára, élményanyaga erősen összefügg az általa megkedvelt és kiválasztott vidék külső, felületesebb és belső átérzéseinek jegyeivel, képleteivel.

Legtöbb esetben ez a választott vidék a szűkebb szülőföld tájéka.

Cs. Simon István közelmúltban megjelent kötetével ezt az állítást látszik igazolni.

Olyan művészbereknel, amilyen ő is, a főntebb említett tájvonzalom menthetetlenül fölszívódik művészi tevékenységébe, sőt gyak-

ran maga a táj jelenti a kizárólagos élményanyagot, ősforrást.

Cs. Simon Istvánt ezek közé a művészek közé kell sorolnunk. Ami őt elsősorban nyugtalanítja, az kétségtelenül a szülői táj rejtett, mind-egyedíg még kitakaratlan titka, ennek a titoknak mély értelmű föltárása és versbe sűrtése:

*a csanádi úton föltápázkodott
a nap
lassan
belém nőtt a táj*

válja a *Terján* című versében.

Elegendő hozzá egy-egy képelem, a természettől kölcsönzött gondolatpánhuzam, hogy telítetté, beértté válják a kikívánczó szavak végleges formája és tartalma. Ennyi éppen elég ahhoz, hogy megszüles-

sen a költemény. A tájhoz szorosan kapcsolódva, mintegy a táj képtartalmából sarjadva ki jelentkezik az igazi mondanivaló, sokszor a régmúlt vissza- és megidézése, az ősök és elődök szellemének megjelenítése. A képzélet játékaifölfeledek a régmúlt történelmi korok és hangulatok emlékét, a szenvedő, fojtogatott elődök rokonszenves alakjait.

Cs. Simon azonban nemcsak az otthoni táj megbízható ismerője, nemcsak ezzel akar azonosulni, nemcsak meg akarja hallani ennek rejtett nyelvezetét. Költeményei a mediterrán vidékéről »csordultán lorcaiak«, fölhevítettek, telítettek. Mosztár városa, a költő hosszabb állomáshelye, elsősorban ugyancsak tájjellegével hat; a költői képeket, a belső, versbeli feszültséget a mediterrán légkör csak még jobban kiteljesíti, színesebbé, gazdagabbá teszi. Ezekben a versekben már sokkal több van, mint a pusztai tájleírás, a táj egyszerű és igénytelen kivetítése. Egyik négysorosa így hangzik:

P A R T R Ó L

*Mert láttam hogy nagyon
magamra maradtam
egy sírdíj kifejlesztette tvét
és fősóhajtott a tenger*

Idegenben van tehát, az idegen-ség terhe nehezedik rá, s így a sírály és a tenger megidézése által árulja el nagy-nagy magánosságát a remek miniatűrben. És tovább: Az ithonlét magányáról így vall:

T É L V A N

*tél van
a szikéséken szép kegyetlen
éhség
tél van
a csontodon didergő fehérség
fagy és kristályképzetek
tél van és ilyenkor kevésbé romlandók
a lányok és az ételek*

Az emberi és a költői magány hűséges és kifejező kivetítése egyébként sok esetben jelen van. Vagy az évszak rideg tükrébe ágyazva, vagy az utak, a fák, a flóra vigasztalan megfogalmazásában.

Verseit vizsgálgatva az a benyomásom, hogy Cs. Simon elsősorban a nyomasztó hangulatok költője, a sötét, szomorú színek keverőmestere. Legalábbis ezek a pesszimista jegyek azok, melyek túltengenek nála.

A jobbára rövid lélegzetű, de ennek ellenére is a teljesség érzését keltő költeményeiben az élet sötétebb, kiábrándítóbb oldalát világítja meg. Meg szeretné mutatni önmagát s ezen keresztül a vidék formálta ember profilját is.

Hogy milyen erőteljes, mennyire kizárólagos a táj szerepe csekélyszámú szerelmes versében is, az a *Sajdulás*, az elégikus hangú *És*, az *Ünnep után* és még néhány versében fejeződik ki legszembeötlőbben.

»Újra letöröltem a port a tájról... — vallja egy helyütt, s úgy érzem, hogy ars poeticájának méltán lehet ez a képletes két sor az alapköve.

Habár a vidék, a szülőföld megszállott énekese (már-már azt hínénk, megnyugvást talál környezetében), alkotásaira mégis a magánosság érzete, a szélmalomharc kísértő sejtelme nyomja rá bélyegét. Az elődkutatás, a szóképekbe rejtett-ültetett-sűrített dinamika, a kevés szóval sokat mondani szándéka és a meglehetősen gyakran túlsúlyba jutó halk malankólia az elsőkötetes Cs. Simon István művészetének főbb jellemvonása.

Érezni lehet, hogy kevésbé termékeny, mondanivalóját alapos műgonddal kidolgozó szerzőről van szó, aki, ha nem is fogja a nagy elődök, Ady és Lorca kezét, nem tudja még magát túltenni mestereinek közvetlen vagy közvetett hatásán. Éppen ezért mondhatjuk, hogy máris megtalálta sajátos, költői nyelvezetét, témavilágát, jellegzetes kifejező eszközeit.

Nehezen beérő költőről van szó.

Nyilván közel járok az igazsághoz, amikor azt mondom róla, hogy azok közé tartozik, akiknek polgári foglalkozása, közvetlen környezete s a lépten-nyomon megnyilvánuló, elmarasztaló előítéletek nagymértékben befolyásolhatják költői kibontakozását, a kialakuló arculat sajátos vonásait, intenzitását, idejét.

*Fekete úton
szétrebben a zöld
rám csordul az este
hűvös ögyelgés a táj
fekete úton megyek
mindenteg hogy merre
hűvös ögyelgés a táj
utak útvesztőjén a fekete út is
a növényektől az istenségig vezet
és békés tájaknak ácsol furcsa*

[Keresztetek]

A Vázlatok feketében befejező sorai ezek.

Kötetét lapozva a nyughatatlan, látomásos beletörődés, a már-már kilátástalan, keserű életérzés jegyeire bukkanhatunk.

Vajon a vidéken élés nyomasztó légköre, a már említett negatív előjelű előítéletek pergőtüze, vagy egyéb visszavető erő eredményezheti költőknél a jobbára sötét tónusú hangvételét?

Erre most még lehetetlenség bizonyossággal feleletet adni. Az elkövetkező időktől függ, lesz-e majd ereje, bátorsága leküzdeni az eddig is érvényben levő, fékező-visszartartó erőket, a lendületét meg-meg-törő objektív-szubjektív tényezők hatását.

*Rozsdavörös kiáltással
fonódtak a gyomok
köztük kallódok*

(Osz a réti majorban)

A versek egyoldalúságát, elszürkülő, szinte egyetlen és kizárólagos tájjellegét némiképp földolja ugyan például a *Csókai utca*, az *Opoporosz*, az *Adalékok* és még egynéhány hitelesnek érzett önvallomás. Ezek a versek — hisszük — Cs. Simon leendő költészetének előhang-

jai máris, ám a kötet teljességét, élményszuggeráló szándékát mégsem ellensúlyozhatják.

Az a meggyőződésünk, hogy a szerző idővel megtalálja egyéni kifejező eszközeit, változatosabb, többsíkúbb témakörét.

Erre enged következtetni néhány záróverse is.

Nem tudom elhinni, hogy vidéken (sőt éppen vidéken) ne születnének igazi jó, művészien átélt és kivetített írásművek.

A kedvezőtlen közeg bátor áttörésével az irodalmi centrumoktól távol élők még talán sokkal bensőségesebben, sűrítettebben, közvetlenebbül meríthetnek a népelet öröknek mondott forrásából, mint esetleg azok, akik már mindentől eltávolodtak és csak korai emlékenyagból táplálkoznak tudják átérzeni ezt a legtisztább, ihlető, zavar-talan emberi légkört.

A tetszetős kivitelű kis verses-könyvet Benes József festőművész színes rajzai teszik hangulatosabbá, érdekessé. Az emberi figura eltorzulásainak áttételes illusztrációi megfelelő mértékben és kellő hangulati szimbiózist teremtve ékelődnek a költemények közé.

MOLNÁR CS. ATTILA

AZ IDŐ HORDALÉKA ALÓL

BARANYINÉ MARKOV ZLATA: *Vergődés (Farkas Béla napjai)*.
Életjel Miniaturök 15. Szabadka 1971.

Nehéz lelki vívódásokkal jár harminc vagy negyven év távlatából egy olyan rendkívüli egyéniséget felidézni, aki ritka tehetségének örökbecsű darabjait úgy szórta el, mint egy ámokfutó. Ki tudja, mikor és merre járt, ki tudja, ismeretlen utain mit művelt, és ki tudja azt: mit hagyott el? Valahonnan el kell indulni, hogy megleljük a valódi nyomát, s közös birtokunkba kerüljön az, amit az olyan mostoha felszín vagy kíméletlenül eltorzít, mint sok mindent a múltból, vagy egyszerűen eltakar.

Ha zűrös, eredményekkel és félbeszakadt, megszakadt életekkel teli múltunkat nézzük, Baranyiné Markov Zlata művésznő egy rendkívül nehéz és küzdelmes szerepre vállalkozott. Az alkotóművész a kutató szerepére, a szobrászművésznő az agyagformáló pálcika, véső helyett a tollat vette a kezébe, hogy felvázolja, akár nőiesen értelmes töredékekben megörökítse azt, ami egy viharos életű ember éveiből megmenthető, majdnem torzókhoz hasonló darabokból összerakható és az olvasóközönségnek átadható, hogy a

köztudatban él és fátyolosan elmosódó kép akár megközelítően is kibontakozzék az idő hordaléka alól, és érzékelhetőbbé váljék előttünk.

Farkas Béla élete is művészete is olyan, mint egy vergődésekkel és vereségekkel teli lidéres álom. Bárhonnan nézi is az ember, a lélek-ből is, de annak vetületeként is villogó boszorkányfejek, imbolygó fények sokasága, melyek fölött az árnyak mindent elnyeléssel fenyegető szája tátong. A sötét, kék és fekete árny az ő világában mindenütt erősebb, mint a fény: ezért ebben a visszaemlékezésben, vagy művésznői vallomásban az az egyik legfőbb éretny, hogy írója az árnyakkal küzdve mégis meglegelte a fényt: a megfoghatatlannak tetsző kontúrokból a megtalálható és mély átéléssel élvezhető művészt, aki olyan volt a Báoskaságban, mint egy ötszáz évet lekéselt Francois Villon: olajképei, pasztellképei villoni balladák, olykor nemcsak színkavargásaikban, de csavargókkal benépesített világában is, mert különös poétikus lélek volt, így hát festészete is zeneien lírai telítettségű.

Személyes élmények nyomán (melyek időt átívelőn a legértékesebbek) fejezetről fejezetre bontakozik ki előttünk az ember, aki már kezdetlől fogva magában hordta megvert énjének tragikumát. Lelkialkata vagy családi körülményei, esendősége vagy az őt körülvevő érzelmetlen társadalom mostohasága sodorta el? ... Ahogy ebben a kis könyvben lépteit követjük, egymás után csapódnak fel az avarból a sápadt találgatások: gyengesége, belső indítású hajlamai, vagy hiperérzékenysége idézte elő menthetetlen hullását? Baranyiné szinte áttetszően finom részletek feltáráásával keresi a választ ennek a végtelen hosszúnak rémlő vergődésnek az okára: mi vitte mindig lejjebb és lejjebb azon az úton, amely a pusztulásba visz?

A zaklató, majdnem fájó kérdésekre egy-egy halk választ a feledhetetlen újvidéki, szabadkai, palicsi találkozások meleg színekkel felhevített leírása ad, s ezekben azok az intím mozzanatok, igaz emberi megnyilatkozások, amelyek mindmáig ismeretlenek voltak előttünk, jöhetnek a Vergődés megjelenése előtt nem egy riportot, újságcikket, alapos gondossággal megírt

tanulmányt és művészettörténeti igényű írást olvashattunk Farkas Béláról, a művészetéről, a szinte drámairodalmi feldolgozásra váró életútjáról, de az értékrendtől eltekintve ebben a kis kötetben most olyan adatok kerülnek az olvasók, a műkritikusok, a művészettörténészek kezébe, melyeknek igazi értéke csak a további kutatás és még elmélyültebb feldolgozás után mutatkozik meg teljes egészében.

Éppen ezért a művészön őszinte vallomása sokkal több, mint egy régi naplóból kitépelt személyes vallomás; hitelességet hatványozottan megerősíti az a tény, hogy egyénien átélte élményekből fakadó: tehát e sorokban minden onnan ered, ahol maga a »forrás« tört felszínre, s épp ezért útja híven követhető.

Kivételes értéke ennek a műnek Farkas Béla itt közölt irodalmi hagyatéka.

Irodalmi?

Tudjuk, hogy egy időben újságíróként is kereste az élethez való hozzáállást. Tán hitte: ebből egzisztenciát is lehet teremteni. De nem volt vérbeli újságíró, hanem vérbeli festőművész volt, s amit leírt, azt is úgy írta, mintha egy-egy meglátását, megfigyelését vászonra, kartonra, közönséges papírdarabkákra, deszkadarabkákra festette volna, mert mindig arra festett, amiye volt, ami a keze ügyébe került. Írásai tárcák, naplójegyzetek, reminiscenciák, röpké vallomások. A műfaji megjelölés itt értékben nem jelentős, és az esztétikai mérce sem adhat olyan minősítést ezeknek a felkutatott, elsárgult napilapokban meglett írásoknak, mint az, hogy Farkas Béla írta: önmagáról írta.

De még ezekből a kis írásokból is a felfedezés különleges öröme hatja át az olvasót. Itt megint előttünk a lidéres álom, mint a képeinek láttán, s ezek az apró remekművek is képszerűek, mert egy felfokozott érzékenységgel lélek rezdülésein át áradnak felénk. Egy-egy mondata olyan bámulatosan tömör, hogy már pusztán egymagában sürített cselekménnyel telik meg. Még ezekben a »morzsákban« is láthatjuk, hogy a sürítésnek milyen modern mestere volt több, mint egy emberöltővel ezelőtt, és ha az élet engedte volna, ha megtehette volna, hogy írásban is elmondja mindazt, amit rögös utain tiszta aggyal, vagy

mámoros imbolygásaiban magában hordozott, lehet, hogy egy olyan művel gazdagította volna irodalmunkat, melyre még ma is büszkén feltekinthetünk, mert hírnök volt ebben is, mint víziókkal teli festményeiben: előrevetítette egy eljövendő művészi korszak megrendítően merész szinkompozícióit, vonalait, paralelláit, melyekben hol innen, hol onnan dobban elénk a gondolat, a meglátás megejtő mélysége és a kifejezés mód olykor szinte bámulatra ejtő tökélye.

Vergődés ezt a *Vergődést* végigolvasni annak, aki nemcsak a szemével, hanem a szívével is olvas, és

újraéli azt, amit ezek az apró kis fekete betűk újra meg újra visszahoznak. De hullásban is felemelőek Baranyiné Markov Zlata nőiesen lány szavai: »A művészettörténet a nemzedékek temetője. Hogy ki kerül a sírkertbe? Az nagyon sok körülménytől függ. Farkas Béla férjem kortársa és barátja volt, közös küzdelmünk készítetett arra, hogy megírjam napjait, és összegyűjtsem írásainak egy részét, mert ezek dokumentálják legjobban létezését.«.

Talán ezzel kellene útjára bocsátani a vallomásokat, amelyeket ma művészlől művésztől ritkán kapunk.

LÉVAY ENDRE

NOVELLAPÁLYÁZATUNK EREDMÉNYE

Az Üzenet és a 7 Nap közös novellapályázatának bíráló bizottsága — Herceg János (elnök), Kolozsi Tibor és Kopeczky László — 1971. november 8-án megtartott ülésén egyhangúlag úgy döntött, hogy a 2000 dináros első díjat a »Für Elise« poco a poco ritenuto című, Együtt, céltalanul jeligéjű, az 1500 dináros második díjat A színész halála című, Hamu jeligéjű, az 1000 dináros harmadik díjat pedig a Krétavirág című, Aszályos év jeligéjű elbeszélés írójának ítéli oda.

A bizottság a 76 beérkezett pályaműből a következő novellákat megvásárlásra és közlésre ajánlja az Üzenet, illetve a 7 Nap szerkesztőségének:

Kötött talaj	jelige: MCMLXXI
A nagy futás	„ Akos
... És akkor téged kívántak hallani	„ Csak egy pillanat
Matuzsálem harmadik élete	„ Noé őse
Párbeszéd második személy nélkül	„ Lulugyori
Ahol semmi baj sincsen	„ Szól a kakas már
Ide férfiak sosem járnak	„ Aki járt ott
A lelkiismeret	„ Carolina
A léggör	„ Vencsont
A mosogatógép	„ Vaklárma
A tizennégy dió	„ Végérvényes igazság
Nem akartam semmi rosszat	„ Tél
A fiú négy napja	„ Fiú
Otthon	„ Dávid
Az igazságszolgáltatás	„ Nyárutó
Nem vagyok babonás	„ Sajnos

A »Für Elise« poco a poco ritenuto című novella a pályázatra beérkezett művek közül messze kimagaslik tökéletesen érett prózájával, kicsit az emlékező elbeszélés hangjával, szuggesztív megjelenítő erejével és egy finom lírai tónussal, amely az egész novellán átvonul.

A színész halála modern hangvételével nyerte meg a bíráló bizottság tetszését. A mai fiataloknak kicsit nyers és helyenként cinikus akcentusát a halál komor színei festik alá.

A Krétavirág a szó legszorosabb értelmében realista elbeszélés, a mában fogant. Szerzője igen eredeti módon, már-már a levélnovellára emlékeztető formaművészettel írta meg.

A pályázat bíráló bizottsága megállapítja, hogy a beérkezett 76 novella az élet és az irodalom különféle árnyalatait, a témakör számtalan változatát ölelte fel, s jóllehet az anekdotázó próza volt túlsúlyban — természetesen műkedvelői igyekezettel —, a differenciált ízlés és a modern prózai kultúra is ugyancsak megnyilvánult. Ezért a pályázatot eredményesnek tekintik.

Herceg János
Kolozsi Tibor
Kopeczky László

Az Üzenet szerkesztősége a jeligés borítékok fölbontása után megállapította, hogy az első díjat Varga Rózsa (Újvidék), a másodikat Barácius Zoltán (Szabadka), a harmadikat pedig Gajdos Tibor (Szabadka) nyerte.

Együttal kéri azoknak a megvásárlásra és közlésre ajánlott novelláknak a szerzőit, amelyekhez nem csatoltak jeligés borítékot, hogy mielőbb közöljék nevüket. Ugyanerre kéri a Klárrika, Az utazás, A parton, Az igazság és az Annus néni című elbeszélés íróit is.

szabadka
életéről
részletesen
tájékoztatja
a

NOVINE